

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА»
МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА»
МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БУЧЕНКО ДМИТРО АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 343.14 (477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО
НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ**

Спеціальність 081 «Право»

Галузь знань 08 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 Д. А. Бученко

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Спіцина Ганна
Олександрівна

АНОТАЦІЯ

Бученко Д. А. Доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право (Галузь знань 08 – Право). – Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України. – Харків, 2026.

У дисертації розв'язано важливе наукове завдання, що має підвищену актуальність для розвитку теорії кримінального процесу й удосконалення правозастосовної практики в умовах воєнного стану. Дослідження присвячене формуванню цілісних теоретичних, правових і праксеологічних засад доказування у кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення. Актуальність проведеного дослідження зумовлена специфічністю кримінальних правопорушень досліджуваного виду, зокрема через дефіцит прямих доказів, ризики приховування інформації про долю та місцеперебування особи, а також об'єктивних обмежень у доступі до джерел доказової інформації через тимчасову окупацію, активні бойові дії, переміщення населення і втрату матеріальних слідів.

У роботі обґрунтовано, що формування й еволюція суспільних відносин нерозривно пов'язані з утвердженням верховенства права, забезпеченням законності й ефективною протидією злочинності, яка руйнує безпекове середовище, створює загрозу життю, здоров'ю, свободі та гідності людини й істотно ускладнює соціально-економічні перетворення. Констатовано, що у період Революції Гідності, з початком збройного конфлікту на сході України та під час повномасштабної агресії РФ набули системності випадки арештів, затримань і викрадень осіб, що здійснювалися окремими суб'єктами, зокрема, і держави агресора, і часто супроводжувалися приховуванням інформації. Саме ця прихованість, у поєднанні з воєнними умовами й обмеженнями доступу до доказів, істотно ускладнює або навіть унеможлиблює належний захист

потерпілих та ефективного притягнення винних до відповідальності, що зумовлює необхідність спеціального наукового осмислення доказування саме в цій категорії проваджень.

У дисертації проведено узагальнення й критичний аналіз наукових джерел та норм кримінального процесуального законодавства, що дозволило визначити сучасний стан розробленості проблем доказування і встановити його невідповідність актуальним потребам правозастосування. Наукові дослідження з проблем доказування умовно систематизовано у дві групи: перша охоплює загальнотеоретичні засади доказування, які формують методологічний фундамент для практичних рекомендацій щодо доказування на стадіях досудового розслідування і судового розгляду; друга зосереджується на специфіці доказування при розслідуванні окремих категорій кримінальних правопорушень, зокрема проти волі, честі та гідності особи. Окремо визначено етапи розвитку наукової думки: перший був сформований у межах Кримінально-процесуального кодексу УРСР 1960 року, другий триває з 2012 року й спирається на чинний КПК України, міжнародно-правові акти та практику Європейського суду з прав людини. Показано, що значна частина ранніх напрацювань втратила актуальність через зміну процесуальної форми, водночас низка питань і досі не має достатнього наукового розв'язання.

Визначено, що доказування у справах про насильницьке зникнення одночасно постає як пізнавально-практична діяльність з установлення фактів і як діяльність з обґрунтування правової позиції перед адресатом процесуального контролю (судом або слідчим суддею). Розмежування цих двох рівнів дозволяє точніше визначати процесуальні ролі учасників, межі ініціативи та відповідальності сторін і керованість процесу доказування у складних, «дефіцитних» за доказами ситуаціях.

Аргументовано, що межі доказування у провадженнях щодо насильницького зникнення визначаються сукупністю доказів, необхідних і достатніх для достовірного встановлення обставин предмета доказування. Водночас доведено, що ці межі не можуть вимірюватися кількістю документів

чи «обсягом» матеріалів: вони мають якісний характер і мають оцінюватися через критерій завершеності доказової моделі події. Такий підхід орієнтує слідство на досягнення достатнього рівня переконливості, який дає змогу ухвалювати процесуальні рішення без ризику передчасності (коли доказів недостатньо для стандарту рішення) або надмірності (коли доказова діяльність розпорошується на дублювання й «про всяк випадок»). Саме у справах про насильницьке зникнення ця проблема проявляється найбільш гостро, адже значна частина доказів є непрямими, а доступ до джерел інформації часто обмежений. Уточнено співвідношення категорій «достатні дані» та «достатні докази». Обґрунтовано, що на ранніх етапах досудового розслідування і для низки проміжних процесуальних рішень допустимою є опора на достатні дані, які ще не завжди набули властивостей доказів у сенсі ст. 84 КПК України. Натомість для підсумкових рішень (матеріальне повідомлення про підозру, скерування обвинувального акта, закриття провадження тощо) потрібна наявність достатніх доказів, які відповідають вимогам належності, допустимості та достовірності. Запропоноване розмежування зменшує ризик підміни доказування «інформаційною достатністю» там, де процесуальний стандарт вимагає доказової завершеності.

Наголошено, що в умовах воєнного стану та тимчасової окупації об'єктивна неможливість отримати «повний» масив доказів не повинна підміняти вимогу досягнення меж доказування. Оптимальною є стратегія не максимізації збору будь-якої інформації, а оптимізації системи доказів: пріоритет слід надавати таким доказам і джерелам, які здатні вибудувати стійкий причинно-наслідковий ланцюг і заповнити критичні прогалини в доказовій моделі. Це має особливе значення у ситуаціях, коли домінують непрямі докази: вирішальним стає не наявність окремих фактів, а здатність сукупності доказів вести до одного несуперечливого висновку. Запропоновано оцінювати непрямі докази як систему (ланцюг), у якій кожна ланка виконує свою функцію у реконструкції головного факту (події та причетності), а не створює лише ілюзію «великого обсягу».

Установлено, що надійність доказування у цій категорії проваджень пов'язано зі стандартом обґрунтованості процесуальних рішень. Доведено, що кожне процесуальне рішення має спиратися на відтворювану логіку доказової моделі: що саме встановлено, якими доказами, чому ці докази є належними, допустимими, достовірними та достатніми. За відсутності такого обґрунтування виникає системний ризик формування необ'єктивних висновків і подальшого скасування процесуальних рішень, що особливо травматично для потерпілих та їхніх близьких і підриває довіру до правосуддя.

У дисертації визначено характерні ознаки доказів у провадженнях щодо насильницького зникнення. Встановлено, що докази мають розглядатися як єдність фактичних відомостей і їх процесуальних джерел; фактичні дані повинні бути відшукані (розшукані), виявлені, витребувані, вилучені та оформлені згідно з вимогами процесуальної форми; вони мають відповідати критеріям належності, допустимості та достовірності. На цій основі всебічно проаналізовано показання, речові докази, документи та висновки експертів як ключові джерела доказів у справах про насильницьке зникнення, визначено проблемні аспекти правового регулювання та запропоновано напрями їх усунення, орієнтовані на практичну результативність і процесуальні гарантії.

Особливості початкового етапу розслідування випадків насильницького зникнення у сучасних умовах пов'язані зі специфікою кримінально-правової та криміналістичної характеристик цих діянь, розслідуванням в умовах війни та режиму воєнного стану, а також наявністю суперечностей щодо підслідності. Однією з причин недостатньої ефективності розслідування є дефіцит дієвих науково-практичних рекомендацій, адаптованих до воєнних реалій. У роботі показано, що існуючі рекомендації мають цінність, але не охоплюють усі проблемні питання доказування насильницького зникнення; у зв'язку з цим запропоновано типовий план початкового етапу провадження. Він включає організаційні заходи (планування, формулювання версій, визначення взаємодії з іншими суб'єктами, прийняття процесуальних та організаційних рішень) і проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій, послідовність яких

визначається типовими слідчими ситуаціями.

Типізовано групу інформаційних елементів, які доцільно встановити на початковому етапі. До них віднесено відомості про можливе місцеперебування потерпілого (від загальних до максимально конкретних), факт перебування за межами України, оцінку реальності загроз життю чи здоров'ю; характеристики ставлення потерпілого (за можливості контакту) або його близьких до події та до правоохоронних органів (страх, недовіра, ризики вторинної травматизації); дані про психологічний і фізіологічний стан та характер завданої шкоди. Стосовно осіб, імовірно причетних, визначено необхідність встановлення ідентифікаційних даних, можливої належності до незаконних формувань/структур, ролей співучасників і їх поточного місцезнаходження.

Визначено напрями роботи слідчого з потенційними джерелами доказів на початковому етапі розслідування. До них належить виявлення, вилучення, упорядкування й систематизація відомостей про факти (епізоди) злочинної діяльності, способи вчинення та приховування; зіставлення вихідних даних із результатами подальших слідчих і пошукових дій; оцінка результатів кожної слідчої (розшукової) дії та тактичної операції для коригування версій і плану; запобігання протидії розслідуванню. На цій основі запропоновано послідовний алгоритм встановлення всіх обставин, що підлягають доказуванню, який має три рівні: загальний (нормативна модель предмета доказування за ст. 91 КПК України), особливий (ознаки складу злочину за ст. 146-1 КК України) та окремий (деталізація з урахуванням криміналістичних особливостей насильницького зникнення і конкретної слідчої ситуації). Додатково розкрито практичну значущість такого алгоритму для усунення типових помилок і побудови доказової моделі, що витримує судову перевірку.

У межах аналізу кваліфікаційних і доказових аспектів застосування ст. 146-1 КК України розкрито найбільш дискусійні питання правозастосування (об'єкт посягання, прояви об'єктивної сторони, ознаки спеціального суб'єкта, проблеми кваліфікації у співучасті та в сукупності з іншими злочинами). Підкреслено, що основною обставиною, яка підлягає доказуванню, є факт

учинення кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України), а доказування у провадженні зосереджується на з'ясуванні суті діяння, умов його вчинення, засобів і знарядь, часових характеристик та способу вчинення. Спосіб вчинення злочину подано як послідовність закономірних фаз: інформаційно-пошукова (розвідувальна), підготовчо-організаційна, діяльнісно-операційна та заходи щодо приховування слідів кримінально-протиправної діяльності. Це має значення для планування слідчих (розшукових) дій, визначення пріоритетів доказування й вибудови причинно-наслідкового ланцюга доказів.

Окремий блок дисертації присвячено процедурі *in absentia* у справах про насильницьке зникнення. Розглянуто процесуальні аспекти та виявлено ключові недоліки законодавчого регулювання. Встановлено, що норми глави 24-1 КПК України зазнали істотних змін у період війни, що засвідчує складність і незавершеність формування процедури та меж її застосування. Проаналізовано нові підстави спеціального досудового розслідування у зв'язку з передачею підозрюваного для обміну як військовополоненого і фактичним здійсненням обміну. Наголошено, що для застосування цієї підстави у клопотанні до слідчого судді необхідно чітко й доказово обґрунтувати юридичні факти прийняття відповідного рішення уповноваженим органом і фактичного проведення обміну, однак законодавство не визначає належного уповноваженого органу, що створює ризики правової невизначеності. Також звернуто увагу на проблеми гарантій права на захист, зокрема у площині оскарження вироку, постановленого за відсутності обвинуваченого: попри можливість апеляційного перегляду за загальними нормами, відсутність чіткішої регламентації створює додаткові ризики порушень прав сторони захисту й опосередковано впливає на потерпілих, які змушені проходити складні процедури кримінального судочинства.

Поглиблено розуміння слідчих (розшукових) дій як засобів кримінального процесуального доказування у провадженнях про насильницьке зникнення. Під ними запропоновано розуміти комплекс заходів, що поєднує

пошуково-пізнавальні, розшукові та інші (включно з посвідчувальними) прийоми, здійснювані уповноваженими суб'єктами відповідно до процесуальної форми, за потреби із застосуванням процесуального примусу, та спрямовані на пошук, виявлення, вилучення і фіксацію фактичних даних і відомостей про джерела, перевірку доказів, встановлення підозрюваних або їх розшук. Описано ключові ознаки таких дій (цілеспрямованість на завдання провадження, здійснення уповноваженими суб'єктами, регламентованість законом, обов'язкова фіксація результатів, правомірний процесуальний примус) і запропоновано класифікацію слідчих (розшукових) дій за низкою критеріїв, важливих для практики: ступінь розголошення, рівень обмеження прав, момент початку розслідування, процесуальний статус суб'єкта, можливість дистанційного режиму, цілі застосування, вид процесуального рішення-підстави, тип отриманих результатів.

Аргументовано, що результативність експертиз у справах про насильницьке зникнення залежить від належного процесуального отримання та долучення об'єктів саме до матеріалів кримінального провадження: законності вилучення, дотримання ланцюга збереження, достатності порівняльних зразків і коректності питань експерту в межах компетенції. За таких умов експертний висновок виконує дві взаємопов'язані функції: встановлення об'єктивних обставин (механізм події, контакти, переміщення, слідова картина) та перевірка/уточнення слідчих версій (узгодження або спростування показань і матеріальних даних).

Окремо проаналізовано організаційно-тактичні та процесуальні засади проведення негласних слідчих (розшукових) дій у справах про насильницьке зникнення, з урахуванням їх значної доказової ролі у ситуаціях приховування події та обмеженості прямих джерел. Наголошено, що ефективність доказування шляхом НС(Р)Д прямо залежить від дотримання загальних умов застосування (неможливість здобути відомості іншим способом, тяжкість злочину, наявність законної й мотивованої ухвали, визначеність строків, дотримання правил юрисдикції й підслідності, забезпечення таємності та

виконання вимог повідомлення). Будь-які порушення або ризики знижують доказовий потенціал результатів і створюють загрозу унеможливлення їх використання в суді. Наголошено, що критично важливими є процесуальна дисципліна відкриття матеріалів (ст. 290 КПК України) та своєчасне розсекречення документів-підстав, що ускладнюється конфліктом між інтересами безпеки, охороною методів і необхідністю забезпечення права на захист.

Доведено, що порушення порядку процесуального закріплення результатів НС(Р)Д (недоліки протоколів, відсутність відомостей про хід проведених дій, невизначеність технічних засобів і первинних носіїв, несвоєчасність складання документів, ризики використання копій замість первинних носіїв) впливають на автентичність і перевірюваність доказів, а у справах про насильницьке зникнення мають особливо негативні наслідки через унікальний характер багатьох таких доказів. Виявлено також нормативну прогалину щодо завершального етапу окремих НС(Р)Д, пов'язаних з обстеженням публічно недоступних місць чи володіння особи, зокрема щодо вилучення встановлених технічних засобів контролю, що породжує правову невизначеність і потребує нормативного уточнення. Узагальнено комплекс вимог мінімізації ризиків недопустимості результатів НС(Р)Д: належний суб'єкт і повноваження, правильне обґрунтування «неможливості іншим способом», суворе дотримання меж судового дозволу, своєчасне виконання вимог ст. 290 КПК України, належна фіксація та забезпечення цілісності первинних носіїв. Узагальнено, що результативне доказування насильницького зникнення потребує поєднання правильно обраного комплексу слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій, активного використання механізмів витребування інформації за ст. 93 КПК України, бездоганної процесуальної фіксації, експертного супроводу та сучасних підходів до роботи з цифровими джерелами. Саме така модель дозволяє сформувати внутрішньо узгоджену, перевірювану та процесуально надійну доказову базу, придатну не лише для встановлення фактичних обставин, а й для доказування причетності конкретних

осіб у суді та витримування контролю допустимості.

Ключові слова: висновок експерта, докази, доказування, досудове розслідування, злочинна діяльність, кримінальне правопорушення, кримінальне провадження, міжнародний стандарт, насильницьке зникнення, практичні складові дослідження доказів, слідча (розшукова) дія, судовий експерт, судова експертиза, судово-експертні установи, тактичний прийом.

SUMMARY

Buchenko D. A. Proving in criminal proceedings about Enforced Disappearance. – Qualifying scientific work on manuscript.

PhD thesis by the specialty 081 "Law" (Field of Study 08 Law). – National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute" of the Ministry of Justice of Ukraine. – Kharkiv, 2026.

The dissertation solves an important scientific problem that is of increased relevance for the development of the theory of criminal procedure and the improvement of law enforcement practice in martial law. The study is devoted to the formation of holistic theoretical, legal, and praxeological principles of evidence in criminal proceedings regarding enforced disappearance. The relevance of the conducted study is due to the specificity of the criminal offenses of the type under study, in particular due to the lack of direct evidence, the risks of concealing information about the fate and whereabouts of a person, as well as objective restrictions on access to sources of evidentiary information due to temporary occupation, active hostilities, population displacement and loss of material traces.

The paper substantiates that the formation and evolution of social relations are inextricably linked to the establishment of the rule of law, ensuring legality and effective counteraction to crime, which destroys the security environment, poses a threat to life, health, freedom and human dignity, and significantly complicates socio-economic transformations. It is stated that during the Revolution of Dignity, with the beginning of the armed conflict in eastern Ukraine and during the full-scale

aggression of the Russian Federation, cases of arrests, detentions and kidnappings of individuals became systematic, carried out by individual subjects, in particular, the aggressor state, and were often accompanied by the concealment of information. It is this concealment, combined with wartime conditions and restrictions on access to evidence, that significantly complicates or even makes it impossible to provide adequate protection to victims and effectively bring the guilty to justice, which necessitates the need for a special scientific understanding of evidence in this category of proceedings.

The dissertation provides a generalization and critical analysis of scientific sources and norms of criminal procedural legislation, which made it possible to determine the current state of development of the problems of proof and establish its inconsistency with the current needs of law enforcement. Scientific research on the problems of proof is conventionally systematized into two groups: the first covers the general theoretical principles of proof, which form the methodological foundation for practical recommendations on proof at the stages of pre-trial investigation and trial; the second focuses on the specifics of proof in the investigation of certain categories of criminal offenses, in particular against the will, honor and dignity of the person. The stages of development of scientific thought are separately identified: the first was formed within the framework of the Criminal Procedure Code of the Ukrainian SSR of 1960, the second has been ongoing since 2012 and is based on the current Code of Criminal Procedure of Ukraine, international legal acts, and the practice of the European Court of Human Rights. It is shown that a significant part of the early developments have lost their relevance due to the change in the procedural form, while several issues still do not have a sufficient scientific solution.

It is determined that the evidence in cases of enforced disappearance simultaneously appears as a cognitive and practical activity to establish facts and as an activity to substantiate the legal position before the addressee of procedural control (a court or an investigating judge). The distinction between these two levels allows us to more precisely determine the procedural roles of the participants, the limits of the initiative and responsibility of the parties, and the manageability of the

evidence process in complex, “deficient” evidence situations.

It is argued that the limits of evidence in proceedings on enforced disappearance are determined by the totality of evidence necessary and sufficient to reliably establish the circumstances of the subject of evidence. At the same time, it is proven that these limits cannot be measured by the number of documents or the “volume” of materials: they are qualitative in nature and should be assessed through the criterion of the completeness of the evidentiary model of the event. This approach orients the investigation towards achieving a sufficient level of persuasiveness, which allows for the adoption of procedural decisions without the risk of prematurity (when the evidence is insufficient for the standard of the decision) or redundancy (when evidentiary activities are dispersed into duplication and “just in case”). It is in cases of enforced disappearance that this problem manifests itself most acutely, since a significant part of the evidence is indirect, and access to sources of information is often limited.

The categories of “sufficient data” and “sufficient evidence” have been clarified. It is substantiated that in the early stages of the pre-trial investigation and for several intermediate procedural decisions, it is permissible to rely on sufficient data that have not always acquired the properties of evidence within the meaning of Article 84 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine. However, for final decisions (material notification of suspicion, referral of an indictment, closure of proceedings, etc.), evidence that meets the requirements of relevance, admissibility, and reliability is required. The proposed distinction reduces the risk of confirmation by “information availability”, where the procedural standard requires evidentiary completeness. It is emphasized that in conditions of martial law and temporary occupation, the objective impossibility of obtaining a “complete” array of evidence should not replace the requirement of achieving the limits of proof. The optimal strategy is not to maximize the collection of any information, but to optimize the evidence system: priority should be given to such evidence and sources that are able to build a stable causal chain and fill critical gaps in the evidentiary model. This is of particular importance in situations where indirect evidence dominates: the decisive

factor is not the presence of individual facts, but the ability of the totality of evidence to lead to one consistent conclusion. It is proposed to evaluate indirect evidence as a system (chain) in which each link performs its function in the reconstruction of the main fact (occurrence of secrecy), and does not only create the illusion of "large volume". It has been established that the reliability of evidence in this category of proceedings is related to the standard of validity of procedural decisions. It has been proven that each procedural decision must be based on the reproducible logic of the evidentiary model: what exactly has been established, by what evidence, why this evidence is appropriate, admissible, reliable, and sufficient. For persons with such a justification, there is a systemic risk of forming biased conclusions and subsequent cancellation of procedural decisions, which is especially traumatic for victims and their relatives and undermines trust in justice.

The dissertation identifies the characteristic features of evidence in proceedings on enforced disappearance. It is established that evidence must be considered as a unity of factual information and its procedural sources; factual data must be found (searched), identified, requested, removed, and formalized in accordance with the requirements of the procedural form; they meet the criteria of appropriateness, admissibility, and reliability. On this basis, a comprehensive analysis of testimonies, material evidence, documents and expert opinions as key sources of evidence in cases of enforced disappearance has been carried out, problematic aspects of legal regulation have been identified and directions for their elimination, focused on practical effectiveness and procedural guarantees, have been proposed.

The features of the initial stage of the investigation of enforced disappearance in modern conditions are associated with the specifics of the criminal-legal and forensic characteristics of these acts, investigation in conditions of war and martial law, as well as the presence of reports on subrogation. One of the reasons for the insufficient effectiveness of the investigation is the lack of effective scientific and practical recommendations adapted to military realities. The paper shows that existing recommendations are valuable, but do not cover all the problematic issues of proving enforced disappearance; in this regard, a typical plan for the initial stage of

the proceedings is proposed. It includes measures (planning, formulation of versions, determination of interaction with other subjects, adoption of procedural and organizational decisions) and the conduct of inappropriate investigative (search) actions, after which additional types of investigative organizational actions were performed.

A group of information elements that it is advisable to establish at the initial stage is typified. These include information about the possible location of the victim (from general to the most specific), the fact of being abroad of Ukraine, assessment of the reality of the threat to life or health; the attitude of the victim (if possible contact) or his relatives to the event and the characteristics of law enforcement agencies (fear, distrust, risks of secondary trauma); data on the psychological and physiological state and the nature of the harm caused. Regarding the persons allegedly involved, the establishment of installation identification data, possible affiliation to illegal formations/structures, roles of accomplices, and their current location are determined.

The directions of the investigator's work with potential sources of evidence at the initial stage of the investigation are determined. These include the detection, extraction, ordering and systematization of information about the facts (episodes) of criminal activity, methods of commission and concealment; comparison of initial data with the results of subsequent investigative and search actions; evaluation of the results of each investigative (search) action and tactical operation to adjust the versions and plan; prevention of counteraction to the investigation. On this basis, a sequential algorithm for establishing all circumstances subject to proof is proposed, which has three levels: general (normative model of the subject of proof under Article 91 of the Criminal Procedure Code of Ukraine), special (signs of the composition of the crime under Article 146-1 of the Criminal Code of Ukraine) and separate (detailing taking into account the forensic features of the enforced disappearance and the specific investigative situation). Additionally, the practical significance of such an algorithm for eliminating typical errors and building an evidentiary model that withstands judicial review is revealed.

Within the framework of the analysis of the qualifying and evidentiary aspects of the application of Art. 146-1 of the Criminal Code of Ukraine, the most controversial issues of law enforcement are revealed (the object of the encroachment, manifestations of the objective side, signs of a special subject, problems of qualification in complicity and in combination with other crimes). It is emphasized that the main circumstance subject to proof is the fact of committing a criminal offense (clause 1, part 1, article 91 of the Criminal Procedure Code of Ukraine), and proof in the proceedings is focused on clarifying the essence of the act, the conditions of its commission, means and instruments, time characteristics, and the method of commission. The method of committing a crime is presented as a sequence of logical phases: information-search (intelligence), preparatory-organizational, activity-operational and measures to conceal traces of criminal and illegal activity. This is important for planning investigative (search) actions, determining the priorities of evidence, and building a causal chain of evidence.

A separate block of the dissertation is devoted to the in absentia procedure in cases of enforced disappearance. Procedural aspects are considered and key shortcomings of legislative regulation are identified. It is established that the norms of Chapter 24-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine have undergone significant changes during the war, which indicates the complexity and incompleteness of the formation of the procedure and the limits of its application. New grounds for a special pre-trial investigation in connection with the transfer of a suspect for exchange as a prisoner of war and the actual implementation of the exchange are analyzed. It is emphasized that in order to apply this ground in a petition to the investigating judge, it is necessary to clearly and provably substantiate the legal facts of the adoption of the relevant decision by the authorized body and the actual implementation of the exchange, however, the legislation does not determine the appropriate authorized body, which creates risks of legal uncertainty. Attention is also drawn to the problems of guarantees of the right to defense, in particular in the area of appealing a verdict rendered in the absence of the accused: despite the possibility of appellate review according to general norms, the lack of clearer

regulation creates additional risks of violations of the rights of the defense and indirectly affects victims who are forced to undergo complex criminal justice procedures. The understanding of investigative (search) actions as means of criminal procedural evidence in proceedings on enforced disappearance has been deepened. They are proposed to be understood as a set of measures that combines search and identification, search and other (including identification) techniques carried out by authorized entities in accordance with the procedural form, if necessary with the use of procedural coercion, and aimed at searching, identifying, seizing and recording factual data and information about sources, verifying evidence, identifying suspects or searching for them.

The understanding of investigative (search) actions as means of criminal procedural evidence in proceedings on enforced disappearance has been deepened. It is proposed to understand them as a set of measures that combines search and identification, search and other (including identification) methods carried out by authorized entities in accordance with the procedural form, if necessary with the use of procedural coercion, and aimed at searching, identifying, extracting and recording factual data and information about sources, verifying evidence, identifying suspects or searching for them. The key features of such actions are described (focus on the task of the proceedings, implementation by authorized entities, regulation by law, mandatory recording of results, lawful procedural coercion) and a classification of investigative (search) actions is proposed according to a number of criteria important for practice: the degree of disclosure, the level of restriction of rights, the moment of the beginning of the investigation, the procedural status of the subject, the possibility of a remote regime, the purposes of application, the type of procedural decision-basis, the type of results obtained. It is argued that the effectiveness of examinations in cases of enforced disappearance depends on the proper procedural receipt and attachment of objects to the materials of the criminal proceedings: the legality of the seizure, compliance with the chain of custody, the sufficiency of comparative samples and the correctness of the expert's questions within the scope of competence. Under such conditions, the expert opinion performs two interrelated functions:

establishing objective circumstances (mechanism of the event, contacts, movement, trace picture) and verifying/clarifying investigative versions (agreement or refutation of testimonies and material data).

The organizational, tactical and procedural principles of conducting covert investigative (search) actions in cases of enforced disappearance are separately analyzed, taking into account their significant evidentiary role in situations of concealment of the event and limited direct sources. It is emphasized that the effectiveness of proving through covert investigative (detective) actions directly depends on compliance with the general conditions of application (impossibility of obtaining information in another way, severity of the crime, presence of a lawful and motivated decision, certainty of deadlines, compliance with the rules of jurisdiction and investigation, ensuring secrecy and compliance with notification requirements). Any violations or risks reduce the evidentiary potential of the results and create a threat of making their use in court impossible. It is emphasized that the procedural discipline of opening materials (Article 290 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine) and timely declassification of documents-basis are critically important, which is complicated by the conflict between security interests, protection of methods and the need to ensure the right to defense. It is proven that violations of the procedure for procedural consolidation of the results of the covert investigative (detective) actions (shortcomings of protocols, lack of information about the course of actions taken, uncertainty of technical means and primary media, untimely preparation of documents, risks of using copies instead of primary media) affect the authenticity and verifiability of evidence, and in cases of enforced disappearance have particularly negative consequences due to the unique nature of much of such evidence. A regulatory gap was also identified regarding the final stage of certain covert investigative (detective) actions related to the examination of publicly inaccessible places or possessions of a person, in particular regarding the removal of installed technical means of control, which creates legal uncertainty and requires regulatory clarification. The set of requirements for minimizing the risks of inadmissibility of the results of the covert investigative (detective) actions is

summarized: the appropriate subject and authority, proper justification of «impossibility in another way», strict adherence to the limits of the court permit, timely fulfillment of the requirements of Art. 290 of the CPC of Ukraine, proper recording and ensuring the integrity of the primary media. It is summarized that effective proof of enforced disappearance requires a combination of a correctly selected set of investigative and covert investigative (search) actions, active use of mechanisms for requesting information under Art. 93 of the CPC of Ukraine, impeccable procedural recording, expert support and modern approaches to working with digital sources. It is this model that allows you to form an internally consistent, verifiable and procedurally reliable evidentiary base, suitable not only for establishing factual circumstances, but also for proving the involvement of specific individuals in court and maintaining admissibility control.

Keywords: expert opinion, evidence, substantiation, pre-trial investigation, criminal activity, criminal offense, criminal proceedings, international standard, enforced disappearance, practical components of evidence research, investigative (search) action, forensic expert, forensic examination, forensic examination institutions, tactical technique.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Бученко Д. А. Особливості початку досудового розслідування та обставини, що підлягають встановленню в кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення людини. *Наука і техніка*. 2024. № 11 (39). С. 25–35.

DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-11\(39\)-25-35](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-11(39)-25-35).

URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/15832/15904>.

2. Бученко Д. А. Особливості доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення. *Наукові перспективи*. 2024. № 10 (52). С. 852–862.

DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10\(52\)-852-862](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10(52)-852-862).

URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/15995/16067>.

3. Бученко Д. А. Збирання доказів під час розслідування насильницького зникнення. *Архів кримінології та судових наук*. 2025. № 1 (11). С. 161–167.

DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.10.2025.13>

URL: <https://archive-criminology.com.ua/index.php/journal/article/view/113>.

4. Buchenko D., Kalhaniva O., Stepanova H., Matsak V. The Impact of Digital Video Surveillance and Analysis Technologies in the Investigation of Crimes against the Person. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*. 2025. № 103(16). P. 6006–6018 (*Scopus*).

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18110068>.

URL: <https://www.jatit.org/volumes/Vol103No16/4Vol103No16.pdf>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Бученко Д. А. Обставини, що підлягають встановленню в кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення людини. *Modern tools and methods of scientific investigations: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the IV International Scientific and Theoretical Conference (Antwerp,*

October 25, 2024). Antwerp (Kingdom of Belgium): International Center of Scientific Research, 2024. С. 87–89.

6. Бученко Д. А. Особливості початку досудового розслідування в кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення людини. *Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства: частина перша: матеріали X міжнар. наук.-прак. конф. (м. Київ, 08 жовтня 2024 р.)*. Київ: ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2024. С. 69–71.

7. Бученко Д. А. Використання висновку експерта у доказуванні насильницького зникнення людини. *Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін: матер. V Всеукр. форуму судових експертів (м. Львів, 06 червня 2025 р.)*. Одеса: Видавництво «Юридика», 2025. С. 85–88.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	23
ВСТУП	24
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ	40
1.1. Стан наукової розробленості проблематики доказування у кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення	40
1.2. Межі доказування та види доказів у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення	71
Висновки до розділу 1	98
Список використаних джерел до розділу 1	103
РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ	116
2.1. Особливості початку досудового розслідування в кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення	116
2.2. Предмет доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення	134
2.3. Розслідування насильницького зникнення за процедурою <i>in absentia</i>	164
Висновки до розділу 2	181
Список використаних джерел до розділу 2	188
РОЗДІЛ 3. ЗАСОБИ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ	201
3.1. Доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення шляхом проведення слідчих (розшукових) дій	201
3.2. Доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій	237
Висновки до розділу 3	262

	22
Список використаних джерел до розділу 3	271
ВИСНОВКИ	280
ДОДАТКИ	294

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БЕБ – Бюро економічної безпеки

ДБР – Державне бюро розслідувань

ДПС – Державна прикордонна служба

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

КК – Кримінальний кодекс

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

НАБУ – Національне антикорупційне бюро України

НПУ – Національна поліція України

НС(Р)Д – негласні слідчі (розшукові) дії

САП – Спеціалізована антикорупційна прокуратура

СБУ – Служба безпеки України

СРД – слідчі (розшукові) дії

СІЗО – слідчий ізолятор

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Забезпечення захисту людини, суспільства і держави від протиправних посягань, відновлення порушених прав і відшкодування шкоди, заподіяної кримінально-караними діяннями, об'єктивно формує перед державою та правничою наукою систему складних і взаємопов'язаних завдань, центральне місце серед яких посідає забезпечення ефективного доступу до правосуддя. Реалізація цього імперативу передбачає не лише вдосконалення організації та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, а й підвищення якості судового розгляду кримінальних проваджень та гарантування належного виконання призначених покарань. Досягнення зазначених цілей є неможливим без глибокого наукового осмислення положень, що становлять теоретичні засади кримінального процесуального доказування, та їх системного переосмислення з урахуванням сучасних викликів кримінальної юстиції.

Повномасштабне збройне вторгнення Російської Федерації в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, зумовило докорінну зміну парадигми кримінально-правового реагування держави на вчинення кримінальних правопорушень, передусім тих, що посягають на волю, честь і гідність особи. В умовах збройного конфлікту кримінальна юстиція набула нових функціональних характеристик, що безпосередньо вплинуло на зміст і спрямованість кримінального процесуального регулювання.

Зазначені трансформації безпосередньо відбилися і на такій формі протиправної поведінки, як насильницьке зникнення людини, рівень поширеності та суспільної небезпеки якого в сучасних умовах істотно зріс. Зокрема, у 2020 р., відповідно до офіційного звіту Офісу Генерального прокурора за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 146-1 Кримінального кодексу України, зареєстровано 69 кримінальних проваджень, у 2021 р. – 56, у 2022 р. – 1120, у 2023 р. – 72, у 2024 р. – 61, у 2025 р. – 61. Такі статистичні показники є доволі суттєвими та свідчать не лише

про різке зростання кількості зареєстрованих кримінальних проваджень у період активної фази збройної агресії, а й про зміну якісних характеристик цього кримінального правопорушення. Особливо показовим є 2022 рік, у якому зафіксовано кратне збільшення кількості проваджень, що об'єктивно корелює з умовами повномасштабного воєнного вторгнення та масовими порушеннями прав людини на тимчасово окупованих і прифронтових територіях.

Водночас подальше зменшення офіційних показників у 2023–2025 роках не може розглядатися виключно як індикатор зниження рівня насильницьких зникнень. Така динаміка значною мірою зумовлена об'єктивними труднощами фіксації та реєстрації відповідних кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану, обмеженим доступом до окремих територій, тривалістю встановлення факту зникнення, а також складністю ідентифікації події як насильницького зникнення на початкових етапах досудового розслідування. У сукупності це свідчить про високий рівень латентності зазначеного кримінального правопорушення та про необхідність критичного осмислення офіційних статистичних даних у контексті реальних масштабів явища.

Наведені показники підтверджують, що насильницьке зникнення людини в сучасних умовах набуло ознак системної загрози, яка потребує не лише адекватного кримінально-правового реагування, а й удосконалення кримінального процесуального механізму доказування з урахуванням специфіки цього правопорушення, особливостей його вчинення та складності збирання й оцінювання доказів.

Аналіз правозастосовної практики свідчить, що окремі норми Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, які регламентують порядок використання засобів кримінального процесуального доказування на стадії досудового розслідування, не відповідають динаміці змін суспільних відносин у сфері кримінальної юстиції. Як наслідок, чинні процесуальні механізми виявляються неспроможними повною мірою забезпечити реалізацію основних завдань кримінального провадження у справах зазначеної категорії.

Додатковим дестабілізуючим чинником стала фрагментарність і несистемність цих законодавчих змін протягом останніх років. Така практика нормотворення призвела до втрати внутрішньої узгодженості кримінального процесуального законодавства, ускладнила формування сталої правозастосовної практики та істотно уповільнила його еволюційний розвиток.

В умовах дії правового режиму воєнного стану та запровадження особливого порядку здійснення кримінального провадження, зокрема й у справах щодо насильницького зникнення, значна частина проблем, що виникають на етапі реєстрації кримінального правопорушення та під час подальшого досудового розслідування, може бути вирішена лише за умови належної професійної підготовки суддів, слідчих, прокурорів та інших працівників правоохоронних органів. Така підготовка має здійснюватися з урахуванням сучасних вимог кримінального процесуального законодавства, а також міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини. Водночас вирішальне значення має забезпечення системного методичного супроводу діяльності зазначених суб'єктів і проведення глибокого аналізу правозастосовної практики з метою подальшого послідовного вдосконалення кримінального процесуального регулювання.

За таких умов особливої наукової та практичної актуальності набуває завдання формування цілісних теоретичних засад і розроблення практично орієнтованих рекомендацій, спрямованих на забезпечення ефективного процесу доказування у кримінальному провадженні щодо насильницького зникнення.

Науково-теоретичну основу цього дослідження становлять праці вітчизняних учених-правників, у яких розкрито проблеми кримінального процесуального доказування, досудового розслідування, правового регулювання окремих категорій кримінальних проваджень, збирання доказів, а також забезпечення прав людини у сфері кримінальної юстиції. Вагомий внесок у розвиток зазначеної проблематики здійснили С. Абламський, О. Авраменко, Ю. Алєнін, Л. Аркуша, Р. Благута, В. Вапнярчук, В. Галаган, І. Гловюк, В. Гончаренко, Ю. Грошевий, В. Гусєва, Р. Дударець, О. Дульський,

В. Журавель, О. Капліна, Я. Конюшенко, М. Корнієнко, Г. Крет, Л. Лобойко, Є. Лук'янчиков, В. Нор, І. Петрова, І. Пиріг, М. Погорецький, С. Стахівський, Д. Сергєєва, Ю. Середа, Є. Скулиш, Р. Степанюк, О. Таран, Л. Удалова, К. Чаплинський, Ю. Чорноус, В. Цвіка, М. Цуцкірідзе, І. Цюприк, А. Шевчишен, О. Шило, М. Шумило, О. Юрченко, О. Юхно, О. Яновська та інші. Окремі аспекти доказування у кримінальному провадженні щодо насильницького зникнення стали предметом спеціальних досліджень А. Антощук, Є. Войтович, М. Єрошкіна, О. Пчеліної, Д. Тичини, К. Шевчишеної та ін.

Наукові напрацювання зазначених авторів мають значний теоретичний і практичний потенціал та частково були імplementовані у законодавство, що регулює відповідну сферу суспільних відносин. Водночас, попри наявність прогресивних змін у чинному законодавстві, низка концептуально значущих проблем доказування залишається невирішеною як на рівні доктрини, так і в площині правозастосування. Це обумовлює об'єктивну потребу в подальшому комплексному дослідженні доказування у кримінальному провадженні щодо насильницького зникнення з урахуванням особливостей здійснення кримінального провадження в умовах правового режиму воєнного стану.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обрана проблематика дисертаційного дослідження відповідає ключовим напрямам державної політики у сфері забезпечення та захисту прав людини, визначеним у Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021, а також узгоджується з положеннями Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 року № 1126) та іншими програмними документами. Тематика дослідження також корелює з Тематикою наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2025–2029 роки, затвердженою наказом МВС України від 21 травня 2024 року № 326.

Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України 12 грудня 2025 р. (протокол № 18).

Мета і завдання дослідження. *Метою дослідження є комплексне розв’язання науково-прикладного завдання, що полягає у формуванні теоретичних і практичних засад доказування у кримінальних провадженнях, пов’язаних із насильницьким зникненням особи, з урахуванням сучасних умов правозастосовної практики і діючої правової доктрини.*

Для досягнення поставленої мети передбачається виконання низки наукових завдань, зокрема:

- з’ясувати рівень і напрями наукового опрацювання питань доказування у кримінальних провадженнях, що стосуються насильницького зникнення осіб;
- розкрити сутність понять доказування, предмету доказування, його меж та класифікувати докази, що використовуються у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії злочинів;
- визначити особливості початкового етапу досудового розслідування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення;
- узагальнити та надати характеристику переліку обставин, що підлягають доказуванню у рамках зазначених кримінальних проваджень;
- розробити пропозиції щодо вдосконалення порядку розслідування фактів насильницького зникнення із застосуванням процедури заочного (*in absentia*) кримінального провадження;
- встановити особливості процесу доказування в межах кримінальних проваджень про насильницьке зникнення із використанням слідчих (розшукових) дій;
- сформулювати концептуальне бачення доказування у таких кримінальних провадженнях шляхом застосування негласних слідчих (розшукових) дій.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини, котрі виникають під час провадження професійної діяльності правоохоронними органами України щодо

розслідування кримінальних правопорушень, які посягають на волю особи.

Предмет дослідження становить процедура доказування у кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить системний підхід, зумовлений складністю та багатоаспектністю обраної теми, що передбачає поєднання загальнонаукових і спеціальних наукових методів пізнання. У межах дослідження використано, зокрема:

- діалектичний метод, який дав змогу виявити загальні та особливі риси доказування у кримінальних провадженнях в умовах воєнного стану (застосовується у всіх розділах дисертації);

- метод системного аналізу, що забезпечив комплексне узагальнення наукових концепцій і доктринальних підходів до проблем, які становлять предмет дослідження (застосовується у всіх розділах дисертації);

- історико-правовий метод, застосований для з'ясування стану наукової розробленості проблематики доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення (підрозділ 1.1);

- догматичний метод, який дозволив розкрити межі доказування та здійснити класифікацію доказів у кримінальних провадженнях цієї категорії (підрозділ 1.2);

- системно-структурний метод, використаний для аналізу процесуальних особливостей доказування (розділ 2) та засобів збирання доказів у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення (розділ 3);

- формально-логічний метод, що забезпечив узагальнення обставин, які підлягають доказуванню, а також визначення особливостей проведення слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій у відповідних кримінальних провадженнях (підрозділи 2.1, 3.1, 3.2);

- спеціально-юридичний метод, застосований для формулювання пропозицій щодо вдосконалення розслідування насильницького зникнення за процедурою *in absentia* (підрозділ 2.3);

- соціологічний метод, використаний для емпіричного підтвердження

наукових висновків на підставі результатів анкетування та інтерв'ювання працівників поліції (розділи 2, 3).

Емпіричний базис дослідження становлять результати аналізу 54 кримінальних проваджень, що розслідувалися впродовж 2020–2025 років в Україні; узагальнені дані анкетування 55 слідчих та 88 оперативних працівників Національної поліції України (далі – НПУ); а також статистичні й аналітичні матеріали, підготовлені Офісом Генерального прокурора України, Міністерством внутрішніх справ України, НПУ та Державною судовою адміністрацією України.

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що в межах дисертаційної роботи здійснено ґрунтовне вирішення актуального наукового завдання, спрямованого на розвиток доктринальних положень кримінального процесу та вдосконалення практики їх застосування. У роботі розроблено й узагальнено теоретико-правові та праксеологічні підходи до організації й реалізації доказування у кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення особи. Основними серед них є такі положення:

вперше:

- виокремлено й систематизовано ключові доктринальні підходи до висвітлення проблем доказування у кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення; наголошено, що еволюція суспільних відносин у демократичній державі є невіддільною від забезпечення принципу верховенства права, утвердження законності та дієвої протидії злочинності, що особливо актуально в умовах воєнного стану;

- сформульовано висновок про подвійний предметно-функціональний вимір доказування у справах про насильницьке зникнення: поряд із встановленням обставин, передбачених ст. 91 КПК України, доказування включає додатковий ідентифікаційно-відмежувальний компонент – установлення сукупності фактів, що відрізняють насильницьке зникнення від суміжних складів (незаконного позбавлення волі, викрадення людини, окремих воєнних злочинів тощо) та підтверджують специфічні ознаки невідомості

долі/місцеперебування особи й приховування такої інформації;

– обґрунтовано, що в умовах воєнного стану та тимчасової окупації об'єктивна неможливість отримати «повний» масив доказів не може підмінити вимогу досягнення меж доказування; запропоновано процесуальну стратегію оптимізації системи доказів із пріоритетом таких джерел, які забезпечують побудову стійкого причинно-наслідкового ланцюга (особливо за домінування непрямих доказів), із мінімізацією прогалин, що руйнують логічну цілісність доказової конструкції;

– окреслено теоретичні підходи до структури початкового етапу кримінального провадження про насильницьке зникнення з урахуванням воєнного стану, які включають: 1) здійснення організаційних заходів (планування початку розслідування, формулювання та ранжування версій, визначення форм взаємодії, вирішення питань підслідності та застосування безпеки учасників провадження, ухвалення процесуальних і організаційних рішень); 2) проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій, зміст, послідовність і тактичне наповнення яких визначаються типовими слідчими ситуаціями;

удосконалено:

– поняття доказування у кримінальному провадженні щодо насильницького зникнення як форми пізнавальної діяльності, результатом якої є суб'єктивна модель об'єктивних подій, а елементи доказування як взаємопов'язані елементи пізнання, реалізація яких забезпечує перехід від відсутності знань до їх набуття шляхом здійснення передбачених законом процесуальних дій і відповідних логічних операцій; встановлено, що доказування у справах цієї категорії здійснюється через цілеспрямоване збирання, перевірку й оцінювання доказів для встановлення фактів, які мають істотне значення для вирішення справи по суті;

– теоретичний підхід до визначення меж доказування у провадженнях щодо насильницького зникнення, обґрунтувавши їх якісний характер: межі доказування пропонується оцінювати через критерій завершеності доказової

моделі події (досягнення достатнього рівня переконливості для процесуальних рішень) з одночасним уникненням «передчасності» (недостатність доказів) і «надмірності» (дублювання й розпорошення доказової діяльності), а не через кількісний обсяг матеріалів;

- наукове розуміння доказів у кримінальному провадженні про насильницьке зникнення як єдності фактичних даних та їх процесуальних джерел, які були відшукані, розшукані, виявлені (встановлені), витребувані, вилучені та належним чином оформлені (закріплені) у передбаченій законом процесуальній формі; конкретизовано, що якісна придатність фактичних даних визначається їх відповідністю критеріям належності, допустимості та достовірності з урахуванням обмежень, зумовлених воєнним станом;

- співвідношення категорій «достатні дані» та «достатні докази» у контексті стандартів ухвалення процесуальних рішень: для початку досудового розслідування та прийняття окремих проміжних рішень допустимою є опора на «достатні дані», що ще не завжди набули властивостей доказів у розумінні ст. 84 КПК України, тоді як для підсумкових процесуальних рішень (матеріальне повідомлення про підозру, скерування обвинувального акта, закриття провадження тощо) необхідною є наявність саме «достатніх доказів», які відповідають вимогам належності, допустимості та достовірності; запропоноване розмежування мінімізує ризик підміни доказування «інформаційною достатністю» на етапах, де застосовується вищий доказовий стандарт;

- наукове бачення процесуальних джерел доказів (показань, речових доказів, документів і висновків експертів) у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення як ключових носіїв доказової інформації, що потребують спеціальних процесуальних підходів до отримання, фіксації та перевірки з огляду на часте домінування непрямих доказів, цифрових слідів і експертного підтвердження проміжних фактів;

- розуміння слідчих (розшукових) дій як засобів кримінального процесуального доказування у провадженнях щодо насильницького зникнення

як комплексу пошуково-пізнавальних, розшукових та інших, у тому числі посвідчувальних прийомів, що здійснюються уповноваженими суб'єктами у встановленому законом порядку, за потреби із застосуванням заходів процесуального примусу, і спрямовані на пошук, виявлення, вилучення та закріплення фактичних даних і відомостей про їх джерела, перевірку вже отриманих доказів, встановлення підозрюваних осіб або здійснення їх розшуку;

– підходи до реалізації доказового потенціалу експертного забезпечення у провадженнях про насильницьке зникнення, обґрунтувавши, що ефективність експертиз залежить від належного процесуального залучення об'єктів (законне вилучення, дотримання ланцюга збереження, достатність порівняльних зразків) та коректного формулювання питань експерту в межах відповідної спеціальності; за цієї умови висновок експерта виконує взаємодоповнювальні функції: а) встановлення об'єктивних обставин (механізм події, контакти, переміщення, слідова картина); б) перевірка й уточнення версій (узгодження або спростування показань і матеріальних даних).

дістало подальший розвиток:

– концепція причин та умов, що зумовили зростання кількості вчинених злочинів досліджуваної групи, що від періоду Революції Гідності та надалі – із початком збройного конфлікту на сході України й під час повномасштабної агресії РФ – мали місце систематичні випадки арештів, затримань і викрадень осіб представниками держави-агресора та підконтрольних їй структур, що актуалізувало потребу нових наукових пошуків і дозволило охарактеризувати сучасний стан наукової розробленості проблем доказування у провадженнях щодо насильницького зникнення; на підставі цього виокремлено ключові етапи еволюції наукової думки щодо доказування у відповідній сфері: перший – сформований на засадах КПК УРСР 1960 р.; другий – такий, що триває з 2012 р. донині і ґрунтується на чинному КПК України, міжнародно-правових актах і практиці Європейського суду з прав людини; доведено, що значна частина ранніх напрацювань втратила актуальність через трансформації процесуальної форми, тоді як низка питань (зокрема доказування в умовах воєнного стану та

застосування процедури *in absentia* у справах про насильницьке зникнення) залишається недостатньо дослідженою, що зумовлює необхідність комплексного наукового аналізу;

- концепція традиційних засобів кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення, серед яких підвищена питома вага представлена непрямыми доказами, у зв'язку з чим вирішальним є не наявність окремих фактів, а здатність сукупності доказів формувати один несуперечливий висновок; запропоновано оцінювати непрямі докази як систему (ланцюг), у якій кожна ланка спрямована на реконструкцію головного факту (подія та причетність), а не на механічне накопичення кількості процесуальних джерел доказів;

- ідею надійності доказування у цій категорії проваджень, яка прямо залежить від стандарту обґрунтованості процесуальних рішень: кожне рішення має спиратися на відтворювану логіку доказової моделі (що встановлено, якими доказами, чому вони є належними/допустимими/достовірними/достатніми), оскільки відсутність такого обґрунтування зумовлює ризики необ'єктивних висновків і подальшого скасування процесуальних рішень;

- елементний склад процесу доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення, який охоплює збирання, перевірку й оцінювання доказів, при цьому доведено, що структура доказування має включати лише ті елементи, які забезпечують перехід від незнання до знання шляхом поєднання процесуальних дій практичного характеру та логічних операцій;

- розроблено типовий план початкового етапу кримінального провадження щодо насильницького зникнення та типізовано групу інформаційних елементів, які мають бути з'ясовані на моменті реєстрації відомостей до ЄРДР, зокрема: а) дані про місцеперебування потерпілого (країна/регіон/населений пункт/адреса; факт перебування за межами України); б) оцінка реальності загроз життю і здоров'ю; в) психологічний та фізіологічний стан потерпілого і характер заподіяної шкоди; г) ставлення потерпілого (за можливості встановлення контакту) або його близьких до події

та до правоохоронних органів (страх, недовіра, ризики вторинної віктимізації); г) ідентифікаційні дані причетних осіб, їх можлива належність до незаконних формувань/структур держави-агресора, функції співучасників і актуальне місцезнаходження;

– тактика проведення негласних слідчих (розшукових) дій як інструменту встановлення місця утримання потерпілого, документування злочинної діяльності та здобуття доказової інформації; уточнено, що доказова цінність результатів НС(Р)Д прямо залежить від дотримання умов застосування, строків, меж судового дозволу, правил підслідності/юрисдикції, належного протоколювання, збереження первинних носіїв та своєчасного виконання вимог щодо відкриття матеріалів і розсекречення процесуальних документів у межах ст. 290 КПК України;

– напрями роботи слідчого з доказовою та іншою криміналістично значущою інформацією на початковому етапі розслідування насильницького зникнення, що включають: а) виявлення, вилучення, упорядкування та систематизацію інформації про факти (епізоди) злочинної діяльності, спосіб учинення та приховування; б) зіставлення вихідних даних із результатами подальших слідчих (розшукових) дій і пошукових заходів; в) оцінювання результатів кожної слідчої (розшукової) дії та тактичної операції з коригуванням версій і плану розслідування; г) вжиття заходів щодо запобігання протидії кримінальному провадженню;

– послідовний алгоритм встановлення всіх обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення, який включає три рівні: перший (загальний) — узагальнена нормативна модель предмета доказування, визначена ст. 91 КПК України; другий (особливий) — обумовлений нормами Особливої частини КК України (зокрема ст. 146-1 КК України) та охоплює об'єктивні й суб'єктивні ознаки складу; третій (окремий) — деталізує попередні рівні з урахуванням криміналістичної специфіки насильницького зникнення та типових слідчих ситуацій, із можливістю індивідуальної адаптації до умов конкретного провадження;

- структурні характеристики способу вчинення насильницького зникнення як послідовності закономірних фаз: інформаційно-пошукової (розвідувальної), підготовчо-організаційної, діяльнісно-операційної та фазових заходів приховування слідів, що має значення для побудови доказової моделі події та визначення пріоритетів доказування на початковому етапі;

- процесуальні підходи до усунення недоліків правового регулювання процедури *in absentia* у провадженнях про насильницьке зникнення з урахуванням змін глави 24-1 КПК України в умовах дії правового режиму воєнного стану;

- підхід щодо доцільності розширення підстав спеціального досудового розслідування (зокрема у випадку передачі підозрюваного для обміну як військовополоненого та фактичного здійснення такого обміну) вимагає від сторони обвинувачення дотримання стандартів доказування й належного документування відповідних юридичних фактів, водночас збереження прогалин щодо визначення уповноваженого органу й окремих гарантій права на захист створює ризики правової невизначеності й потребує нормативного уточнення;

- комплекс вимог до мінімізації ризиків недопустимості результатів НС(Р)Д у провадженнях щодо насильницького зникнення, який передбачає: визначення належного суб'єкта та підтвердження повноважень; належне обґрунтування неможливості отримання відомостей іншим способом; суворе дотримання підстав, строків і меж судового дозволу; своєчасне виконання вимог ст. 290 КПК України та розсекречення процесуальних документів; повну й коректну фіксацію ходу НС(Р)Д із гарантуванням цілісності первинних носіїв інформації, з огляду на те, що такі докази часто є унікальними і не можуть бути замінені альтернативними джерелами;

- класифікація слідчих (розшукових) дій як засобів кримінального процесуального доказування у справах про насильницьке зникнення за критеріями: 1) ступеня розголошення інформації про факт і методи застосування; 2) рівня обмеження конституційних прав і свобод; 3) моменту початку досудового розслідування; 4) процесуального статусу суб'єкта

проведення; 5) можливості дистанційного режиму; 6) цілей застосування; 7) типу процесуального рішення як підстави; 8) характеру результатів, отриманих унаслідок проведення відповідних дій;

– доцільність внесення змін до ст. 146-1 КК України шляхом запровадження кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів насильницького зникнення з огляду на його поширеність у період воєнного стану та спрямованість проти окремих категорій осіб; запропоновано нормативну модель кваліфікації, яка забезпечує диференціацію кримінальної відповідальності залежно від ступеня суспільної небезпеки діяння та створює передумови для підвищення ефективності застосування ст. 146-1 КК України.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що розроблені у дисертації теоретичні положення, науково обґрунтовані висновки та сформульовані пропозиції мають прикладний характер, апробовані у професійному середовищі та вже впроваджені, а також можуть бути використані у:

– *правозастосуванні* – у системі службової підготовки, підвищенні кваліфікації та безпосередній практичній роботі органів досудового розслідування, прокуратури й оперативних підрозділів під час розслідування кримінальних проваджень щодо насильницького зникнення, у тому числі в умовах воєнного стану;

– *нормотворчій діяльності* – у розробленні та вдосконаленні нормативно-правових актів, які регламентують правові відносини у сфері кримінальної юстиції;

– *освітній і науково-дослідній діяльності* – у розробленні науково-методичних рекомендацій, під час підготовки та проведення лекційних, семінарських і практичних занять із курсантами й слухачами закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, а також у викладанні навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Доказування у кримінальному провадженні», «Розслідування окремих видів кримінальних правопорушень», при розробленні навчально-методичних матеріалів і спецкурсів тощо (*акт*

впровадження Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України від 19 січня 2026 р.; акт впровадження Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого від 21 січня 2026 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним, завершеним і оригінальним науковим дослідженням, у межах якого розроблено теоретичні та праксеологічні засади доказування у справах щодо насильницького зникнення. Усі положення, висновки та практичні рекомендації сформульовані автором особисто та ґрунтуються на результатах власних наукових розвідок.

Отримані результати забезпечено шляхом критичного аналізу чинного кримінального, кримінального процесуального та іншого спеціального законодавства, комплексного опрацювання наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених, вивчення матеріалів кримінальних проваджень, а також узагальнення правозастосовної практики. Опубліковані наукові праці відображають особистий внесок здобувача, містять результати власних теоретичних узагальнень і прикладних напрацювань та засвідчують самостійність проведеного дослідження з проблематики розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії.

У статті «The Impact of Digital Video Surveillance and Analysis Technologies in the Investigation of Crimes Against the Person», опублікованій у співавторстві, здобувачем досліджено актуальну й міждисциплінарну проблематику використання цифрових технологій відеоспостереження у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти особи, з урахуванням специфіки насильницьких зникнень. Автор виходить з того, що ця категорія кримінальних правопорушень характеризується істотним дефіцитом традиційних доказів (показань очевидців, матеріальних слідів), що об'єктивно зумовлює зростання ролі цифрових джерел доказової інформації, насамперед відеозаписів. Головним авторським внеском здобувача є концептуалізація ролі цифрового відеоспостереження як самостійного та системоутворювального

елементу доказування у справах про злочини проти особи. Саме автором обґрунтовано доводить, що відеозаписи у провадженнях про насильницькі зникнення виконують не лише допоміжну, а часто ключову доказову функцію, дозволяючи реконструювати подію, встановити останнє відоме місцеперебування потерпілого й ідентифікувати осіб, причетних до скоєння злочину.

Апробація матеріалів дослідження. Отримані результати наукових розробок і сформульовані за результатом цього висновки оприлюднено на двох міжнародних науково-практичних конференціях і всеукраїнському форумі судових експертів. Серед них, зокрема: *Modern tools and methods of scientific investigations*: міжнар. наук.-прак. конф. (м. Антверпен, 25 жовтня 2024 р.), *Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства*: X міжнар. наук.-прак. конф. (м. Київ, 08 жовтня 2024 р.), *Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін*: V Всеукр. форум судових експертів (м. Львів, 06 червня 2025 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, сформульовані в дисертації, відображено у 7 наукових публікаціях та матеріалах апробації, зокрема у 3-х статтях, опублікованих у фахових правничих виданнях, 1 статті – у зарубіжному виданні, що індексується наукометричною базою Scopus, 3-х доповідях, оприлюднених у збірниках наукових праць, за результатами проведення міжнародних науково-практичних конференцій і всеукраїнського форуму судових експертів.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, списку праць здобувача, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів із висновками до кожного із них, які загалом об'єднали сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (293 найменування) та трьох додатків на 10 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 304 сторінки (12,66 ум. друк. арк.), із них основний текст – 235 сторінок (9,8 ум. друк. арк.).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ

1.1 Стан наукової розробленості проблематики доказування у кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення

Сьогодні протидія злочинності залишається одним із стратегічних напрямів діяльності держави. Сучасні криміногенні реалії вимагають ефективного механізму реагування на прояви девіантної поведінки, що передбачає забезпечення злагоджених, цілеспрямованих і спільних дій законодавчих і правоохоронних органів [124, с. 796]. Для реалізації визначених завдань першочергового значення набуває формування належного рівня професійної підготовки поліцейських та інших суб'єктів правоохоронної діяльності з урахуванням актуальних викликів, зумовлених особливостями сучасної злочинності, її структурою, динамікою та основними тенденціями розвитку, зокрема в умовах воєнного стану. Поряд із цим необхідним є подальше вдосконалення правозастосовної діяльності шляхом комплексного науково-методичного забезпечення роботи оперативних підрозділів, органів досудового розслідування, органів прокуратури та суду. Реалізація зазначених заходів сприятиме підвищенню ефективності виконання ними професійних функцій під час виявлення, розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, а також забезпеченню дотримання вимог законності й справедливості у відповідних кримінальних провадженнях.

Однією зі складових правозастосовної діяльності є доказування, яке під час воєнного стану потребує більш поглибленого вивчення та науково-правового опрацювання. У зв'язку з цим варто погодитися з думкою С. Павленка, що головною умовою будь-якого дослідження є ґрунтовний аналіз

наукового доробку як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців [85, с. 107]. Це сприятиме визначенню напрямку наукового розроблення низких теоретичних і праксеологічних засад, допоможе правильно та послідовно застосувати обрану методологічну основу, а також забезпечить комплексний і системний підхід до розгляду основних питань проблеми, що досліджується.

Проблематика доказування у кримінальному провадженні, зокрема питання формування доказової бази та збирання доказів, їх оцінювання та використання на різних етапах кримінального провадження, тривалий час перебуває в полі зору науковців і практиків та стала предметом численних теоретичних досліджень і прикладних напрацювань. Цим аспектам присвячено наукові праці М. Багрія [6], Н. Басая [7], Р. Благути зі співавторами [34], Д. Бочарова [8], В. Вапнярчука [13], Н. Глинської [23], В. Гмирка [24; 25], В. Гнатенко [27], В. Гончаренка [28], С. Давиденка [29], А. Дуди [35], О. Дульського [37], А. Заклюки [42], В. Зінченка [43], А. Каліновської [44], Д. Кастарнова [47], Л. Кірмач [50], Я. Конюшенко [53], Н. Кравченко [61], А. Ляш [74], В. Нора [82], Ю. Пастернака [86], М. Погорецького [90], Б. Ратушної [100], М. Станковича [112], С. Стахівського [115], Ж. Удовенко [117], В. Фаринника [118], К. Фомічова [119] та багатьох інших. Науковий доробок зазначених, а також інших представників юридичної науки має істотне значення, оскільки в їхніх працях досліджено широкий спектр питань, пов'язаних із доказуванням у кримінальному процесі – від розроблення базових теоретичних положень і категоріального апарату до аналізу функціональної ролі учасників кримінальних процесуальних правовідносин у здійсненні доказової діяльності.

В аспекті визначення наукової розробленості проблематики доказування під час розслідування насильницького зникнення, слід зауважити, що 17 червня 2015 р. Україна ратифікувала Міжнародну конвенцію про захист усіх осіб від насильницьких зникнень [99]. Таким чином Україна взяла на себе відповідні зобов'язання, спрямовані на виконання положень зазначеної Конвенції. Часткове виконання цих зобов'язань відбулося через прийняття Закону України

від 12 липня 2018 р. [98], на підставі якого Кримінальний кодекс (далі – КК) України доповнено ст. 146-1 «Насильницьке зникнення». Також Україна засвідчила свій обов'язок щодо виконання міжнародних зобов'язань й одночасно визначила внутрішні органи для опрацювання запитів про правову допомогу/екстрадицію, визнала компетенцію Комітету щодо індивідуальних і міждержавних повідомлень.

У контексті воєнного стану норма ст. 146-1 КК України «підсилена» змінами 2022 р., якими у КК України деталізовано розуміння «представників іноземної держави» (з окремим фокусом на структурах Російської Федерації та окупаційній адміністрації) [95].

Актуальні питання доказування у кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення мають важливе значення не лише для науковців, але й для практиків. Зокрема, під час Революції Гідності, а також у період збройного конфлікту на сході України та після повномасштабного вторгнення Російської Федерації, мали місце систематичні арешти, затримання та викрадення осіб, які здійснювалися представниками державних органів. Ці дії часто приховувалися, що ускладнювало або навіть унеможливлювало забезпечення правового захисту постраждалих [83, с. 24].

На сьогодні фахівці у сфері кримінального процесу приділяють недостатньо уваги проблемам доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із насильницьким зникненням. Умови воєнного стану, а також пов'язані з ними особливості провадження, разом із внутрішніми змінами в державі та суспільстві, підкреслюють нагальну потребу в теоретичному й науково-практичному розвитку та вдосконаленні положень науки кримінального процесу та кримінального процесуального права.

Вироблення цілісного, всебічного та неупередженого уявлення про особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо насильницьких зникнень можливе лише за умови міждисциплінарного наукового підходу, що поєднує напрацювання кримінального процесуального права, криміналістики, кримінального права та кримінології. Актуальність такого підходу зумовлена,

зокрема, тим, що насильницьке зникнення, будучи надзвичайно небезпечним для суспільства діянням, не виокремлюється як самостійний склад воєнного злочину в більшості міжнародних нормативно-правових актів. Водночас відповідно до п. 1 ст. 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду такі дії за наявності ознак широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти цивільного населення, підлягають кваліфікації як злочини проти людяності [103].

Аналізуючи індивідуальний внесок науковців у розвиток відповідної проблематики, слід відзначити наукові напрацювання О. Чучукало (2004 р.), у яких комплексно досліджено питання процесуального та криміналістичного забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу України. У своїх працях авторка однією з перших здійснила ґрунтовне тлумачення специфіки доказової діяльності в межах судового слідства, а також розкрила зміст і сутність процесуальних та криміналістичних засобів, що забезпечують ефективність доказування на цій стадії кримінального провадження [121].

Н. Рогатинська (2008 р.) вперше здійснила комплексне дослідження предмета доказування у кримінальних справах, що закриваються за nereабілітуючими підставами, обґрунтувавши наявність специфічних видів предмета доказування залежно від підстав закриття провадження та запропонувавши системну класифікацію таких видів. У її роботі розкрито особливості змісту доказування у справах про амністію, дійове каяття, примирення з потерпілим, зміну обстановки, закінчення строків давності тощо, а також сформульовано пропозиції щодо вдосконалення процесуального регулювання цієї сфери [104].

У вченні про докази та доказування вітчизняного кримінального процесу відрізняється праця Я. Конюшенка «Доказування на досудовому провадженні у кримінальному процесі України» (2010 р.) окремі питання присвячені проблематиці судового контролю за доказуванням на стадії досудового провадження. Авторка обґрунтовує, що система кримінального судочинства відіграє ключову роль у реалізації державної політики, спрямованої на

підвищення ефективності протидії злочинності, усунення детермінант, які зумовлюють або полегшують вчинення кримінальних правопорушень. Звертає вона увагу також на те, що у межах виконання завдань кримінального провадження правоохоронні органи зосереджують свою діяльність на встановленні фактичних обставин кримінального правопорушення, доведенні винуватості відповідної особи та забезпеченні її притягнення до кримінальної відповідальності в установленому законом порядку. Визначальне значення у цій діяльності має доказування як складний пізнавально-процесуальний механізм, що охоплює послідовні стадії збирання, перевірки та оцінювання доказової інформації, необхідної для формування обґрунтованих процесуальних рішень і встановлення істини у кримінальному провадженні. Кримінально-процесуальні норми, згідно з позицією вченої, формують сутність кримінально-процесуального доказування, яке займає провідне місце на стадії досудового провадження [53].

Розробив власну теорію процесу утворення доказів, в якій виокремив умови й основні етапи цього процесу М. Погорецький. Як зазначає видатний учений, матеріальні об'єкти можуть набувати статусу речових доказів як джерел фактичної інформації лише за наявності визначених законом підстав. Зокрема, йдеться про предмети, що були використані як знаряддя кримінального правопорушення та містять на собі його сліди, стали безпосереднім об'єктом протиправного посягання або ж є грошима, цінностями чи іншими матеріальними благами, одержаними внаслідок злочинної діяльності. Крім того, до речових доказів можуть бути віднесені й ті предмети, які здатні сприяти встановленню обставин кримінального правопорушення, ідентифікації винних осіб, спростуванню пред'явленого обвинувачення чи пом'якшенню кримінальної відповідальності. Крім того, об'єкт речового походження як джерело фактичних даних може стати речовим доказом лише після проведення його огляду, детального опису та приєднання до матеріалів кримінального провадження постановою слідчого або ухвалою суду. Отже, вчений робить висновок, що речовим доказом є не сам об'єкт речового

походження (предмет, речовина тощо), а його стан і властивості, які зафіксовані у відповідній формі та пов'язані з обставинами злочину об'єктивними зв'язками, що дає змогу виявити їх за допомогою процесуальних засобів і відтворити у протоколі огляду [88, с. 24].

Концептуальний характер мають наукові положення, сформульовані В. Корсуном (2011 р.) [57], який обґрунтовує, що повноваження суду у сфері доказування становлять складну, багатокomпонентну систему. Вона поєднує, з одного боку, обмежені принципом неупередженості повноваження суду щодо збирання та перевірки доказів, а з іншого – практично необмежені можливості щодо їх оцінювання та формування мотивованих висновків у кримінальному провадженні.

Ю. Середа (2012 р.) вже в умовах нового КПК України, досліджував особливості формування доказів. У зв'язку з цим учений вивчав історичний аспект та сучасні уявлення про докази, їхні джерела і загальні принципи формування, особливості процесуального регулювання прав і обов'язків суб'єктів, уповноважених формувати докази у кримінальному провадженні, а також засоби цієї діяльності та специфіку використання доказів у суді [108].

Монографічне дослідження Б. Ратушної (2014 р.) присвячене проблематиці належного доказування у судовій правозастосовній діяльності України з урахуванням стандартів і підходів, вироблених практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). У роботі здійснено системний аналіз вимог до доказування крізь призму забезпечення права на справедливий суд [101].

Джерелам доказів у кримінальному процесі за новим КПК України присвячена дисертація Д. Давидової (2015 р.). У своїй роботі дослідниця опрацювала розвиток вітчизняного та зарубіжного законодавства щодо доказів і джерел доказів у кримінальному процесі України, розкрила поняття, зміст і місце джерел доказів у системі кримінального процесуального доказування, а також дослідила значення показань у системі джерел доказів. Вона також визначила онтологічні та гносеологічні характеристики речових доказів у

кримінальному провадженні, розглянула теоретичні і прикладні аспекти документа як джерела доказів, а також визначила поняття, сутність і особливості висновку експерта як джерела доказів у кримінальному судочинстві [30]. Дослідниця обґрунтовує, що становлення речових доказів має двоетапний характер і охоплює, по-перше, позапроцесуальний рівень, на якому відбувається формування матеріальних слідів, властивостей і станів об'єктів, та, по-друге, процесуальний рівень, пов'язаний зі сприйняттям цих ознак уповноваженими суб'єктами й їх закріпленням у встановлених кримінальним процесуальним законом формах. З метою впорядкування процедур перевірки й оцінювання окремих категорій речових доказів нею висунуто пропозицію щодо нормативного закріплення в кримінальному процесуальному законі інституту депонування речових доказів у судовому засіданні на стадії досудового розслідування. Водночас, формулюючи власний підхід, авторка визначає речові докази як матеріальні об'єкти, що акумулюють доказову інформацію, релевантну для кримінального провадження, яка може мати як зовнішній характер – у вигляді зафіксованих слідів, так і внутрішній – зумовлений належністю об'єкта до певного виду або групи [30, с. 110–115].

Значний науковий інтерес становлять напрацювання О. Литвина (2016 р.), який обґрунтував доцільність використання термінологічної конструкції «кваліфікація фактичних даних» для позначення початкового складового елемента процесу доказування на стадії судового розгляду. Автором окреслено особливості здійснення оцінювання доказів під час постановлення судом проміжних процесуальних рішень, а також розроблено концептуальну модель предмета доказування у кримінальних провадженнях, що реалізуються на договірних засадах. Запропонована структура предмета доказування включає три взаємопов'язані складові: загальну (ст. 91 КПК України); особливу, притаманну кримінальним провадженням, що здійснюються на підставі будь-якого виду угод; та спеціальну, характерну виключно для кримінальних проваджень, що ґрунтуються на угодах про примирення [71].

Фундаментальною є дисертація О. Осетрова «Визнання доказів

недопустимими у кримінальному провадженні» (2016 р.). У цій роботі визначено перелік критеріїв недопустимості доказів та обґрунтовано необхідність їх законодавчого закріплення. До підстав (критеріїв) недопустимості доказів віднесено, зокрема, отримання фактичних даних із неналежного джерела або за відсутності можливості перевірити їх походження; участь у доказуванні суб'єкта, який не наділений відповідними процесуальними повноваженнями; недодержання встановленої кримінальним процесуальним законом форми чи здійснення неналежної процесуальної дії. До таких критеріїв також належать випадки збирання доказів унаслідок процесуально не передбачених дій або з істотним порушенням вимог закону, у тому числі із застосуванням фізичного чи психічного насильства, катування, погроз або інших форм протиправного впливу, а також порушення конституційних прав і свобод людини та громадянина. Недопустимими, як зауважує вчений, визнаються й докази, що ґрунтуються на припущеннях і здогадках, походять від раніше визнаних недопустимими доказів, були зібрані з метою формування упередженого ставлення до правопорушника або отримані внаслідок провокування вчинення кримінального правопорушення [84].

У дисертаційному дослідженні І. Крицької на тему «Речові докази у кримінальному провадженні» (2017 р.) проведено теоретичне узагальнення та запропоновано підхід до виконання наукового завдання, що полягає у характеристиці речових доказів у кримінальному провадженні, описі процесуального механізму їх формування, а також розгляді теоретичних і практичних аспектів, пов'язаних із вдосконаленням нормативної моделі цього інституту та його правозастосування [69]. Авторка зосереджує увагу на питанні зберігання матеріальних об'єктів як речових доказів, сформулювавши визначення зберігання як діяльності, яка сприяє їх формуванню та полягає у вжитті заходів, спрямованих на збереження матеріального носія, його доказових ознак і/або внутрішніх властивостей з метою запобігання їх втраті, пошкодженню, зміні, спотворенню тощо. Ця діяльність забезпечує можливість використання таких доказів у кримінальному провадженні, а також дотримання

майнових прав учасників процесу.

Водночас варто виділити наукове дослідження В. Вапнярчука «Теоретичні основи кримінального процесуального доказування» (2018 р.). У дослідженні аргументовано доцільність запровадження до наукового обігу категорії «об'єкт кримінального процесуального доказування», яку пропонується розуміти як сукупність обставин кримінального правопорушення, на встановлення яких може бути спрямована доказова діяльність. Авторкою сформульовано власний підхід до визначення співвідношення цього об'єкта з предметом кримінального процесуального доказування, що інтерпретується як специфічний ракурс осмислення об'єкта, своєрідна його проекція, зумовлена правовими позиціями, рівнем знань і практичним досвідом конкретного суб'єкта доказування. Окрему увагу приділено аналізу природи кожного процесуального джерела доказів, їх відмінних рис і особливостей механізму формування, які безпосередньо впливають на вирішення питання допустимості доказової інформації.

Сутність речового доказу, як зауважує вчений, слід визначати як цілісну правову конструкцію, що охоплює три взаємопов'язані елементи: матеріальний об'єкт, доказовий факт (або сукупність фактів) і суб'єкта доказування. Функціонування такої конструкції в межах кримінального провадження можливе лише за умови дотримання встановленої кримінальним процесуальним законом форми її залучення. Зміст цієї процесуальної форми, на думку авторки, охоплює належний порядок введення речових доказів у кримінальне провадження, а також дотримання вимог щодо їх зберігання [14].

Звернемо також увагу на комплексне дослідження проблематики речових доказів, проведене С. Ковальчуком (2018). У межах докторського дисертаційного дослідження науковцем сформульовано та теоретично обґрунтовано цілісну концепцію речових доказів у кримінальному процесі, побудовану з урахуванням європейських стандартів справедливого судочинства та гарантій дотримання прав учасників кримінального провадження. У роботі визначено сутність категорії зберігання речових доказів, систематизовано

способи їх збереження на стадіях досудового розслідування і судового розгляду, а також запропоновано модель передачі таких доказів на відповідальне зберігання й уточнено часові межі їх зберігання. Учений трактує зберігання речових доказів як самостійний напрям діяльності слідчого, прокурора, слідчого судді та суду, що здійснюється в межах наданих їм повноважень із залученням інших учасників кримінального провадження та сторонніх осіб. Зазначена діяльність спрямована на забезпечення цілісності речових доказів, збереження їхніх ознак і властивостей шляхом застосування комплексу нормативно визначених і загальновизнаних заходів, обраних з урахуванням виду речового доказу та його фізичних характеристик. Такі заходи мають забезпечувати збереження доказу в стані, придатному для подальшого використання у кримінальному провадженні. Хоча зберігання речових доказів формально не належить до процесу доказування, за своїм функціональним призначенням воно органічно супроводжує та забезпечує його реалізацію [51].

У наступному році М. Станкович представив дослідження на тему: «Межі доказування у кримінальному провадженні» (2019 рік). У дисертаційному дослідженні здійснено комплексний аналіз еволюції кримінального процесуального законодавства й доктрини кримінального процесу в аспекті формування уявлень про межі доказування у кримінальному провадженні. Розкрито змістовні характеристики поняття меж доказування, з'ясовано їхню правову природу та функціональне значення, а також проаналізовано їх співвідношення з предметом і метою кримінального процесуального доказування. Окрему увагу приділено дослідженню меж доказування на ключових етапах кримінального провадження, зокрема під час ініціювання досудового розслідування, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, завершення досудового розслідування, а також на стадіях підготовчого судового провадження і судового розгляду. За результатами проведеного аналізу автором сформульовано пропозиції та практичні рекомендації, спрямовані на вдосконалення кримінального процесуального законодавства й підвищення ефективності його правозастосування у

досліджуваний сфері. У роботі обґрунтовується теза про уніфікований характер визначення меж доказування в методологічному та прикладному вимірах на всіх стадіях кримінального провадження. Водночас доводиться, що критерій достатності доказів як стандарт доказування і показник повноти меж доказування є змінним та залежить від конкретної стадії кримінального провадження і характеру процесуального рішення, що ухвалюється [113].

О. Корецький [54, с. 9-10] у своїх дослідженнях доводить, що методологія доказування зумовлена стадійною побудовою кримінального процесу та охоплює комплекс пізнавальних і процесуальних дій, спрямованих на встановлення джерел доказів і предмета доказування. Запропонований автором метод пізнання включає процесуальні процедури та засоби збирання, дослідження й оцінювання доказів як у межах досудового розслідування, так і під час судового розгляду. Окрім цього, науковцем розкрито зміст імперативного й диспозитивного методів дослідження доказів та сформульовано низку інших теоретично обґрунтованих положень.

Важливе місце у наукових дослідженнях посідає проблематика міжнародних стандартів доказування, які були предметом ґрунтовного аналізу в працях А. Степаненка, Х. Слюсарчук та інших учених. Фундаментальне визначення стандартів доказування запропонувала Х. Слюсарчук (2017) [110], яка розглядає їх як закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві та правових позиціях вищих судових інстанцій правила, що охоплюють кількісні й якісні характеристики доказування та забезпечують необхідний рівень переконання для ухвалення процесуальних рішень, пов'язаних з обмеженням прав і свобод особи.

Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» був предметом комплексного монографічного аналізу А. Степаненка (2017) [116]. До особливостей застосування зазначених стандартів у практиці доказування ми ще звертатимемося під час аналізу специфіки розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень.

Особливості кримінального процесуального доказування у контексті

застосування заходів забезпечення кримінального провадження та запобіжних заходів стали предметом комплексного аналізу у працях В. Завтура (2018) [40], М. Каліновської (2021) [45] та інших дослідників.

Зокрема, у дослідженні В. Завтура «Особливості доказування при розгляді та вирішенні слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження» (2018 р.) визначено специфіку доказування на стадії перегляду судових рішень. Вона проявляється у:

- втраті актуальності більшості підстав застосування таких заходів, передбачених розділом II КПК України;
- обмеженості доказової діяльності нормативними межами апеляційного та касаційного провадження;
- наявності остаточно вирішеного кримінально-правового спору, формалізованого у підсумковому судовому рішенні суду першої або апеляційної інстанції [40].

Наукова праця Г. Крет «Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи» (2020 р.) є особливо цікавою. У ній авторкою вдосконалено доктринальне визначення поняття стандартів доказування, визначено їх місце в системі понять і категорій теорії кримінального процесуального доказування, а також розкрито їхню систему. Зокрема, у дослідженні проаналізовано співвідношення між стандартами доказування та стандартами доведеності, а також встановлено, що система стандартів доказування охоплює не лише стандарти доказування, такі як «обґрунтована підозра», «достатня підстава» і «поза розумним сумнівом», але й інші стандарти, які базуються на концепції процесуального доказування і сприяють формуванню належної, допустимої і достовірної сукупності доказів [62].

Подальший розвиток доктрини доказування у кримінальному процесі України відображено в новітніх дисертаційних дослідженнях, які охоплюють як загальнотеоретичні аспекти доказової діяльності, так і особливості її здійснення

у провадженнях щодо окремих категорій кримінальних правопорушень, а також в умовах ускладненого правового режиму. Так в аспекті більш вузькопредметних комплексних досліджень слід згадати праці А. Анохіна, О. Антіпової, О. Баганця, В. Важинського, С. Данькової, О. Дульського, Я. Дякіна, О. Ковтуна, І. Козак, С. Козаченка, Є. Коць, І. Кутепова, С. Кушніра, О. Ланя, О. Левендаренка, П. Луцюка, Р. Луцюка, О. Льозного, Р. Малюги, І. Мерімеріної, В. Миронової, П. Михайлова, Є. Немчинова, О. Нікішева, Н. Обрізан, А. Павлишиної, М. Пінчука, Я. Помаза, О. Пчеліної, А. Репчонка, А. Русаєва, К. Рябченко, В. Саламахи, І. Семенченка, О. Старенького, В. Соловійова, А. Спусканюка, К. Фомічова, О. Шарової-Айдаєвої, А. Шевчишена та ін.

Стосовно авторських напрацювань, у роботі В. Миронової (2024 р.) [78] здійснено ґрунтовний аналіз доказування під час визначення правомірності обрання запобіжних заходів, обґрунтовано підвищені стандарти доказування при ухваленні рішень, що обмежують особисту свободу, та розкрито співвідношення судового контролю і доказової діяльності сторін. Схожі за спрямованістю питання, але у ширшому процесуальному вимірі, досліджено П. Михайловим (2025 р.) [79], який проаналізував особливості доказування під час застосування заходів забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, наголосивши на балансі між ефективністю захисту та дотриманням процесуальних гарантій.

Кримінальне процесуальне доказування на стадії судового розгляду в суді першої інстанції стало предметом комплексного дослідження С. Данькової (2024 р.) [31], яка систематизувала особливості діяльності суду та сторін щодо дослідження доказів, формування внутрішнього переконання й обґрунтування судових рішень.

Особливості доказування у кримінальних провадженнях, що здійснюються в умовах ускладненого правового середовища, дослідив О. Нікішев (2025 р.) [81], який обґрунтував вплив надзвичайних правових режимів на зміст, межі та способи доказування, а також на реалізацію

процесуальних прав учасників кримінального провадження. Ці положення особливо актуальні в умовах воєнного стану та масових порушень прав людини.

Значний масив наукових праць присвячено галузевому доказуванню. Так, Р. Луцюк [73] детально проаналізував особливості кримінального процесуального доказування у провадженнях, розпочатих за фактами дорожньо-транспортних пригод, зосередивши увагу на ролі спеціальних знань та експертних висновків. Доказування у провадженнях щодо злочинів проти працівників правоохоронних органів дослідила О. Шарова-Айдаєва [122], визначивши специфіку предмета доказування та підвищені вимоги до доказової бази у справах цієї категорії.

Важливим є також дисертаційне дослідження В. Саламахи [107], у якому розкрито особливості предмета доказування та судового розгляду кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, що має безпосереднє значення для проваджень, у яких насильницьке зникнення може виступати формою або елементом посягання на ці об'єкти кримінально-правової охорони.

Проблеми доказування у кримінальних правопорушеннях у сфері службової діяльності та корупції знайшли подальший розвиток у працях А. Русаєва [106], який дослідив особливості доказування фактів декларування недостовірної інформації детективами НАБУ. Питання доказування у провадженнях щодо легалізації доходів, ухилення від сплати податків і суміжних кримінальних правопорушень комплексно дослідив І. Кутепов [70].

Доказування у кримінальних провадженнях економічної спрямованості стало предметом дослідження А. Репчонка [102], який визначив особливості предмета доказування та процесуальні засоби встановлення обставин у справах цієї категорії.

Таким чином, сучасні наукові дослідження свідчать про системний розвиток теорії доказування, її диференціацію залежно від стадії кримінального провадження, категорії правопорушень, суб'єктного складу й умов провадження кримінальної процесуальної діяльності.

Варто підкреслити, що окремі вчені вже зверталися до дослідження питань, суміжних з обраною нами темою. Зокрема, М. Єрошкін успішно захистив дисертацію на тему: «Особливості доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення» [38]. Автор дослідив комплекс питань, що стосуються визначення поняття та змісту доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення. Ним проаналізовано основні підходи до розвитку кримінального процесуального законодавства щодо меж доказування у кримінальному провадженні, зокрема у справах про насильницьке зникнення.

М. Єрошкіним висвітлено широкий спектр цих питань з урахуванням реформування кримінального та кримінального процесуального законодавства. Зокрема, було встановлено, що межі доказування – це сукупність доказів, які є необхідними та достатніми для достовірного встановлення обставин, що входять до предмета доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення. Обґрунтовано, що визначення меж доказування дає змогу визначити оптимальні рамки дослідження кожної обставини у цій категорії кримінальних справ.

Проаналізувавши питання, пов'язані з початком кримінальних проваджень щодо насильницьких зникнень, вчений дійшов висновку, що для забезпечення допустимості доказів на початковому етапі провадження необхідно чітко розуміти і строго дотримуватися органами досудового розслідування вимог процесуального законодавства щодо приводів і підстав для початку кримінального провадження, підстав для проведення процесуальних дій до його початку, осіб, які уповноважені їх здійснювати, належного процесуального оформлення цих дій, а також невідкладного (негайного) внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань після проведення огляду місця події [39].

Враховуючи те, що насильницьке зникнення особи, як правило, має всі ознаки групового вчинення, варто звернути увагу на дисертаційне дослідження А. Киська «Проблеми доказування ознак організованості злочинної групи на

досудовому розслідуванні» (2020 р.). У роботі авторка підкреслює, що складність доказування ознак організованості злочинної групи обумовлена, з одного боку, оціночним характером і високим ступенем узагальнення законодавчих формулювань, а з іншого – різноманітністю проявів цих ознак у реальній практиці. Ознаки організованості злочинної групи, згідно з її позицією, слід поділяти на основні та факультативні. До основних належать такі, як структурованість групи, що проявляється у характері розподілу ролей і завдань; кількісний склад учасників; стабільність їхнього складу; усвідомлення членами групи свого статусу і участі у злочинній діяльності; наявність загальновідомого (принаймні в загальних рисах) плану вчинення злочинів; єдність і спільність мети, при цьому мотиви участі у конкретних злочинах можуть відрізнятися; а також ступінь готовності до вчинення злочинів, що включає наявність фінансових ресурсів і технічних засобів. Факультативні ознаки, у свою чергу, переважно розкривають і доповнюють основні характеристики організованої групи [49].

Ураховуючи той факт, що сьогодні зафіксовано чимало відомих випадків вчинення насильницького зникнення, не передбачених законом, воєнізованими або збройними формуваннями, звернемо увагу на дослідження Є. Коць у дисертації на тему: «Доказування під час досудового розслідування кримінальних проваджень про створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань» (2020 р.), у якому авторка виокремила типові та безпосередні способи вчинення зазначеного кримінального правопорушення.

До типових способів вчинення незаконних збройних воєнізованих формувань, як зазначає вчена, належать: створення воєнізованого формування, не передбаченого законом; участь у такому не передбаченому законом воєнізованому формуванні; створення збройного формування, що не передбачене законом; участь у не передбаченому законом збройному формуванні; керівництво цими формуваннями; фінансування їх діяльності; постачання зброї, боєприпасів, вибухових речовин або військової техніки; а

також участь у складі у нападах на підприємства, установи, організації чи громадян.

До безпосередніх способів вчинення, відповідно до висновків Є. Коць, належать: комплектування та відбір учасників, оформлення документації формування; пропонування особам вступити до лав формування; імітація діяльності оперативного співробітника правоохоронного органу; встановлення пропускового режиму на блокпостах, охорона та укріплення фортифікаційних споруд і приміщень тощо. Авторка також систематизувала опис обставин, що підлягають доказуванню, та запропонувала алгоритм доказування стороною обвинувачення факту створення незаконних збройних формувань, надавши рекомендації щодо збору (отримання) доказів [60].

Водночас, О. Колб і В. Кондратишина висловили припущення про ідентичність насильницького зникнення та торгівлі людьми, за що передбачена кримінальна відповідальність згідно зі ст. 149 КК України [52]. Не погоджуючись із цим твердженням, О. Задоя, аналізуючи питання криміналізації насильницького зникнення в Україні, підкреслює необхідність визнання цього кримінального правопорушення як злочину *sui generis* згідно із законодавством України про кримінальну відповідальність. Це зумовлено особливостями природи такого злочину, імперативним заборонним характером насильницького зникнення у міжнародному праві, потребою виконання окремих зобов'язань, що випливають з Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, а також у контексті практики Комітету з насильницьких зникнень [41].

У контексті цієї наукової дискусії особливу увагу привертає дисертаційне дослідження Д. Корінного, присвячене темі: «Доказування під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми» (2020 р.) [55]. У дисертації автор наголошує на нагальній потребі розв'язання низки теоретичних і практичних питань, зокрема: 1) специфіки створення криміналістичних методик для розслідування нових видів кримінальних правопорушень; 2) визначення предмету доказування у

кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із торгівлею людьми; 3) класифікації та криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми; 4) порядку збирання, перевірки й оцінювання доказів під час розслідування таких правопорушень; 5) особливостей доказування при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій у справах про торгівлю людьми; 6) типових моделей механізмів вчинення торгівлі людьми; 7) проблем нейтралізації протидії розслідуванню під час доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із торгівлею людьми. Також наголошується вченим, що в теорії розрізняють процесуальну, непроцесуальну та змішану форми взаємодії слідчого з іншими учасниками. У розслідуванні кримінальних проваджень, пов'язаних із транснаціональною торгівлею людьми, особливе значення має міжнародне співробітництво правоохоронних органів у межах процесуальної взаємодії [56].

Окремо зауважимо, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 146-1 КК України «Насильницьке зникнення», неодноразово розглядалося у межах кримінально-правових і кримінологічних досліджень. У контексті нашого наукового аналізу ці напрацювання заслуговують на особливу увагу, оскільки під час розслідування кримінальних правопорушень ключову роль відіграють як об'єктивні, так і суб'єктивні ознаки складу злочину. Як слушно зауважує А. Вознюк, ці ознаки є обов'язковими елементами не лише кримінально-правової, а й криміналістичної, кримінологічної та оперативно-розшукової характеристик злочинів, а також входять до переліку обов'язкових обставин, що підлягають доказуванню в межах кримінального провадження [17, с. 45].

Зокрема, дисертація А. Політової «Кримінально-правова характеристика злочинів проти свободи особи за законодавством України» (2007 рік) є однією з перших наукових праць, присвячених вивченню питань кримінальної відповідальності за злочини, що посягають на свободу особи. У цьому дослідженні авторка формулює визначення таких понять, як «злочин проти свободи особи», «право на свободу», «право на особисту недоторканність», а

також аналізує зміст термінів «незаконне позбавлення волі людини», «викрадення людини», «торгівля людьми», «рабство» і «работоргівля».

У межах дослідження вченою розкрито зміст основного безпосереднього об'єкта злочинів, що спрямовані проти свободи особи, а також визначено специфіку об'єктивної сторони таких злочинів, як незаконне позбавлення волі або викрадення людини, торгівля людьми чи інші незаконні угоди щодо людини, незаконне поміщення до психіатричного закладу, рабство та работоргівля. Уточнено А. Політовою характеристики суб'єктивної сторони незаконного позбавлення волі або викрадення людини, торгівлі людьми чи іншої незаконної угоди щодо людини, а також суб'єкта злочину в разі незаконного поміщення до психіатричного закладу. Крім того, авторкою здійснено аналіз кваліфікуючих ознак злочинів, що посягають на свободу особи, та проведено їх відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень [91, с. 18].

Однією з перших дисертацій, у якій було аргументовано необхідність запровадження кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення, стала наукова праця О. Наумової на тему: «Кримінально-правова протидія злочинам проти волі особи (за статтями Розділу III Особливої частини КК України)». У своєму дослідженні авторка звернула увагу на існуючі прогалини в системі кримінально-правової протидії посяганням на особисту свободу та недоторканність, зокрема наголосила на відсутності в національному законодавстві кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення особи.

У ході дослідження автором також з'ясовано, що положення статей Розділу III Особливої частини КК України не забезпечують належної кримінально-правової оцінки злочинів проти свободи особи, вчинених на тимчасово окупованих територіях. Виявлені недоліки свідчать про потребу у подальшому вдосконаленні як кримінального законодавства, так і всієї системи кримінально-правової протидії таким злочинам з метою ефективного захисту прав і свобод людини в Україні [80, с. 61–62].

Серед фундаментальних наукових праць кримінально-правового напрямку

варто окремо відзначити дисертаційне дослідження О. Денисюк на тему: «Кримінально-правова характеристика насильницького зникнення» (2023 рік). У своїй роботі авторка аналізує передумови виникнення потреби у встановленні заборони насильницького зникнення на міжнародному рівні, обґрунтовуючи актуальність цього явища як об'єкта кримінально-правового впливу. У дослідженні здійснено ретроспективний аналіз формування правових засад захисту осіб від насильницьких зникнень як на регіональному, так і на універсальному рівнях. Окрім того, проаналізовано відмінності у змісті міжнародно-правової заборони насильницьких зникнень, виходячи зі змісту міжнародних документів, ухвалених з метою захисту осіб від цього виду посягання. У межах дослідження виділено найбільш прогресивні положення, закріплені в Міжнародній конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, які визнаються вагомими здобутками у протидії практиці насильницьких зникнень. Також було проаналізовано особливості кваліфікації насильницького зникнення як кримінального правопорушення та підходи до встановлення відповідальності за його вчинення в законодавствах зарубіжних країн.

Також у роботі науковицею встановлено, що значна частина зарубіжних країн імплементувала положення міжнародного права щодо криміналізації насильницького зникнення після ратифікації Римського статуту, визнавши це правопорушення як злочин проти людяності. Разом із тим, деякі держави не запровадили окремої норми про насильницьке зникнення, аргументуючи це наявністю в національному законодавстві норм, які охоплюють подібні за змістом посягання. В окремих правових системах існує практика виокремлення двох схожих складів злочину: один – відповідно до вимог ст. 7 Римського статуту, інший – у випадках, коли насильницьке зникнення вчиняється поза контекстом масштабних або систематичних нападів на цивільне населення. У зв'язку з цим дослідниця звернула увагу на характерні риси об'єктивної сторони насильницького зникнення, що дозволяють відрізнити цей злочин від суміжних правопорушень [32].

Значну увагу заслуговує також дисертаційне дослідження І. Онишкевича на тему: «Кримінальна відповідальність за насильницьке зникнення в Україні» (2024 р.). У межах цього дослідження, на основі аналізу й тлумачення понять «воля», «честь» і «гідність», виняткова значущість яких закріплена в Конституції України та КК України, автором встановлено, що насильницьке зникнення обов'язково посягає на волю людини – у значенні її фізичної свободи (за умови незаконного позбавлення волі) – та на гідність особи як фундаментальну цінність. Насильницьке зникнення, як злочин відповідно до позиції вченого, має характер безпредметного посягання, а потерпілою стороною у такому випадку є людина як носій невід'ємних цінностей – волі та гідності – виключно за фактом належності до людського роду.

У дослідженні питання караності насильницького зникнення І. Онишкевич розглянуто також особливості криміналізації цього діяння у законодавстві зарубіжних країн. Аналіз охоплював визначення типової моделі закріплення насильницького зникнення в нормах кримінального закону, види основних і додаткових покарань, що передбачаються за його вчинення, встановлення нижніх та верхніх меж санкцій, а також наявність кваліфікуючих ознак, які впливають на диференціацію кримінальної відповідальності. На підставі отриманих результатів обґрунтовано необхідність перегляду чинної концепції караності насильницького зникнення в Україні та запропоновано конкретні напрями її удосконалення [83].

Окремі аспекти, пов'язані з насильницьким зникненням, що мають безпосередній зв'язок із проблематикою доказування, знайшли відображення у наукових напрацюваннях представників різних кримінологічних шкіл. Зокрема, варто звернути увагу на дослідження А. Андрушка «Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи» (2020 р.), у якому порушено низку важливих питань, що стосуються особливостей виявлення, фіксації та доказування посягань на особисті немайнові права людини, включаючи випадки насильницьких зникнень [3]. Зокрема, у монографії, спираючись на аналіз кримінального законодавства

України та інших держав, а також наукової літератури й матеріалів судової практики, автором здійснено спробу комплексного дослідження проблем запобігання та протидії злочинам, що посягають на волю, честь і гідність особи. У роботі розглянуто ключові етапи формування й розвитку кримінального законодавства, яке встановлює відповідальність за такі посягання, а також простежено еволюцію наукових підходів до питань протидії злочинам проти особистих немайнових прав людини.

У дослідженні А. Андрушка також проаналізовано об'єктивні та суб'єктивні ознаки складів злочинів, передбачених розділом III Особливої частини КК України. Розкрито проблемні аспекти, пов'язані з диференціацією кримінальної відповідальності за зазначені злочини, а також розглянуто питання практичної реалізації цієї відповідальності. Окрему увагу приділено кримінологічній характеристиці злочинів проти волі, честі та гідності особи, зокрема проаналізовано особливості їх детермінаційного комплексу – сукупності факторів, що зумовлюють учинення відповідних кримінальних правопорушень. На підставі проведених наукових пошуків розроблено систему заходів, спрямованих на запобігання злочинам проти волі, честі та гідності особи, яка охоплює як загальносоціальний, так і спеціально-кримінологічний рівні. За підсумками проведеної роботи сформульовано низку рекомендацій, які мають на меті вдосконалення законодавчих норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за вказані правопорушення [3, с. 2].

Основна цінність наведених вище досліджень, присвячених, зокрема, насильницькому зникненню, а також іншим складам кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, проблемам їх кваліфікації, аналізу та тлумаченню нормативно-правових актів, полягає в тому, що вони, незважаючи на те, що більшість із них не враховує змін, які відбулися у кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві протягом останніх років, слугують важливим підґрунтям для формування уявлень про предмет і зміст доказування у кримінальному провадженні щодо насильницького зникнення як на стадії досудового розслідування, так і під час

судового розгляду.

Як слушно зазначає В. Бурлака, наукові дослідження у сфері кримінального права та кримінології можуть бути використані як основа для розроблення підходів до вирішення проблем, пов'язаних із доказуванням у відповідних кримінальних провадженнях. Вони також слугують орієнтиром для встановлення типових слідчих ситуацій, що виникають на стадії досудового розслідування, та обґрунтування необхідності проведення певних процесуальних дій, зокрема, призначення відповідних видів судових експертиз [9, с. 47].

Недаремно дослідники наголошують також на тому, що кримінально-правова характеристика відіграє суттєву роль як у розробленні методики розслідування злочинів, так і в процесі доказування, оскільки вона дозволяє чітко окреслити ознаки складу злочину, що, своєю чергою, сприяє правильному визначенню напрямів слідчої діяльності та встановленню обставин, які підлягають доказуванню в межах кримінального провадження [18, с. 64], кримінально-правову характеристику злочину розглядають у тісному та нерозривному зв'язку з криміналістичною, кримінологічною, кримінально-виконавчою та оперативно-розшуковою характеристиками, оскільки саме їх взаємодія забезпечує комплексне уявлення про природу злочину, його об'єктивні й суб'єктивні ознаки, механізм учинення, причини та умови вчинення, а також особливості реагування на нього в межах кримінального провадження [16, с. 154].

Крім того, слід звернути увагу на наукові напрацювання криміналістичного характеру, присвячені дослідженню насильницьких зникнень або кримінальних правопорушень, що мають із ними зв'язок. Варто одразу зауважити, що багато авторів методик розслідування нових видів кримінальних правопорушень підкреслюють: навіть за умови наявності достатнього обсягу практичного матеріалу в кількісному вимірі, цей матеріал нерідко виявлявся недостатнім за своїми якісними показниками для повноцінного наукового аналізу та формування ефективної методичної основи

розслідування.

У цілому наукові позиції зводяться до того, що за умов відсутності сталої правозастосовної практики, певної недосконалості кримінального процесуального законодавства, а також орієнтованості правоохоронних органів на досягнення позитивних статистичних показників, у цей складний для правозастосувача період у переважній більшості випадків розслідуванню підлягали лише ті кримінальні провадження, які були найпростішими з точки зору доказування, очевидними за обставинами вчинення та такими, що мали реальні перспективи для направлення до суду. Зазначені тенденції виявляються і під час аналізу практики розслідування випадків насильницького зникнення, де також спостерігається переорієнтація на справи, що мають спрощений доказовий механізм, очевидні обставини та більшу ймовірність завершення провадження із направленням обвинувального акту до суду.

Передусім варто звернути увагу на дисертаційне дослідження О. Авраменко «Особливості початкового етапу розслідування викрадення людей, вчинених злочинними групами» (2010 р.). У цій роботі автор розглядає специфіку організації й тактичного забезпечення розслідування на початковому етапі у випадках викрадення людей, вчинених організованими злочинними формуваннями, що має особливу цінність для формування методичних підходів і щодо розслідування насильницьких зникнень [1]. У дослідженні автором було розроблено комплексну характеристику викрадення людей, вчиненого злочинними групами, з детальним аналізом основних структурних елементів цього виду злочину. Зокрема, було розглянуто відомості про злочинні угруповання, які здійснюють викрадення осіб; дані щодо потерпілих; способи вчинення злочину; обстановку його вчинення; типову слідову картину. Також досліджено особливості порушення кримінальних справ за ст. 146 КК України, які полягають у необхідності додаткового аналізу обставин, за яких було вчинено злочин, та у виявленні джерел доказової і орієнтуючої інформації. Окрему увагу приділено визначенню порядку проведення тактичної операції із затримання членів злочинної групи, яка вчинила викрадення, з урахуванням

конкретних слідчих ситуацій: утримання викраденої особи із застосуванням насильства; перебіг переговорів злочинців із родичами або близькими викраденого; наявність загрози вбивства жертви; непередбачувана поведінка самої потерпілої особи або її близького оточення [2].

У свою чергу, Р. Дударець у 2020 р. захистив дисертаційне дослідження «Розслідування створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань». У цій роботі правові та організаційно-тактичні засади розслідування створення незаконних воєнізованих чи збройних формувань розглянуто з урахуванням положень кримінального процесуального законодавства, положень криміналістичної теорії та потреб практики правозастосування. Окрему увагу приділено аналізу стану наукових досліджень, присвячених проблематиці розслідування злочинів, пов'язаних із формуванням і функціонуванням таких незаконних структур.

У межах дисертаційного дослідження було здійснено криміналістичну характеристику незаконних воєнізованих або збройних формувань, а також проаналізовано способи вчинення злочинів, пов'язаних із їхньою діяльністю. Визначено перелік обставин, які підлягають встановленню під час досудового розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії. Автором окреслено типові слідчі ситуації та версії, що виникають на початковому етапі розслідування створення незаконних воєнізованих або збройних формувань. Окремо розглянуто тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій, а також проаналізовано порядок залучення спеціальних знань у процесі документування та розслідування зазначених злочинів [36].

Уже наступного року В. Бурлака представив до захисту дисертаційне дослідження «Розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини» (2021 р.). У своїй роботі автор зосередив увагу на криміналістичних аспектах розслідування цього виду злочинів, приділивши значну увагу аналізу механізму їх вчинення, особливостям організації досудового розслідування, а також тактичним прийомам проведення окремих слідчих (розшукових) дій. У дослідженні окреслено основні шляхи виявлення злочинів, пов'язаних із

незаконним позбавленням волі або викраденням людини. Автор детально розглянув алгоритм дій слідчого після звільнення особи, яка незаконно утримувалась або була викрадена. Особливу увагу приділено аналізу організації взаємодії між органом досудового розслідування та оперативними підрозділами Національної поліції України (далі – НПУ). Також досліджено основні форми та напрями удосконалення цієї взаємодії з урахуванням актуальних проблем, що виникають на всіх стадіях досудового розслідування – від моменту виявлення кримінального правопорушення до завершення провадження [10].

Також В. Бурлакою окреслено організаційні підходи, які доцільно застосовувати під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини. Також сформульовані тактичні засади щодо реалізації окремих слідчих (розшукових) дій, спрямованих на ефективне документування обставин вчинення таких злочинів. Зокрема, надано рекомендації щодо проведення допиту, під час якого з'ясовуються конкретні обставини, що мають доказове значення у провадженні. Окрему увагу приділено огляду, який має проводитися щодо місця викрадення потерпілої особи, місця її утримання, а також місця її звільнення, включаючи транспортні засоби, за допомогою яких могло бути скоєно злочин. Розглянуто ним і особливості здійснення освідування, яке призначається як стосовно особи, підозрюваної у вчиненні злочину, так і стосовно самої потерпілої особи [10].

Також ученим визначено порядок проведення обшуку, що має здійснюватися за адресами, де потерпілого могли утримувати, де його було звільнено, а також за місцем можливого перебування особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Наголошено на необхідності призначення різних видів експертиз, серед яких: експертиза аудіо- або відеозапису, біологічна експертиза, молекулярно-генетична експертиза, судово-медична експертиза, психологічна експертиза. Розкрито ним доцільність проведення слідчого експерименту, за допомогою якого відтворюються конкретні обставини

захоплення потерпілої особи, обставини її утримання, а також моменти, пов'язані з її переміщенням. У дослідженні сформульовані пропозиції щодо усунення законодавчої прогалини, що полягає у неврегульованості порядку проведення примусового освідування. Зокрема, запропоновано доповнити положення КПК України нормою, яка б передбачала можливість здійснення освідування за добровільною згодою особи не лише на підставі постанови прокурора, а й на підставі постанови слідчого [9].

У 2022 р. О. Кисельов захистив дисертаційне дослідження на тему: «Особливості здійснення кримінального провадження в умовах особливого періоду, надзвичайного та воєнного станів». У межах цієї роботи автор проаналізував специфіку досудового розслідування в умовах дії особливого правового режиму, зокрема в періоди надзвичайного та воєнного станів. Було окреслено організаційно-тактичні особливості реалізації окремих слідчих (розшукових) дій, визначено напрями вдосконалення практики залучення спеціальних знань у таких умовах. Також у дисертації розглянуто механізми відшкодування завданих збройними конфліктами збитків за участю міжнародних правових інституцій, обґрунтовано доцільність створення в Україні Спеціального трибуналу та Міжнародного кримінального суду, а також досліджено практику розслідувань відповідно до міжнародних протоколів [48]. Це дослідження стало однією з перших наукових праць, виконаних в умовах воєнного стану.

Окремі елементи порушеної проблематики були висвітлені також у колективних монографіях, зокрема в роботі «Основи методики розслідування насильницького зникнення людини» (2022 р.). Ця монографія присвячена формуванню цілісної методики розслідування випадків насильницького зникнення особи, зокрема визначенню концептуальних теоретичних засад та розробці ефективних прикладних рекомендацій. На підставі криміналістичної характеристики насильницького зникнення (що включає спосіб учинення в поєднанні зі способами готування та приховування, обстановку та слідову картину, дані про особу злочинця і потерпілого) було розроблено алгоритм

першочергових заходів, які мають бути вжиті уповноваженими підрозділами НПУ при отриманні інформації про факт насильницького зникнення. Вказані заходи структуровано в блоки: встановлення обставин події; внесення даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР); організація роботи підрозділів НПУ, забезпечення взаємодії з іншими правоохоронними органами, державними інституціями та громадськістю; застосування відповідних облікових систем та автоматизованих інформаційних ресурсів; здійснення слідчих (розшукових) дій [20].

Звертаємо увагу також на монографічне дослідження під назвою «Поліцейська юрисдикція в умовах воєнного стану», в якому висвітлено специфіку правозастосовної діяльності працівників поліції щодо виявлення та розкриття злочинів у період дії воєнного стану. У праці акцентовано увагу на особливостях правової кваліфікації та проведення розслідувань злочинів за надзвичайних умов, детально охарактеризовано специфіку превентивної діяльності органів поліції, а також розглянуто проблематику забезпечення і захисту прав дітей у період воєнного стану. Окремий розділ присвячено аналізу складових системи безпеки співробітників Національної поліції України в умовах воєнного стану [92].

Теоретико-прикладну цінність становить і дисертаційне дослідження К. Шевчишеної на тему: «Розслідування воєнних злочинів в Україні» (2024 р.). У цій роботі сформульовано низку практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення процесу розслідування воєнних злочинів, що вчиняються на території України. Проведено криміналістичний аналіз даної категорії злочинів, зокрема, детально охарактеризовано початковий етап їх розслідування. Виокремлено перелік обставин, що підлягають обов'язковому встановленню у ході досудового розслідування. Також визначено типові слідчі ситуації та розроблено алгоритм дій слідчого на початковій стадії розслідування воєнних злочинів.

У дослідженні виокремлено особливості проведення огляду місця події під час розслідування воєнних злочинів, а також сформовано систему

тактичних прийомів, що застосовуються під час допиту підозрюваних, потерпілих і свідків у зазначених провадженнях. Крім того, автором запропоновано практичні рекомендації щодо порядку організації та здійснення слідчого експерименту в межах кримінального провадження цієї категорії. Окрему увагу приділено особливостям використання спеціальних знань у процесі розслідування воєнних злочинів та сформульовано пропозиції, спрямовані на підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у цій сфері [123].

Значну увагу в дисертаційному дослідженні В. Цвікі на тему: «Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень» приділено аналізу міжнародно-правових механізмів протидії цьому явищу. Одним із центральних елементів дослідження стало проведення чіткого розмежування між «одиничним актом насильницького зникнення» та «насильницьким зникненням як злочином проти людяності». Авторка акцентує увагу на кваліфікаційних ознаках, що дозволяють відокремити окремі епізоди насильницького зникнення від систематичних чи масштабних дій, що підпадають під категорію злочинів проти людяності. Окрім цього, обґрунтовано відмінності між насильницьким зникненням і такими кримінальними правопорушеннями, як викрадення особи та захоплення заручників, підкреслюючи, що насильницьке зникнення має унікальні юридичні характеристики, зокрема у контексті участі представників держави, тривалості приховування інформації про місцезнаходження особи та заперечення самого факту її затримання [120, с. 46].

Отже, зважаючи на те, що лише 12 липня 2018 р. чинний КК України [64] доповнено законодавцем ст. 146-1 «Насильницьке зникнення», багато питань, пов'язаних із конструкцією цього діяння, правильністю застосування законодавчих приписів і складнощами, що виникають під час доказування у кримінальних провадженнях за цією нормою, залишаються майже не дослідженими у межах науки кримінального процесу.

Попри значний і різноплановий масив наукових праць, присвячених

загальній теорії доказування, міжнародним стандартам доказування, допустимості доказів, межах доказування, а також криміналістичним методикам розслідування суміжних посягань (викрадення, незаконне позбавлення волі, діяльність незаконних збройних формувань, воєнні злочини), проблематика доказування саме у кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення залишається фрагментарно розробленою і методологічно розпорошеною. Останнім часом вчені або зосереджуються на загальних процесуальних конструкціях, або ж їхні дослідження стосуються кримінально-правової чи кримінологічної характеристики діяння, тоді як специфіка доказування за ст. 146-1 КК України потребує окремого, внутрішньо узгодженого наукового підходу.

Слід визнати, що завдяки проведенню значної кількості наукових досліджень у різних галузях знань на сьогодні сформовано ґрунтовну теоретичну основу стосовно доказів та процесу доказування у кримінальному процесі. Проте, аналіз цієї бази вказує також на наявність окремих прогалин і недопрацювань, що стосуються належного забезпечення процесу доказування саме у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення, особливо з огляду на специфіку ведення таких проваджень в умовах воєнного стану.

Існуючі наукові напрацювання щодо основних джерел доказів і змісту доказування можна умовно поділити на два хронологічні етапи: упродовж першого періоду (1991–2012 рр.) дослідження здійснювалися на основі положень Кримінально-процесуального кодексу УРСР 1960 року; другий період (з 2012 р. й до сьогодні) характеризується розвитком наукової думки відповідно до норм чинного КПК України, національного законодавства, міжнародних правових актів та практики ЄСПЛ.

Беручи до уваги актуальні потреби правозастосовної практики, ми вважаємо, що першочергового наукового опрацювання потребують такі питання, як: детальний аналіз кожної з обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення; дослідження правових підстав та порядку внесення відповідних відомостей до ЄРДР;

вивчення особливостей збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, а також інших процесуальних заходів – як у загальному порядку досудового розслідування, так і в межах спеціального провадження (*in absentia*); визначення та правове тлумачення процесуального статусу осіб, перерахованих у положеннях ст. 480 КПК України.

Новаторський характер майбутніх досліджень у межах досліджуваної нами проблематики має полягати у формуванні спеціальної «моделі доказування насильницького зникнення», яка враховує унікальну природу цього правопорушення як триваючого (пролонгованого) діяння, поєднаного з організованим приховуванням факту позбавлення волі та/або інформації про долю і місцезнаходження особи. У такій моделі центральним має бути не лише доказування первинного акту незаконного позбавлення волі, а й доведення контрольованості (зв'язку) суб'єкта з державними або квазідержавними структурами, механізмів заперечення/приховування, а також причинно-часової «траєкторії зникнення», що об'єктивно зумовлює підвищену роль непрямих доказів, цифрових слідів, даних OSINT, відомостей з реєстрів, матеріалів перехоплень/спостереження, експертних висновків і доказів, отриманих шляхом міжнародної правової допомоги.

Водночас, з урахуванням воєнного стану та специфіки окупаційних режимів, перспективним є обґрунтування диференційованих стандартів доказування для ключових процесуальних рішень у таких провадженнях (повідомлення про підозру, обрання запобіжного заходу, спеціальне досудове розслідування, направлення обвинувального акту до суду) з одночасним збереженням безумовності стандарту «поза розумним сумнівом» для обвинувального вироку. Це дозволить, з одного боку, уникнути «переорієнтації» практики лише на очевидні справи зі спрощеним доказовим механізмом, а з іншого – забезпечити справедливий баланс між ефективністю розслідування та гарантіями прав людини.

Отже, сучасний стан наукової розробленості проблематики дає підстави стверджувати, що сформовано теоретичне підґрунтя для подальших

досліджень, однак відсутня цілісна кримінально-процесуальна концепція доказування насильницького зникнення, адаптована до реалій воєнного стану й міжнародно-правової кваліфікації таких діянь. Саме подолання цієї прогалини шляхом розроблення прикладного алгоритму доказування (із визначенням типових слідчих ситуацій, доказових стандартів і критеріїв достатності доказів) і має становити логічний та науково обґрунтований вектор подальшої роботи.

1.2 Межі доказування та види доказів у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення

Потреба у дослідженні специфіки доказування в кримінальних провадженнях, пов'язаних із насильницьким зникненням, є нагальною з кількох підстав. Насамперед, термін «доказування» не має єдиного загальновизнаного визначення в теорії кримінального процесу, що зумовлює різне його розуміння, викликає труднощі в науковій інтерпретації цього поняття та створює проблеми при його практичному застосуванні в діяльності правоохоронних органів.

Значущість дослідження даної проблематики обумовлена тим, що чітке й обґрунтоване визначення відповідної наукової категорії дає змогу окреслити межі, у рамках яких має здійснюватися збирання, перевірка й оцінювання різноманітних доказів у такому обсязі, який є як необхідним, так і достатнім для досягнення мети кримінального провадження. Це, у свою чергу, забезпечує всебічне дослідження обставин, що мають значення для кримінального провадження, підвищує надійність доказів і повноту перевірених версій, які необхідні для прийняття законних і обґрунтованих рішень на всіх стадіях кримінального провадження з метою досягнення завдань судочинства.

Окрім цього, чітке визначення поняття, особливостей і меж доказування у кримінальних провадженнях має вагоме практичне значення, адже сприяє упорядкуванню процесів збирання й аналізування доказів у тому обсязі, який є

необхідним для формування в представників правоохоронних органів достовірних висновків щодо обставин, що підлягають доказуванню, а також сприяє застосуванню найбільш ефективних і раціональних методів збирання та використання доказової інформації.

Попри те, що останнім часом науковці все частіше досліджують питання криміналізації та кваліфікації окремих посягань на особисту свободу, теоретико-правові дослідження особливостей доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із таким кримінальним правопорушенням проти волі, честі та гідності особи, як насильницьке зникнення, залишаються досить обмеженими. Особливо це стосується умов реальної війни та специфічного порядку здійснення кримінального провадження, зумовленого цими обставинами. Це створює труднощі у формуванні єдиного розуміння юридичної природи таких діянь та суті доказування у відповідних справах.

Значущість доказування у кримінальному провадженні обумовлює потребу у його детальному аналізі та глибокому вивченні сутності. У зв'язку з цим подальший розвиток теорії доказів, що включає багато різноманітних, а іноді й прямо протилежних поглядів і концепцій, безумовно є необхідним [87, с. 98–99; 11, с. 852].

У науковій літературі поняття доказування не має однозначного тлумачення, хоча відіграє визначальну роль у встановленні обставин вчинення кримінального правопорушення. Формулювання чіткого визначення та змістового наповнення доказування у справах щодо насильницьких зникнень має важливе методичне значення. Воно сприяє точнішому формулюванню завдань досудового розслідування та правильному визначенню напрямів слідчої роботи, що має здійснюватися на основі цілісного, системного підходу [20, с. 102–103].

Значний обсяг наукових праць, присвячених цій проблематиці в різні історичні періоди, свідчить про її незмінну актуальність. Водночас недостатньо опрацьованим у теорії залишається саме поняття «доказування».

У доктрині кримінального процесу доказування у його розширеному

тлумаченні розглядається як багаторівнева та цілеспрямована діяльність учасників кримінального провадження, що здійснюється в межах визначених законом процесуальних форм і охоплює формування, перевірку та оцінювання доказової інформації. Така діяльність спрямована не лише на встановлення фактичних обставин кримінального правопорушення, а й на конструювання та аргументацію правових позицій, які, за наявності необхідної й достатньої сукупності доказів, знаходять своє відображення у процесуальних рішеннях у справі (Ю. Грошевий, О. Капліна) [65, с. 131–150].

У межах іншого підходу доказування трактується як нормативно впорядкована діяльність суду, органів досудового розслідування, прокурора та інших учасників кримінального процесу, що реалізується через закріплення, збирання, дослідження та оцінку фактичних даних, які мають значення для встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні. Визначальною ознакою такого розуміння є підпорядкованість доказової діяльності вимогам процесуальної форми та її спрямованість на досягнення пізнавального результату (В. Нор) [82].

З позицій практико-орієнтованого підходу доказування визначається як специфічна форма правозастосовної діяльності, пов'язана з оперуванням інформацією, що за умови дотримання передбачених кримінальним процесуальним законом вимог набуває статусу юридично значущих доказів. У цьому контексті ключовими елементами доказування є не лише збирання й оцінка інформації, а й її подальше використання з метою врегулювання кримінально-процесуальних правовідносин (В. Гончаренко) [28].

Відповідно до підходу М. Погорецького, доказування розглядається як самостійна наукова теорія кримінального процесу, що визначає його змістовне наповнення, принципи функціонування процесуальних інститутів та справляє системний вплив на організацію і діяльність органів досудового розслідування, прокуратури, суду, а також правозахисних і інших суб'єктів, залучених до здійснення кримінального провадження [89, с. 63–79].

Поряд із цим у юридичній літературі доказування трактується як

врегульована нормами Кримінального процесуального кодексу України діяльність сторін кримінального провадження, обмежена встановленими процесуальними строками та спрямована на збирання, перевірку й оцінювання доказів з метою встановлення юридично значущих обставин, які становлять фактичну основу для ухвалення процесуальних рішень [93, с. 189].

Окремі дослідники зверталися до формулювання дефініцій поняття «доказування» з урахуванням специфіки окремих категорій кримінальних правопорушень, що становили предмет їхніх спеціалізованих досліджень. Так, А. Спусканюк запропонував розглядати доказування у кримінальних провадженнях щодо правопорушень, пов'язаних із здійсненням державних закупівель, як процесуальну діяльність органу досудового розслідування та прокурора, спрямовану на встановлення обставин, що підлягають доказуванню, шляхом своєчасного, повного й всебічного збирання, перевірки та оцінювання доказів у межах проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та реалізації інших передбачених законом процесуальних заходів [111, с. 191–192].

Своєю чергою О. Баганець сформулював спеціалізоване визначення доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди службовою особою. Автор характеризує таке доказування як регламентовану кримінальним процесуальним законодавством пізнавально-практичну та інтелектуальну діяльність уповноважених суб'єктів обвинувачення, спрямовану на отримання та подальше використання доказів учинення відповідного кримінального правопорушення для обґрунтування правової позиції або прийнятих процесуальних рішень, що має власні об'єкт, предмет, мету, завдання, засоби та суб'єктний склад [5, с. 208].

На думку М. Єрошкіна, доказування слід розуміти як діяльність, що здійснюється в межах правового регулювання нормами кримінального процесуального права. Її суб'єктами є органи дізнання, досудового

розслідування, прокурор і суд. Сутність цієї діяльності полягає у збиранні, перевірці, оцінюванні доказів і їх подальшому використанні для встановлення юридично значущих обставин у кримінальному провадженні, а також для обґрунтування відповідних висновків [39, с. 98–99].

Існує низка інших підходів до визначення поняття доказування, які відображають різноманітність наукових поглядів на його зміст. Так, окремі дослідники розглядають доказування як процес формування, що включає збирання, закріплення, перевірку й оцінювання доказів і їх процесуальних джерел, із подальшим обґрунтуванням висновків, необхідних для встановлення об'єктивної істини й прийняття законного, обґрунтованого та справедливого рішення. Інші науковці трактують доказування як законодавчо регламентовану діяльність уповноважених суб'єктів, яка здійснюється за участі інших учасників кримінального провадження і спрямована на отримання, перевірку й аналізування фактичних даних щодо обставин, які потребують з'ясування для правильного вирішення справи [66].

Доказування також трактується як пізнавально-практична діяльність уповноважених суб'єктів, яка проводиться у межах визначеної законом процедури, передбачає збирання, перевірку, аналізування й оцінювання доказів і джерел їх походження, а також їхнє використання з метою з'ясування істини у кримінальному провадженні [58, с. 60].

Форми пізнавальної діяльності об'єднуються навколо спільного об'єкта – злочинної події, що стосується насильницького зникнення. Водночас кожна форма має свої характерні особливості. Доказування виступає ключовим різновидом пізнання в кримінальному провадженні. Під час доказування застосовуються як загальні методи пізнання, так і спеціальні засоби, притаманні науці кримінальний процес. Важливою особливістю цього виду пізнання є можливість використання процесуального примусу, що допомагає у виконанні завдань доказування. При цьому суб'єкти, які здійснюють пізнання, охоплюють ширше коло осіб, ніж ті, хто безпосередньо бере участь у доказуванні у справах про насильницьке зникнення [19, с. 442].

У загальній структурі доказування в кримінальному процесі виділяють два ключові компоненти: криміналістичний і процесуальний. Криміналістичний аспект зосереджується на виявленні, отриманні та фіксації фактичної інформації, яка стосується самого факту та обставин вчинення кримінального правопорушення. Натомість процесуальний аспект полягає в належному закріпленні цієї інформації в процесуальній формі, її посвідченні, перевірці та оцінюванню відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства [59, с. 50–56].

За М. Погорецьким, структура кримінального процесуального доказування складається з внутрішніх і зовнішніх елементів. Внутрішні елементи, які формують систему, включають об'єкт, предмет, суб'єкта, мету, завдання, засоби та результат доказування. Зовнішні елементи представлені двома етапами, які утворюють єдиний безперервний процес: отримання доказів і їх подальше використання [89, с. 70].

Досить новою є концепція кримінального процесуального доказування, яку запропонував вітчизняний процесуаліст В. Вапнярчук у своїй монографії «Теорія і практика кримінального процесуального доказування» [15, с. 146–164]. Вчений, спираючись на положення теорії пізнання, пропонує розглядати доказування як систему, що складається з певних елементів, організація та взаємодія яких дає змогу визначити конкретну діяльність як доказову. До основних складових системи доказування він відносить: об'єкт, суб'єктивну сторону, об'єктивну сторону та суб'єкта доказування. На думку вченого, саме поєднання цих елементів створює нову системоутворюючу властивість, що забезпечує ефективне виконання та досягнення цілей доказової діяльності, зокрема в кримінальному провадженні загалом. В. Вапнярчук зазначає, що виділення цих складових є універсальним підходом, який дозволяє всебічно і глибоко дослідити суть будь-якого явища, пов'язаного з діяльністю людини [15, с. 46]. У результаті дослідження автор дійшов висновку, що кримінальне процесуальне доказування є пізнавальною та проектно-реалізаційною діяльністю, суть якої полягає у вивченні суб'єктом, що її

здійснює, обставин скоєного кримінального правопорушення, створенні на основі певного стандарту доказування власної теоретико-інформаційної моделі (власної правової позиції) та її подальшій реалізації (декларуванні та практичному обґрунтуванні). Вчений запропонував називати цю концепцію «системною концепцією кримінального процесуального доказування».

На нашу думку, крім наведеного підходу, доцільно також виділяти інші аспекти в рамках порушеної проблематики. По-перше, доказування як процесуальну діяльність, спрямовану на встановлення фактичних обставин у кримінальному провадженні. Ця діяльність реалізується уповноваженим суб'єктом – особою, яка здійснює кримінальне провадження, і передбачає збір, перевірку й оцінювання доказів для ухвалення процесуального рішення (наприклад, про закриття провадження або скерування обвинувального акта до суду).

По-друге, доказування слід розглядати і як діяльність, що полягає в обґрунтуванні правової позиції учасником провадження – тобто доказування тієї чи іншої версії подій або юридичної кваліфікації у межах своєї процесуальної ролі. Зазначене розуміння доказування як процесуальної діяльності з обґрунтування позиції передбачає наявність певного адресата – наприклад, суду, якому сторони подають відповідні докази з метою схилити його до ухвалення того чи іншого рішення. Такий підхід дозволяє чітко розмежувати два взаємопов'язані, але сутнісно різні аспекти доказування: по-перше, як діяльність уповноважених осіб (слідчого, прокурора) із встановлення обставин у провадженні, і, по-друге, як інструмент представлення й захисту правової позиції сторін. Це розмежування є важливим для належного визначення ролі й процесуального обов'язку кожного з учасників кримінального провадження, зокрема, у питанні щодо того, на кого покладається обов'язок здійснення доказування, тобто обов'язок із збирання, перевірки й оцінки доказів [15, с. 11–12].

Беручи до уваги наведені міркування, можна дійти висновку, що доказування у кримінальному провадженні щодо насильницького зникнення є

складною і багаторівневою діяльністю, яка охоплює такі ключові етапи:

1) отримання належних процесуальних підстав для відкриття кримінального провадження та реалізації повноважень щодо участі у доказуванні;

2) формування доказової бази та її процесуальних джерел, що передбачає виявлення, вилучення та документальне закріплення об'єктів, слідів, відомостей, пов'язаних із подією злочину, їх належне оформлення, долучення до матеріалів провадження і забезпечення їх збереження як доказів;

3) дослідження та перевірка зібраних доказів, у межах якого здійснюється детальний аналіз їхнього змісту, встановлюються логічні та фактологічні зв'язки із досліджуваними обставинами, оцінюється їх узгодженість з іншими елементами доказової сукупності, а також відповідність встановленим законом вимогам;

4) оцінювання доказів та їх джерел, що включає визначення їх належності до предмета доказування, допустимості відповідно до норм процесуального закону, достовірності змісту, достатності в контексті встановлення обставин злочину, а також їх значення для прийняття обґрунтованого рішення;

5) ухвалення процесуальних рішень, які базуються на сформованій та перевірній доказовій базі і спрямовані на досягнення цілей кримінального провадження – зокрема, відновлення справедливості та притягнення винних до відповідальності.

Такий комплексний підхід дозволяє розглядати доказування як системну діяльність, що забезпечує ефективність розслідування злочинів, пов'язаних із насильницькими зникненнями, особливо в умовах збройного конфлікту чи воєнного стану.

Головною метою доказування у межах кримінального судочинства є встановлення фактичних обставин, що мають значення для розгляду кримінального провадження. Зокрема, йдеться про достовірне з'ясування факту вчинення насильницького зникнення та ідентифікацію осіб, причетних до цього злочину. Саме досягнення цієї мети є ключовою передумовою для ефективного

виконання завдань кримінального провадження, зокрема забезпечення притягнення винних до відповідальності та захисту прав потерпілих.

Щоб з'ясувати, чи є конкретне діяння кримінальним правопорушенням, чи підпадає воно під ознаки, передбачені ст. 146-1 КК України, а також чи повинна особа, яка його вчинила, нести кримінальну відповідальність, необхідно встановити всі юридично значущі елементи, що характеризують насильницьке зникнення. Точне визначення мети доказування у кримінальних провадженнях цієї категорії має важливе значення як у теоретичному, так і в прикладному аспектах. Досягнення цієї мети є обов'язковою умовою для ефективного розслідування, кваліфікації правопорушення та реалізації завдань кримінального судочинства в цілому [21, с. 122–123; 11, с. 854].

Необхідність всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин насильницького зникнення є лише однією з ключових передумов для досягнення мети доказування у відповідних кримінальних провадженнях. Порушення цієї вимоги часто зумовлює суттєві недоліки в розслідуванні, що, у свою чергу, є однією з найпоширеніших підстав для скасування прийнятих процесуальних рішень у таких справах.

Встановлення вини особи у вчиненні насильницького зникнення та застосування до неї кримінального покарання або інших передбачених законом заходів впливу можливе виключно за умови досягнення мети доказування у кримінальному провадженні, тобто отримання переконливих і достовірних доказів її причетності до злочину. Жодні винятки з цієї вимоги чинним законодавством не допускаються.

Під час вирішення питання щодо досягнення мети доказування необхідно зважати на те, що кожне кримінальне правопорушення є об'єктивним явищем матеріального світу. Воно виникає не ізольовано, а внаслідок певних зовнішніх обставин, детермінується навколишнім середовищем, залежить від нього і залишає у ньому певні відображення. Такий підхід ґрунтується на загальному законі про взаємозв'язок і взаємообумовленість усіх предметів, фактів і явищ, що надає можливість виявлення слідів злочину та встановлення істини в межах

кримінального провадження [33, с. 142–144; 11, с. 854].

Обсяг обставин, які підлягають встановленню в межах кримінального провадження, визначається предметом доказування. Для підтвердження цих обставин необхідно зібрати відповідні докази, які формують межі доказування. Попри те, що предмет доказування загалом окреслений у кримінальному процесуальному законодавстві, конкретне коло доказів, потрібних для його підтвердження, встановлюється безпосередньо суб'єктами доказування та судовим органом у кожній окремій справі. Це здійснюється на підставі їхнього внутрішнього переконання, що в даному контексті означає сформовану впевненість у достатності доказової бази для встановлення обставин насильницького зникнення [11, с. 855].

В. Гнатенко підкреслює нерозривний зв'язок між категоріями «предмет доказування» та «межі доказування», наголошуючи, що їх не можна розглядати ізольовано, оскільки вони утворюють єдину правову та логічну систему. З позицій гносеології, дослідник трактує поняття меж доказування як сукупність доказів, достатню для достовірного пізнання предмета доказування. Він визначає межі доказування як змістовно-структурну характеристику сукупності доказової інформації, яка забезпечує можливість визнати встановленими з належним рівнем достовірності фактичні обставини, необхідні для прийняття обґрунтованого процесуального рішення [27, с. 6–7].

Визначаючи межі доказування, учасники кримінального процесу ухвалюють рішення щодо оптимальних меж дослідження кожної важливої обставини справи. Це впливає на глибину аналізу конкретних фактів, обсяг доказів, які вважаються достатніми для їх надійного підтвердження, а також на коло версій, які обґрунтовуються шляхом збирання та перевірки доказової інформації. Отже, межі доказування формують комплекс доказів, достатній для встановлення обставин, що належать до предмета доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із насильницьким зникненням [34, с. 145; 11, с. 856].

У Словнику української мови поняття «збирати» розглядається як дієслово недоконаного виду, що означає: скласти щось до купи в одному місці;

поступово приєднувати або об'єднувати частини в ціле; накопичувати; брати щось із різних місць або від різних осіб; а також відбирати необхідні предмети серед інших [109, с. 434]. У теорії кримінального процесуального права термін «збирання доказів» має різні тлумачення. Деякі науковці розглядають його як процес виявлення, отримання та закріплення доказів [28, с. 25]. Натомість, інші дослідники справедливо вважають, що до основних способів збирання доказів слід віднести витребування та отримання доказів [12, с. 85–86; 46, с. 223]. Закріплення та збереження доказів у встановленому законодавством порядку також належать до ключових способів збирання доказів.

Під поняттям «достатні дані» розуміють сукупність інформації, яка забезпечує досягнення такого рівня доказування, що дозволяє обґрунтовано підтвердити факт вчинення дій, які містять ознаки злочину за ст. 146-1 КК України. До цих достатніх даних належать, зокрема, і докази.

Питання досягнення необхідних меж доказування через збір достатніх даних для початку кримінального провадження у справах про насильницьке зникнення розглядається у кожному конкретному випадку відповідним органом відповідно до положень ст. 214 КПК України [67]. Ця норма зобов'язує уповноважені органи, які виявили факти, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування. Аналіз ґносеологічних закономірностей і комплексний підхід до норм КПК України свідчать, що на етапі досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення досягнення достовірних меж доказування шляхом збору достатніх доказів забезпечується прийняттям таких процесуальних рішень, як повідомлення про підозру, повторне повідомлення або зміна раніше оголошеної підозри; постанову про закриття провадження; судові рішення про закриття провадження та звільнення від кримінальної відповідальності; обвинувальний акт тощо [27, с. 1213; 11, с. 856].

Отже, межі доказування – це рамки процесуальної діяльності, які встановлюють: повноту дослідження версій; глибину вивчення обставин, що

потребують встановлення; обсяг необхідних доказів та їх джерел для підтвердження наявності або відсутності цих обставин; а також достатність обґрунтування висновків у кримінальному провадженні.

Загалом, межі доказування окреслюють обсяг дослідження обставин кримінального правопорушення, після досягнення якого подальше збір і перевірка доказів стають зайвими та втрачають своє значення. Ці межі встановлюються на підставі наявних достатніх доказів і фіксуються у рішеннях, прийнятих під час призначення судового засідання.

Визначення цих меж значною мірою залежить від специфіки процесуальної діяльності, яку здійснює суддя разом із учасниками кримінального процесу на даному етапі провадження. Основна особливість доказової діяльності на стадії призначення судового засідання полягає в тому, що збір, перевірка та оцінка доказів обмежуються наявними матеріалами кримінального провадження та обвинуваченням, викладеним у обвинувальному акті [11, с. 857].

Аналізуючи специфіку процесуального доказування у кримінальних провадженнях, що стосуються правопорушень, учинених на тимчасово окупованих територіях, О. Авраменко обґрунтовує розуміння меж доказування як такого обсягу доказового матеріалу, який дає змогу повно та достовірно встановити всі обставини, що входять до предмета доказування, і забезпечити ухвалення законного й обґрунтованого процесуального рішення. Водночас науковець акцентує увагу на об'єктивних обмеженнях досудового розслідування у справах цієї категорії, за яких формування вичерпної доказової бази нерідко є ускладненим або фактично неможливим. За таких умов кількісний і якісний склад доказів, а також коло їх джерел істотно залежать від конкретних фактичних обставин кримінального провадження [2, с. 177–178].

Водночас слід чітко розмежовувати поняття меж доказування та фактичного обсягу дослідження обставин у конкретному кримінальному провадженні. Межі доказування, подібно до предмета доказування, мають якісний характер і встановлюються законодавством, а не вимірюються

кількістю доказів. Отже, можна стверджувати, що ефективно, тактично виважене та процесуально правильне дослідження обставин кримінальної справи залежить від чітко визначених критеріїв, які формують межі доказування у кримінальному судочинстві [11, с. 858].

Деякі вчені наголошують, що не варто ототожнювати поняття «межі доказування» з сукупністю доказів, оскільки предметом доказування є не самі докази, а обставини, які вони підтверджують. Безперечно, необхідно доводити саме ці обставини, а не просто збирати докази. Водночас встановлення обставин здійснюється через докази, тому правильне визначення обсягу доказового матеріалу, потрібного для всебічного та об'єктивного дослідження цих обставин, має важливе значення для ефективної роботи органів розслідування і суду. Проте це не означає ототожнення предмета доказування з його межами, а лише вказує на їх тісний взаємозв'язок, де предмет доказування виступає як мета [63, с. 215–216; 11, с. 859].

Головним критерієм включення обставин до предмета доказування є їх можливість бути підтвердженими достатньою кількістю доказів, які забезпечують досягнення необхідних меж доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із насильницьким зникненням. Інші відомості, що не належать до таких достатніх доказів, не можуть використовуватися для встановлення обставин предмета доказування. Отже, предмет доказування в цих провадженнях визначається наявністю необхідних меж доказування, які формуються достатніми доказами [22, с. 151–152; 11, с. 860].

Структура предмета доказування, визначена кримінальним процесуальним законодавством, побудована на групуванні обставин залежно від їх правових наслідків у кримінальному правопорушенні. До першої групи входять обставини, що характеризують склад злочину: подія, час, місце, спосіб та інші деталі. Друга група охоплює питання вини підозрюваного або обвинуваченого. Третя містить обставини, пов'язані з розміром матеріальної шкоди. Четверта група стосується обставин, що визначають застосування кримінального закону, зокрема форми вини.

У кримінальному доказуванні необхідно особливо звертати увагу на встановлення процесуальних обставин, які мають винятково процедурне значення. Саме ці обставини служать підставою для прийняття процесуальних рішень, таких як застосування заходів забезпечення, визнання осіб учасниками провадження, проведення слідчих (розшукових) дій, розгляд клопотань про відводи, об'єднання або виділення матеріалів справи, а також вирішення питання щодо речових доказів.

Для встановлення таких процесуальних обставин використовуються достатні дані, які не завжди можуть кваліфікуватися як докази у кримінальному провадженні. Ці дані, що слугують основою для визначення процесуальних обставин, не обов'язково повинні бути достовірними. Відтак, достатні дані відрізняються від достатніх доказів, які у кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення мають відповідати вимозі достовірності [11, с. 860].

Таким чином, результатом процесу пошуку доказів є їх виявлення, яке виступає формою отримання доказів у кримінальному провадженні щодо насильницьких зникнень. Суть цього процесу полягає у фокусуванні уваги на конкретних слідах, обставинах та фактичних даних, що можуть мати значення для встановлення істини у справі. Виявлення доказів здебільшого відбувається під час проведення слідчих дій. Згідно з теорією відображення, такі докази виступають як сліди кримінального правопорушення, подія якого залишила їх у навколишньому середовищі [75, с. 281; 126].

Отже, специфіка меж доказування у кримінальних провадженнях щодо насильницьких зникнень полягає в необхідності формування такої сукупності доказів, яка забезпечує повне й достовірне встановлення обставин, що ідентифікують ці діяння та відмежовують їх від інших кримінальних правопорушень. Межі доказування в цій категорії справ визначаються обсягом доказового матеріалу, який є необхідним і достатнім для надійного з'ясування всіх елементів предмета доказування. Чітке окреслення зазначених меж створює передумови для раціональної організації доказової діяльності та визначення оптимального обсягу дослідження кожної юридично значущої

обставини у відповідних кримінальних провадженнях [39, с. 105–107; 11, с. 862].

Доказування у кримінальному провадженні про насильницьке зникнення неможливе без наявності відповідних доказів. М. Шумило наголошує, що готових доказів у природі не існує – тому під час проведення слідчих (розшукових) дій суб'єкт доказування виявляє інформацію (сліди злочину), пов'язану з предметом доказування, та документує її у процесуальних актах, формуючи таким чином докази.

Варто підкреслити, що фактична основа доказів може формуватися поза межами кримінального провадження. Тому, на думку М. Шумило, процес збору доказів доцільніше розглядати як формування доказів, що охоплює виконання органами досудового розслідування пошукових, пізнавальних, посвідчувальних та правозахисних заходів [66, с. 432]. Подібну позицію підтримує й Ю. Середа [108, с. 91].

Згідно з частиною першою статті 84 Кримінального процесуального кодексу України доказами у кримінальному провадженні є фактичні відомості, одержані у передбаченому законом процесуальному порядку, на підставі яких уповноважені суб'єкти – слідчий, прокурор, слідчий суддя або суд – встановлюють існування чи відсутність обставин і фактів, що мають юридичне значення для кримінального провадження та входять до предмета доказування [67].

В. Гмирко зробив висновок, що увага українських процесуалістів, яка раніше зосереджувалась на безуспішних спробах сформулювати універсальне визначення поняття «доказ», має бути переорієнтована на теоретичне вивчення цього поняття з урахуванням досягнень семіотики та низки когнітивних наук. Процесуалістам варто визначитися, як зауважує вчений, чи доцільно продовжувати витрачати час на схоластичні суперечки щодо єдиної правильної сутності процесуального доказу, адже доказ, як функціональне поняття, за своєю природою не має й не може мати конкретної сутності; його функція як знака полягає в тому, щоб виступати замінником «реального життя» у

правовому контексті для цілей доказування. Згідно з позицією автора, немає підстав залишати у КПК України нормативне визначення поняття процесуальних доказів або встановлювати вичерпний (закритий) перелік носіїв доказової інформації (процесуальних джерел доказів, згідно з ч. 2 ст. 84 КПК України). Набагато важливішим є запровадження чітких і зрозумілих процедур для вирішення питань належності та допустимості судових доказів [26, с. 32–33].

Згідно з ч. 2 ст. 84 КПК України джерелами доказів у кримінальному провадженні визнаються визначені законом носії доказової інформації, до яких належать показання свідків та інших учасників кримінального процесу, речові докази, документи, а також висновки експертів [67]. Як слушно апелює Н. Рогатинська, законодавством передбачено вичерпний перелік джерел доказів, тому докази, отримані з інших, не передбачених законом джерел, не можуть визнаватися допустимими. Відповідно, доказ вважається допустимим лише за умови законності джерела відомостей, а також способів їх отримання і фіксації. Лише відомості, що містяться у таких законних джерелах, можуть використовуватися у кримінальному провадженні як докази. Таким чином, доказ набуває легітимності лише за умови поєднання змісту (інформації про факти) з належною процесуальною формою його здобуття і збереження (джерела) [105].

У кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення провідне місце серед доказів, які використовуються суб'єктами доказування, посідають показання. Згідно з частиною першою статті 95 КПК України показаннями визнаються відомості, що надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого чи експерта та стосуються обставин, відомих цим особам і таких, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні [67].

Особа наділена правом надавати показання виключно щодо тих обставин, які були нею сприйняті безпосередньо, за винятком спеціально передбачених законом випадків, установлених частиною п'ятою статті 95 КПК України.

Водночас суд уповноважений визнавати допустимими показання з чужих слів (hearsay) лише як виняток, незалежно від фактичної можливості допиту особи, яка надала первинні відомості, за умови дотримання інших критеріїв допустимості доказів, визначених частиною другою статті 97 КПК України [67].

Згідно з професійним підходом, показання з чужих слів – це висловлювання в усній, письмовій або іншій формі, яке стосується певного факту і базується на поясненні іншої особи. Такі показання не можуть визнаватися допустимими доказами факту чи обставин, які ними доводяться, якщо вони не підтверджуються іншими доказами, визнаними допустимими відповідно до правил, що відрізняються від положень частини 2 статті 97 КПК України.

Т. Бабчинська наголошує, що наразі відсутня усталена судова практика щодо визначення допустимості показань з чужих слів. Вона вважає, що найбільші труднощі у їх оцінці судді стикаються у справах, де такі показання можуть мати вирішальне значення для встановлення винуватості, проте немає можливості їх фактично перевірити.

Водночас, показання з чужих слів як інститут мають вагоме значення, оскільки можуть сприяти встановленню важливої інформації, що має значення для кримінального провадження. Тому суд має право визнати такі показання недопустимими лише у разі, якщо вони не підтверджуються іншими доказами, наявними у справі [4].

На противагу зазначеній позиції слід підкреслити, що в будь-якому випадку показання з чужих слів не можуть бути визнані допустимими доказами, якщо вони надаються слідчим, прокурором, оперативним працівником або іншою особою щодо пояснень, отриманих від інших осіб під час здійснення ними кримінального провадження. Така інформація не відповідає вимогам допустимості доказів, установленим Кримінальним процесуальним кодексом України, оскільки не підлягає належній перевірці та не забезпечує дотримання прав сторін у процесі [67]. Слід зауважити, що

пояснення можуть бути отримані від учасників кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій або застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Йдеться про доповнення, зауваження чи роз'яснення, висловлені учасниками процесу, які належним чином оформлюються відповідно до вимог законодавства – у протоколі, додатках до нього, за допомогою технічних засобів фіксації або шляхом внесення до журналу судового засідання. Крім того, пояснення можуть бути отримані стороною захисту або потерпілим від інших учасників провадження чи осіб, які добровільно погодились надати такі відомості, якщо вони мають значення для встановлення обставин у справі [15, с. 294].

Положення статті 95 КПК України встановлюють чіткий перелік осіб, які мають право надавати показання в кримінальному провадженні: підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий і експерт. У разі, якщо виникає необхідність отримати пояснення від інших учасників провадження (кримінальної справи) – таких як цивільний позивач, цивільний відповідач, спеціаліст, перекладач, понятий тощо, – їх слід допитувати саме як свідків. Як справедливо зазначає В. Вапнярчук, у таких випадках може застосовуватися положення ч. 1 ст. 65 КПК України, що дозволяє цим особам набувати подвійного процесуального статусу без порушення норм кримінального процесуального закону [15, с. 272].

Нормативні засади правового регулювання речових доказів у кримінальному провадженні закріплено у ст. 98 КПК України. Згідно з положеннями її першої частини, до речових доказів відносяться матеріальні об'єкти, які використовувалися як засоби вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять іншу доказово значущу інформацію, придатну для підтвердження факту чи обставин, що підлягають встановленню в межах кримінального провадження. Окрім цього, законодавець зараховує до речових доказів предмети, що стали об'єктом кримінально протиправного посягання, а також грошові кошти, цінності й інше майно, здобуте злочинним шляхом або отримане юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Однак у межах кримінального провадження речовими доказами можуть визнаватися не лише матеріальні об'єкти, визначені у ч.1 ст.98 КПК України, але й документи, якщо вони відповідають ознакам, притаманним речовим доказам (про що зазначено в частині другій цієї ж статті). Відмінність речових доказів від інших процесуальних джерел доказів полягає не у їх зовнішній формі чи фізичних характеристиках, а в змістовних особливостях, способі їх виникнення, джерелі походження, а також у природі причинно-наслідкового зв'язку з подією кримінального правопорушення.

Відповідно до цього критерію речові докази поділяються на кілька категорій. По-перше, це предмети, які визнаються речовими доказами через своє функціональне призначення або належність, зокрема, знаряддя вчинення кримінального правопорушення або об'єкти, що стали предметом злочинного посягання. По-друге, до речових доказів належать предмети, які виступають носіями певних властивостей або станів, що виникли як наслідок злочинної діяльності – наприклад, предмети зі слідами біологічного походження, пошкодженнями чи іншими доказовими ознаками. І, по-третє, існують предмети, які поєднують обидві згадані характеристики: вони одночасно є як безпосереднім засобом вчинення злочину, так і носієм слідів, залишених у процесі його вчинення. Такі об'єкти мають подвійний причинний зв'язок із подією кримінального правопорушення – як прямий, так і опосередкований через наявні на них матеріальні сліди [114, с. 739–740].

Кримінальний процесуальний кодекс України не містить чіткого визначення моменту, з якого певні об'єкти набувають процесуального статусу речових доказів. У зв'язку з цим у правозастосовній практиці виникає низка запитань: чи вважається предмет речовим доказом вже з моменту його фактичного виявлення, чи лише з того моменту, коли уповноважена особа дійшла висновку про його доказове значення. Також дискусійним залишається питання, чи набуває об'єкт статусу речового доказу в момент його вилучення або ж із моменту документального оформлення цієї дії – наприклад, складання протоколу, винесення постанови тощо. Відсутність законодавчо визначеної

чіткої межі породжує неоднозначність у питанні визнання та процесуального статусу речових доказів у кримінальному провадженні.

Це, у свою чергу, спричиняє неоднозначність у тлумаченні та застосуванні процедур, пов'язаних із наданням матеріальним об'єктам статусу речових доказів, що особливо актуально в кримінальних провадженнях щодо насильницьких зникнень, де збирання доказів має підвищену складність і специфіку. При цьому важливо підкреслити, що законодавець, визначаючи у ст. 98 КПК України правові положення, які регулюють інститут речових доказів, не встановив чіткої підстави для їх залучення в кримінальний процес. Відсутність законодавчо закріпленого критерію, на підставі якого матеріальний об'єкт набуває статусу речового доказу, створює правову невизначеність і може негативно впливати на гарантії процесуальної справедливості й ефективності доказової діяльності.

На нашу думку, єдиною належною підставою для надання матеріальному об'єкту статусу речового доказу має бути спеціальна постанова, ухвалена слідчим, дізнавачем або прокурором. Такий підхід забезпечує належний рівень правової визначеності та процесуальної легітимності під час доказування. Проте аналіз наукових джерел свідчить про відсутність консолідованої позиції серед правників стосовно цього питання, що обумовлено прогалинами чинного законодавства.

Зокрема, Л. Лобойко звертає увагу на те, що в практиці досудового розслідування слідчі й надалі складають постанови про визнання об'єктів речовими доказами та приєднання їх до матеріалів кримінального провадження. Це відбувається навіть попри те, що така процесуальна форма прямо не передбачена чинним КПК України. Її використання є своєрідним продовженням правозастосовної традиції, успадкованої ще з попереднього кримінально-процесуального кодексу. Таким чином, у сучасній практиці простежується певна колізія між процесуальними звичаями та формальними приписами чинного законодавства [72, с. 86].

Загальні засади зберігання речових доказів у кримінальному провадженні

закріплено у ст. 100 КПК України. Водночас порядок забезпечення схоронності речових доказів стороною обвинувачення деталізується у спеціальному підзаконному нормативно-правовому акті – «Порядку зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних із їх зберіганням та пересиланням, а також забезпеченням схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження». Цей порядок затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 1104 від 19 листопада 2012 року [94]. Хоча КПК України передбачає можливість передачі матеріальних об'єктів на відповідальне зберігання їх власнику або законному володільцю як один із способів зберігання речових доказів, ні сам Кодекс, ні «Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення» не регламентують конкретних механізмів реалізації, технологічної переробки, знищення, а також порядку здійснення витрат, пов'язаних із їх зберіганням і пересиланням, і забезпечення збереження тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження. Через це виникають складнощі у практичному застосуванні такого способу зберігання.

Наступне самостійне значення серед доказів у кримінальному провадженні про насильницьке зникнення мають документи (ч. 2 ст. 84 КПК України). Відповідно до положень ч. 1 ст. 99 КПК України, документом вважається спеціально створений для збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення або інших засобів відомості, що можуть бути використані як докази фактів чи обставин, які встановлюються в ході кримінального провадження [67].

Розширене законодавче тлумачення терміна «документ» як виду доказу у ст. 99 КПК України може спричинити штучне «подвоєння» доказів у кримінальному процесі. Зокрема, у цій статті зазначається, що до документів як виду доказів належать також протоколи процесуальних дій, складені відповідно до встановленого законом порядку, їх додатки, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії [125, с. 44].

Якщо це дійсно так, тоді, наприклад, протокол допиту та показання свідка слід розглядати як два різні види доказів – відповідно, документ і показання. Аналогічна ситуація стосується і висновку експерта, який за своєю сутністю може бути одночасно і доказом у вигляді висновку експерта, і документом як доказом.

Наразі законодавче визначення документів як джерел доказів у кримінальному провадженні не забезпечує чіткого розуміння правової природи носіїв інформації та не дає відповіді на питання, чи можуть вони визнаватися окремим документом, що має значення як доказ, чи лише додатком до відповідного протоколу процесуальної дії, які разом можуть становити доказ у кримінальному провадженні.

Виходячи з гносеологічної та правової природи доказів у кримінальному провадженні, що базується на комплексній концепції, носії інформації, на яких зафіксовані процесуальні дії за допомогою технічних засобів, визнаються документами. Водночас, оскільки такі носії містять стенограму, аудіо- або відеозапис ходу та результатів відповідної процесуальної дії, вони розглядаються як додатки до протоколу цієї дії відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 105 КПК України і не мають окремого самостійного значення як доказ.

Водночас виникає питання щодо процесуального значення документів – протоколу допиту та показань, зафіксованих на технічному носії під час його проведення. Ми вважаємо, що лише у спільній єдності протокол допиту та технічний носій показань становлять документ, який є матеріальним джерелом показань і має доказове значення у кримінальному провадженні. У разі, якщо відповідно до частини 2 статті 104 КПК України текст показань не заноситься до протоколу через використання технічних засобів фіксації, аудіо- чи відеозапис таких показань не може вважатися другорядним порівняно з протоколом допиту, в який ці показання не внесені.

Слід також зазначити, що хоча кримінальне процесуальне законодавство України поки що не містить чіткої регламентації щодо такого виду доказів, як електронні докази, у КПК України передбачена правова можливість

використання електронних документів у кримінальному провадженні.

Зокрема, у п. 1 ч. 2 ст. 99 КПК України вказано, що до документів можуть належати матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації, включно з комп'ютерними даними, за умови, що в них містяться відомості, передбачені частиною 1 статті 99 КПК України. У частині 3 цієї ж статті зазначено, що сторона кримінального провадження, потерпілий або представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, зобов'язані надати суду оригінал документа. При цьому оригіналом документа вважається сам документ, а оригіналом електронного документа – його відображення, якому надається таке ж правове значення, як і документу [67].

Поняття електронного документа відсутнє у визначенні в статті 99 КПК України та інших його положеннях. Проте термін «електронний документ» широко застосовується та розкривається в міжгалузевих нормативно-правових актах України. Зокрема, у Законі України «Про електронні документи та електронний документообіг» цьому терміну присвячена стаття 5 під назвою «Електронний документ». Електронним документом є документ, у якому відомості зафіксовано у формі електронних даних і який містить визначені законом обов'язкові реквізити. Перелік таких реквізитів та правила їх розміщення в електронному документі встановлюються відповідними нормативно-правовими актами. Такий документ може створюватися, передаватися, зберігатися й оброблятися з використанням електронних засобів, а за потреби – відтворюватися у формі, придатній для візуального сприйняття [96].

Візуальна форма електронного документа означає представлення його інформації за допомогою електронних пристроїв або на папері у вигляді, що дозволяє людині легко сприймати та розуміти його зміст [96].

Наведені нормативні визначення електронного документа дозволяють зробити висновок про його певну схожість із документом у традиційному розумінні, згідно зі ст. 1 Закону України «Про обов'язковий примірник документів» від 09 квітня 1999 року № 595-XIV [97] Під традиційним

документом розуміється матеріальна форма отримання, збереження, використання та поширення інформації, яка зафіксована на папері, магнітному носії, кіноплівці, фотоплівці, оптичному диску або іншому носієві.

До доказів у кримінальному провадженні про насильницьке зникнення належить висновок експерта, на основі якого встановлюються або спростовуються обставини, важливі для цього провадження. Законодавець при формулюванні положень КПК України уважно підходив до правового регулювання норм, що визначають висновки експертів як один із видів доказів у кримінальному процесі.

Слід зазначити, що КПК УРСР 1960 року не розділяв нормативні положення, які стосуються висновку експерта як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні, та процедури отримання цього висновку. Він регламентував лише окремі питання: випадки призначення експертизи, вимоги до експертів, умови проведення додаткової або повторної експертизи в статті 75, права та обов'язки експерта в статті 77, а також підстави для призначення обов'язкової експертизи – у статті 76 [68].

Висновок експерта посідає особливе місце серед доказів у кримінальному провадженні, оскільки має специфічні риси, що принципово відрізняють його від інших документальних джерел доказової інформації. Як слушно зазначає Р. Малюга, цей вид доказу характеризується низкою визначальних ознак: по-перше, він є результатом безпосереднього науково обґрунтованого дослідження; по-друге, складається фахівцем, який володіє спеціальними знаннями, необхідними для вирішення поставлених завдань; по-третє, ґрунтується на відомостях, отриманих експертом особисто або виявлених ним у процесі аналізу матеріалів, наданих для дослідження; по-четверте, його зміст, структура та обов'язкові реквізити чітко визначені вимогами кримінального процесуального законодавства (стаття 102 КПК України). Важливою гарантією достовірності та надійності експертного висновку є особиста відповідальність експерта, у тому числі кримінальна, за надані ним результати дослідження [76; 77, с. 176].

Процесуальні джерела доказів у кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення мають закритий характер і не підлягають розширювальному тлумаченню. Як докази у таких провадженнях може використовуватися виключно інформація, здобута з джерел, прямо передбачених кримінальним процесуальним законодавством, що забезпечує дотримання принципів законності та допустимості доказів.

Здатність фактичних даних прямо або опосередковано встановлювати обставини, які входять до предмета доказування, зумовлює їх поділ на прямі та непрямі докази. Прямі докази безпосередньо й однозначно підтверджують або спростовують наявність певної обставини, що має бути доказана у кримінальному провадженні. Непрямі ж докази, хоча й не вказують на відповідну обставину безпосередньо, мають доказове значення за умови їх логічного поєднання та взаємної узгодженості, утворюючи цілісну систему доказування, у якій кожен елемент є складовою єдиного доказового ланцюга.

Практичне значення класифікації доказів на прямі й непрямі полягає у відмінностях підходів до їх використання та оцінки. У разі оперування прямими доказами вирішальним є підтвердження достовірності джерела походження фактичних даних, які безпосередньо вказують на вчинення кримінального правопорушення та причетність конкретної особи. Після перевірки такого джерела за допомогою інших доказів відповідну обставину можна вважати встановленою.

Доказування з використанням непрямих доказів характеризується значно вищим рівнем складності. Хоча доказуванню підлягають виключно достовірні факти, ізольоване встановлення окремого факту не дає підстав для однозначного висновку щодо головної обставини. Лише сукупність взаємопов'язаних непрямих доказів, між якими простежується причинно-наслідковий зв'язок, може слугувати основою для обґрунтованого висновку щодо головного факту. Таке узагальнення можливе виключно шляхом їх оцінки у взаємозв'язку з усією доказовою масою у справі.

Система непрямих доказів повинна логічно вести до одного

несуперечливого висновку. Наявність альтернативних або взаємовиключних інтерпретацій свідчить про недостовірність окремих доказів або відсутність між ними необхідного причинного зв'язку з головною обставиною. Саме тому використання непрямих доказів потребує особливої ретельності, однак це не зменшує їхньої доказової цінності у процесі встановлення істини.

За допомогою непрямих доказів встановлюються проміжні факти, на основі яких реконструюються окремі елементи головного факту. Останній має комплексний характер і охоплює як сам факт вчинення кримінального правопорушення, так і причетність до нього конкретної особи. Водночас слід враховувати, що залежно від фактичних обставин конкретного кримінального провадження один і той самий доказ може набувати значення як прямого, так і непрямого.

С. Стахівський підкреслює, що перевірка є окремим складником доказування і полягає у визначенні достовірності та якості зібраних доказів для встановлення обставин скоєння кримінального правопорушення. Вона відрізняється від оцінки доказів тим, що оцінка є виключно розумовим процесом, тоді як перевірка включає як практичні дії, так і розумові операції. Перевірка доказів та їхніх процесуальних джерел розпочинається розумовим шляхом через аналіз і дослідження кожного доказу окремо. Практичний шлях передбачає здійснення додаткових або нових слідчих чи судових дій [115, с. 10–11]. Позиція науковця є виваженою, оскільки під час перевірки доказів слідчий та прокурор перш за все досліджують джерела їх походження, здійснюють детальний і всебічний аналіз, а також порівнюють докази між собою. Саме на цій основі проводиться практична перевірка доказів.

Завершальною стадією отримання доказів у кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення є їх фіксація у передбаченій законом процесуальній формі. Саме це забезпечує можливість подальшого використання доказової інформації для прийняття відповідних процесуальних рішень під час досудового розслідування, а також для обґрунтування вироку чи іншого судового рішення. Відповідно до статті 103 Кримінального

процесуального кодексу України, процесуальні дії підлягають фіксації шляхом складання протоколу, за допомогою технічних засобів на відповідному носії інформації або шляхом внесення відомостей до журналу судового засідання.

Таким чином, кримінальне процесуальне доказування слід розглядати як пізнавально-аналітичну діяльність, у межах якої формується суб'єктивне уявлення уповноважених суб'єктів про об'єктивну дійсність події насильницького зникнення. За своїм характером ця діяльність є багатоаспектною та структурно впорядкованою і полягає у встановленні, дослідженні й оцінці обставин кримінального провадження, визначених статтею 91 КПК України, зокрема шляхом збирання, перевірки та оцінювання доказів, а також логічного конструювання й належного процесуального обґрунтування висновків, відображених у відповідних процесуальних рішеннях.

Особливого значення в цій площині набуває дотримання вимоги обґрунтованості кожного процесуального акта, оскільки її ігнорування створює передумови для формування викривлених або необ'єктивних висновків. Відтак кінцевою метою доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення є досягнення такого рівня доказової переконливості, який забезпечує встановлення достовірних фактів і прийняття законних та справедливих процесуальних рішень [11, с. 862].

Компоненти процесу доказування мають розглядатися як складові пізнавальної діяльності, що об'єктивно відображають особливості їх практичного застосування. У провадженнях щодо насильницького зникнення доказування охоплює сукупність елементів, які характеризують його як процес переходу від відсутності знань до їх набуття, що здійснюється через передбачені законом процесуальні дії та мисленнєві операції. Отже, доказування реалізується шляхом збирання, перевірки та оцінювання доказів з метою встановлення обставин, які мають істотне значення для законного та обґрунтованого вирішення кримінального провадження [11, с. 862].

Визначальною ціллю процесу доказування є встановлення фактичної

картини кримінального правопорушення, достовірне підтвердження самого факту насильницького зникнення, а також виявлення й індивідуалізація осіб, які брали участь у його вчиненні. Межі доказування при цьому формуються як оптимальна сукупність доказів, достатніх і необхідних для всебічного, повного та об'єктивного з'ясування всіх обставин, що входять до предмета доказування у відповідному кримінальному провадженні.

Встановлення меж доказування дає змогу визначити доцільні обсяги дослідження кожної з обставин. Специфікою таких меж є необхідність виявлення достатнього обсягу доказової інформації, яка забезпечує достовірне уявлення про факти й обставини, що стосуються насильницького зникнення. Це й вирізняє такі провадження від інших категорій кримінальних правопорушень, зокрема тих, що пов'язані з діями спеціального суб'єкта – представника держави, а також у разі наявності хибної або повністю відсутньої інформації щодо долі постраждалої особи. При цьому виконавець злочину знав або мав знати про умисне приховування факту злочину та ненадання відомостей про жертву, діючи навмисно та фактично позбавляючи її правового захисту [11, с. 862].

Висновки до розділу 1

Формування та еволюція суспільних відносин є складним процесом, що нерозривно пов'язаний із забезпеченням принципу верховенства права, утвердженням законності та протидією злочинності, яка унеможливорює формування безпекового середовища, створює загрозу життю, здоров'ю, свободі та гідності людини, а також гальмує впровадження соціально-економічних реформ, особливо в умовах воєнного стану. У період Революції Гідності, а згодом – з початком збройного конфлікту на сході України та повномасштабним вторгненням РФ, мали місце систематичні випадки арештів, затримань і викрадень осіб, які здійснювались представниками держави, однак часто приховувались, що значно ускладнювало або навіть унеможливлювало

належний захист постраждалих у межах чинного законодавства.

З метою надання правоохоронним органам ефективного інструментарію для притягнення винних до відповідальності, дослідження актуальних проблем доказування у кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення розпочалося з аналізу наукових джерел – монографій і дисертацій, присвячених питанням кримінального процесуального законодавства та криміналістичного забезпечення, а також робіт, зміст яких дотично пов'язаний із тематикою цього дисертаційного дослідження. На підставі проведеної розвідки наукові дослідження, що стосуються проблем доказування у кримінальному провадженні, умовно розподілено на дві групи: перша – присвячена загальним засадам доказування, яка слугує підґрунтям для розроблення науково-практичних рекомендацій щодо реалізації процесу доказування на стадіях досудового розслідування та судового розгляду; друга – зосереджена на висвітленні специфіки доказування під час розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень, зокрема проти волі, честі та гідності особи.

Встановлено, що більшість наукових праць зосереджуються переважно на загальнотеоретичних аспектах доказування або на окремих питаннях розслідування специфічних видів кримінальних правопорушень. Водночас, під час проведення наукового дослідження не виявлено ґрунтовних комплексних робіт, присвячених особливостям доказування у кримінальному провадженні щодо насильницького зникнення, з урахуванням специфіки провадження в умовах воєнного стану та застосування процедури *in absentia*.

Обґрунтовано, що для кримінальних проваджень про насильницьке зникнення ключовою методологічною проблемою є не лише відсутність єдиного доктринального визначення «доказування», а й різнорівневість цього феномена: він одночасно є видом пізнавально-практичної діяльності з установлення фактів і діяльністю з обґрунтування правової позиції адресатові (суду/слідчому судді). Запропоноване розмежування дозволяє точніше визначати процесуальні ролі, межі ініціативи та відповідальності суб'єктів доказування у справах цієї категорії.

Текстуальний аналіз монографічних праць українськи вчених дозволив визначити предмет, межі доказування та види доказів, характерні для кримінального провадження щодо насильницького зникнення. Акцентовано, що кримінальне процесуальне доказування є складною багатокомпонентною діяльністю, яку слід розглядати в двох аспектах: по-перше, як процес встановлення й дослідження обставин у межах кримінального провадження згідно зі ст. 91 КПК України (що включає збирання, перевірку й оцінювання доказів); по-друге, як логічне формулювання й обґрунтування відповідних тез і висновків у процесуальних рішеннях у справах про насильницьке зникнення. Наголошено, що всі процесуальні рішення, ухвалені під час збирання доказів і забезпечення доказування в кримінальному провадженні, мають бути належним чином обґрунтованими, оскільки інакше це може призвести до необ'єктивності висновків і визнання доказів неналежними або недопустимими. Відтак визначено доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення як регламентовану КПК України багаторівневу пізнавально-проектну діяльність уповноважених суб'єктів і сторін, спрямована на формування, перевірку й оцінювання системи допустимих доказів і на процесуальне обґрунтування правових позицій і рішень, необхідних і достатніх для достовірного встановлення події насильницького зникнення, її кваліфікуючих ознак і причетності конкретних осіб в умовах можливих об'єктивних обмежень збирання доказів.

Сформульовано висновок про подвійний предметно-функціональний вимір доказування у справах про насильницьке зникнення: поряд із встановленням обставин, передбачених ст. 91 КПК України, доказування в цій категорії має додатковий ідентифікаційно-відмежувальний компонент — доказування сукупності фактів, які саме «відрізняють» насильницьке зникнення від суміжних складів (незаконне позбавлення волі, викрадення, воєнні злочини тощо) та підтверджують специфічну ознаку невідомості долі/місцеперебування особи і приховування цієї інформації.

У дослідженні розкрито основний зміст процесуальних джерел доказів,

зокрема показань, речових доказів, документів і висновків експертів, що використовуються у кримінальному провадженні щодо насильницького зникнення. Зазначено, що цей перелік джерел доказів є вичерпним і не підлягає розширеному тлумаченню. Відтак, лише ті відомості, які містяться у визначених законом джерелах, можуть бути допустимими та використаними як докази у кримінальному провадженні.

Проведений текстуальний аналіз положень кримінального процесуального законодавства сприяв виявленню законодавчих прогалин, що ускладнюють реалізацію процесу доказування у кримінальному провадженні про насильницьке зникнення. Зокрема, акцентовано на відсутності в ст. 98 КПК України чіткої вимоги щодо необхідності складання постанови про визнання матеріальних об'єктів речовими доказами. Це, у поєднанні з намаганнями практиків обґрунтувати законність таких постанов через посилення на положення ст. 110 КПК України, зумовлює неоднозначну правозастосовну практику, і породжує сумніви щодо ефективності механізмів кримінального процесуального доказування. Окрім того, звернуто увагу на те, що хоча в КПК України формально передбачено можливість передачі речових доказів на відповідальне зберігання їх власнику (законному володільцю), відповідний механізм фактично не врегульовано ані положеннями КПК України, ані відомчими нормативно-правовими актами.

Доведено, що межі доказування у провадженнях щодо насильницького зникнення не можуть зводитися до кількісного «обсягу» матеріалів. Вони мають якісний характер і визначаються досягненням такого рівня доказової переконливості, який забезпечує: 1) достовірне встановлення елементів предмета доказування; 2) ухвалення процесуальних рішень без ризику «передчасності» (недостатність) або «надмірності» (зайве дублювання та розпорошення доказової роботи). Отже, межі доказування пропонується оцінювати через критерій завершеності доказової моделі події, а не через кількість доказів.

Уточнено співвідношення категорій «достатні дані» та «достатні докази».

Для початку досудового розслідування та для ухвалення окремих проміжних процесуальних рішень допускається опора на «достатні дані», які ще не завжди набули властивостей доказів у сенсі ст. 84 КПК України. Натомість для підсумкових рішень (повідомлення про підозру в її матеріальному значенні, скерування обвинувального акта, закриття провадження тощо) необхідною є наявність саме «достатніх доказів», які відповідають вимогам допустимості, належності та достовірності. Це розмежування знижує ризик підміни доказування «інформаційною достатністю» на етапах, де потрібен доказовий стандарт.

Обґрунтовано, що в умовах воєнного стану (війни/тимчасової окупації) об'єктивна неможливість отримати «повний» масив доказів не повинна підміняти вимогу досягнення меж доказування. Процесуальна стратегія має зміщувати акцент із «максимізації збору» на «оптимізацію системи доказів»: пріоритет надається таким доказам і джерелам, які здатні утворити стійкий причинно-наслідковий ланцюг (особливо при домінуванні непрямих доказів), із мінімізацією прогалин, що руйнують логічну цілісність доказової конструкції.

Констатовано, що для справ про насильницьке зникнення типовою є підвищена питома вага непрямих доказів, а відтак вирішальним стає не «наявність окремих фактів», а здатність сукупності доказів вести до одного несуперечливого висновку. Запропоновано оцінювати непрямі докази як систему (ланцюг), де кожна ланка має власне місце у доказовій моделі: встановлення проміжних фактів повинно бути спрямоване на реконструкцію головного факту (подія і причетність), а не на механічне накопичення підтверджень.

Доведено, що надійність доказування у цій категорії проваджень безпосередньо залежить від стандарту обґрунтованості процесуальних рішень: кожне рішення має спиратися на відтворювану логіку доказової моделі (що встановлено, якими доказами, чому вони допустимі/достовірні/достатні). Відсутність такого обґрунтування створює системний ризик формування необ'єктивних висновків і подальшого скасування процесуальних рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ 1

1. Авраменко О. Л. Особливості початкового етапу розслідування викрадення людей, вчинених злочинними групами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 21 с.
2. Авраменко О. Л. Особливості початкового етапу розслідування викрадення людей, вчинених злочинними групами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 236 с.
3. Андрушко А. В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи: монографія. Київ: Ваїте, 2020. 560 с.
4. Бабчинська Т. В. Встановлення допустимості показань з чужих слів у кримінальному провадженні. *Правове життя сучасної України*. 2020. № 3. С. 309–313. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/13298/Бабчинська%20Т.%20В.%20Встановлення%20допустимості%20показань%20з%20чужих%20слів%20у%20кримінальному%20провадженні.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
5. Баганець О. В. Доказування стороною обвинувачення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою у досудовому розслідуванні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 269 с.
6. Багрій М. В. Використання непрямих доказів у кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. 217 с.
7. Басай Н. М. Визнання доказів недопустимими в кримінальному процесі України: підстави, процесуальний порядок і правові наслідки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2012. 264 с.
8. Бочаров Д. О. Доказування у правозастосовчій діяльності: загальнотеоретичні питання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2006. 20 с.
9. Бурлака В. В. Розслідування незаконного позбавлення волі або

викрадення людини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2021. 266 с.

10. Бурлака В. В. Розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2021. 21 с.

11. Бученко Д. А. Особливості доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення. *Наукові перспективи*. 2024. № 10 (52). С. 852–862.

12. Вапнярчук В. В. Витребування та отримання, проведення інших процесуальних дій як способи збирання доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 3. С. 85–89.

13. Вапнярчук В. В. Теоретичні основи кримінального процесуального доказування: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2018. 40 с.

14. Вапнярчук В. В. Теоретичні основи кримінального процесуального доказування: дис. ... докт. юрид. наук. 12.00.09. Харків, 2018. 524 с.

15. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Харків: Юрайт, 2017. 408 с.

16. Вознюк А. А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1 (86). С. 154–160.

17. Вознюк А. А. Факультативні ознаки складу злочину: міжгалузевий вимір. *Актуальні проблеми кримінального права: тези доп. X Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 45–47.

18. Вознюк А. А., Грудзур О. М. Види кримінально-правової характеристики злочину. *Митна справа*. 2014. № 1 (91). Ч. 2. Кн. 2. С. 63–67.

19. Войтович Є. М. Криміналістична характеристика насильницького зникнення людини. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 441–445.

20. Войтович Є. М., Тичина Д. М., Антощук А. А. Основи методики розслідування насильницького зникнення людини: монографія. Київ: 7БЦ, 2022. 177 с.

21. Володіна О. О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини (аналіз складу злочину): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. 229 с.
22. Галаган В. І., Саліхова І. Ю. Встановлення події кримінального правопорушення як обставини, яка підлягає показуванню у кримінальному провадженні: монограф. Київ: [б.в.], 2017. 198 с.
23. Глинська Н. В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 469 с.
24. Гмирко В. П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація: моногр. Дніпропетровськ: Акад. митної служби України, 2010. 314 с.
25. Гмирко В. П. Кримінально-процесуальні докази: поняття, структура, характеристики, класифікація: конспект проблемної лекції. Дніпропетровськ: Акад митної служби України, 2002. 64 с.
26. Гмирко В. П. Кримінально-судові докази : юридичне поняття чи дефініція? *Право України*. 2014. № 10. С. 26–33.
27. Гнатенко В. С. Межі доказування у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Кривий Ріг, 2017. 16 с.
28. Гончаренко В. Г. Доказування в кримінальному провадженні: науково-практичний посібник. Київ: Прецедент, 2014. 42 с.
29. Давиденко С. В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2007. 41 с.
30. Давидова Д. В. Джерела доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Кривий Ріг, 2015. 225 с.
31. Данькова С. О. Кримінальне процесуальне доказування в судовому провадженні у першій інстанції: дис. .. д-ра філософії: 081 Право. Хмельницький, 2024. 254 с.
32. Денисюк О. В. Кримінально-правова характеристика насильницького зникнення: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Київ, 2023. 225 с.
33. Дєєв М. В. Достатність доказів у кримінальному процесі України: дис.

... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2007. 218 с.

34. Докази та доказування у кримінальному провадженні: навч. посіб. Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. Львів, 2018. 272 с.

35. Дуда А. В. Обставини, що характеризують особу обвинуваченого, як елемент предмета доказування у кримінальній справі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 19 с.

36. Дударець Р. М. Розслідування створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2020. 269 с.

37. Дульський О. Л. Криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 546 с.

38. Єрошкін М. В. Особливості доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Маріуполь, 2021. 22 с.

39. Єрошкін М. В. Особливості доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Маріуполь, 2020. 238 с.

40. Завтур В. А. Особливості доказування при розгляді та вирішенні слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 251 с.

41. Задоя К. П. Визнання насильницького зникнення злочином *sui generis* за кримінальним правом України: *pro et contra*. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 4. С. 59–73.

42. Заклюка А. В. Докази та доказування на стадії досудового розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя. 2016. 20 с.

43. Зінченко В. М. Достатність доказів у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2020. 231 с.

44. Каліновська А. В. Доказування у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2020. 235 с.

45. Каліновська М. О. Особливості кримінального процесуального доказування під час застосування запобіжних заходів на стадії досудового розслідування: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Львів, 2021. 251 с.

46. Капліна О. В. Збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Актуальні проблеми доказування в кримінальному провадженні: матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 27 листопада 2013 р.) / відпов. за випуск Ю. П. Аленін. Одеса: Юридична література, 2013. С. 223–229.*

47. Кастарнов Д. Б. Доказування обставин, які характеризують особу обвинуваченого (підозрюваного), у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 22 с.

48. Кисельов О. О. Особливості здійснення кримінального провадження в умовах особливого періоду, надзвичайного та воєнного станів: автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпро, 2022. 20 с.

49. Кисько А. І. Проблеми доказування ознак організованості злочинної групи на досудовому розслідуванні: дис. ...канд. юрид. наук. 12.00.09. Кривий Ріг, 2020. 231 с.

50. Кірмач Л. А. Доказування як метод пізнання в процесі розслідування злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2003. 12 с.

51. Ковальчук С. О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2018. 626 с.

52. Колб О. Г., Кондратишина В. В. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти боротьби з торгівлею людьми в Україні. *Боротьба з торгівлею людьми: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Донецьк: Донецький юридичний інститут Луганського державного університету імені Євгена Оголенка, 2008. С. 134–138.*

53. Конюшенко Я. Ю. Доказування на досудовому провадженні у

кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 23 с.

54. Корецький О. П. Організаційна діяльність суду під час встановлення предмету інформаційно-змістовного доказування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Львів, 2020. 20 с.

55. Корінний Д. О. Доказування під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2020. 21 с.

56. Корінний Д. О. Доказування під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2020. 257 с.

57. Корсун В. Я. Суд як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2011. 20 с.

58. Котюк І. І. Теорія судового пізнання: монограф. Київ: ВПЦ Київський університет», 2006. 435 с.

59. Котюк І. І., Котюк О. І. Теоретико-правовий аналіз сучасного розуміння поняття «доказування». *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 50–56.

60. Коць Є. П. Доказування під час досудового розслідування кримінальних проваджень про створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Львів, 2022. 222 с.

61. Кравченко Н. С. Суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 263 с.

62. Крет Г. Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основ: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2020. 560 с.

63. Криміналістика: підручник: у 2 т. / А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін.; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка,

В. Л. Малярової. Харків: ХНУВС, 2017. 384 с.

64. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

65. Кримінальний процес: підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. Харків: Право, 2010. 608 с.

66. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ: Юстініан, 2012. 1223 с.

67. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

68. Кримінально-процесуальний кодекс України введений прийнятий Законом Української РСР від 28 грудня 1960 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KD0007>.

69. Крицька І. О. Речові докази у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 250 с.

70. Кутепов І. О. Доказування в кримінальних провадженнях щодо легалізації доходів отриманих злочинним шляхом, ухилення від сплати податків та суміжних кримінальних правопорушень: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Одеса, 2025. 205 с.

71. Литвин О. В. Кримінально–процесуальне доказування у стадії судового розгляду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00. Одеса. 2016. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d7127abf-d559-4611-80a6-54add7e12967/content>.

72. Лобойко Л. М. Співвідношення даних досудового розслідування і доказів. *Право України*. 2014. № 10. С. 82–88.

73. Луцюк Р. П. Особливості кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактами дорожньо-транспортних пригод: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Одеса, 2024. 227 с.

74. Ляш А. О., Стахівський С. М. Докази і доказування в кримінальному судочинстві: навч. посіб. Київ: Ун-т «Україна», 2005. 216 с.

75. Малюга Р. В. Доказування в кримінальному процесі: проблеми визначення структурних елементів. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 11. С. 280–283.

76. Малюга Р. В. Експертизи як засоби доказування в кримінальному провадженні щодо контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів. *Форум права*. 2014. № 4. С. 210–215. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_4_38.pdf.

77. Малюга Р. В. Кримінальне процесуальне доказування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів у досудовому розслідуванні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 273 с.

78. Миронова В. В. Доказування при визначенні правомірності обрання запобіжних заходів у кримінальному процесі України: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Дніпро, 2024. 191 с.

79. Михайлов П. С. Особливості доказування під час застосування заходів забезпечення безпеки учасників кримінального провадження: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Хмельницький, 2025. 205 с.

80. Наумова О. С. Кримінально-правова протидія злочинам проти волі особи (за статтями Розділу III Особливої частини КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 245 с.

81. Нікішев О. В. Особливості доказування у кримінальних провадженнях в умовах надзвичайних правових режимів: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Одеса, 2025. 269 с.

82. Нор В. Т. Проблеми теорії і практики судових доказів: підручник. Львів: Вища школа, 1978. 112 с.

83. Онишкевич І. А. Кримінальна відповідальності за насильницьке зникнення в Україні: дис. ... д-ра філософії 081 «Право». Львів, 2024. 218 с.

84. Осетрова О. С. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 216 с.

85. Павленко С. О. Аналіз сучасного стану наукових досліджень проблем оперативно-розшукової тактики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (107). С. 105–122. URL: <http://ojs.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/856/864>

86. Пастернак Ю. Б. Методологічні проблеми доказування у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2011. 19 с.

87. Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні: навч. посіб. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 140 с.

88. Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія : Право*. 2011. № 1 (3). С. 1–53. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmappp.pdf>.

89. Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 63–79. URL: vkslaw.knu.ua/ua/1-2015-rik-problemy-dosudovoho-rozsliduvannia/34-problemy-kryminalnoho-protsesu/111-nova-kontseptsia-kryminalnoho-protsesualnoho-dokazuvannia.

90. Погорецький М. А. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12–25.

91. Політова А. С. Кримінально-правова характеристика злочинів проти свободи особи за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 20 с.

92. Поліцейська юрисдикція в умовах воєнного стану: монографія / за заг. ред. Д. В. Швеця, М. О. Семенишина. Одеса : «Гельветика», 2022. 552 с.

93. Помаз Я. О. Особливості доказування на стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збутом наркотичних

засобів: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Чернігів, 2023. 224 с.

94. Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 19 лист. 2012 № 1104 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1104-2012-%D0%BF#n19>.

95. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за катування : Закон України від 01 груд. 2022 р. № 2812-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2812-20>.

96. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 трав. 2003 р. № 851-IV // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15/card4#History>

97. Про обов'язковий примірник документів: Закон України від 09 квіт. 1999 р. № 595-XIV // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-14/print>

98. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти : Закон України від 12 лип. 2018 р. № 2505-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19>.

99. Про приєднання України до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень: Закон України від 17 черв. 2015 р. № 525-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/525-19>.

100. Ратушна Б. П. Належне доказування у судовому правозастосуванні України в світлі практики Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичне дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2014. 16 с.

101. Ратушна Б. П. Належне доказування у судовому правозастосуванні України в світлі практики Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2014. 100 с.

102. Репчонок А. Ю. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. 219 с.

103. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17 лип. 1998 р. // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588/sp:max50:nav7:font2#Text.

104. Рогатинська Н. З. Предмет доказування у справах, що закриваються провадженням за nereабілітуючими підставами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2008. 211 с.

105. Рогатинська Н. З. Характеристика показання як джерела доказів у кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 24. С. 118–120. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6810/1/ХАРАКТЕРИСТИКА%20ПОКАЗАННЯ%20ЯК%20ДЖЕРЕЛА%20ДОКАЗІВ.pdf>

106. Русаєв А. В. Доказування службовою особою підрозділу детективів Національного антикорупційного бюро України декларування недостовірної інформації: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2023. 227 с.

107. Саламаха В. Р. Предмет доказування і судовий розгляд кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи: монографія / за заг. ред. В. О. Гусевої. Харків: Видавничий дім «Право», 2025. 244 с.

108. Серeda Ю. М. Формування доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2012. 213 с.

109. Словник української мови: в 11 т. Київ, 1972. Т. 3. URL: <http://sum.in.ua/s/zbyraty>.

110. Слюсарчук Х. Р. Стандарти доказування у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2017. 24 с.

111. Спусканюк А. Ю. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з проведенням державних закупівель: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2019. 258 с.
112. Станкович М. І. Межі доказування у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2019. 24 с.
113. Станкович М. І. Межі доказування у кримінальному провадженні: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Київ, 2019. 246 с.
114. Старенький О. С., Погорецький М. А. Речові докази. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 томах. Том 19 : Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура / ред. кол. В. Т. Нор (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2020. С. 739–741.
115. Стахівський С. М. Кримінально-процесуальні засоби доказування: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 31 с.
116. Степаненко А. С. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 22 с.
117. Удовенко Ж. В. Криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2004. 18 с.
118. Фаринник В. І. Особливості формування доказів та доказування в кримінальному судочинстві України. Харків: Фактор, 2013. 96 с.
119. Фомічов К. С. Доказування у справах про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням суб'єктами господарювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 16 с.
120. Цвікі В. Ю. Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Одеса, 2017. 247 с.
121. Чучукало О. І. Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2004. 18 с.

122. Шарова-Айдаєва О. О. Доказування у кримінальних провадженнях щодо злочинів, учинених проти працівників правоохоронних органів / за заг. ред. В. О. Гусевої. Харків: Факт, 2025. 222 с.

123. Шевчишена К. П. Розслідування воєнних злочинів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2024. 320 с.

124. Шевчук В. М. Криміналістичне забезпечення розслідування воєнних злочинів: цифровізація, інновації, перспективи. *Військові правопорушення та воєнні злочини: історія, теорія та практика*. Колективна монографія. Рига: Izdevniecība "Baltija Publishing", 2023. С. 795–822. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/322/8791/18392-1>.

125. Шумило М. Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України : спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 2. С. 40–48.

126. Gathering evidence in the investigation of corruption cases. Special Investigation Service of the Republic of Lithuania. URL: https://ec.europa.eu/homeaffairs/sites/homeaffairs/files/e-library/documents/policies/organized-crime-andhuman-trafficking/corruption/201807_daumantas-pocius-evidence-gathering_en.pdf.

РОЗДІЛ 2

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ

2.1 Особливості початку досудового розслідування в кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення

Процес становлення та еволюції суспільних відносин є складним явищем, що тісно пов'язаний із утвердженням принципу верховенства права, посиленням законності та системною протидією негативним соціальним явищам, зокрема і злочинності. Остання створює загрозу для безпекового середовища, посягає на життя, здоров'я, свободу та гідність людини, а також значно ускладнює реалізацію соціально-економічних реформ.

На сучасному етапі щоденні ракетні обстріли, переміщення населення, структурні трансформації в економіці, соціальні та духовні конфлікти, а також ослаблення дисципліни та відповідальності сприяють зростанню рівня злочинності. Загальна кількість кримінальних правопорушень збільшується, а методи діяльності злочинців стають більш агресивними, жорстокими й організованими.

Однією з головних передумов становлення держави європейського типу є формування дієвої системи кримінальної юстиції, яка здатна гарантувати безпеку громадян, захист їхніх прав і свобод, а також охороняти інтереси суспільства від кримінальних правопорушень.

Вступ у дію Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. поставив перед кримінально-процесуальною доктриною нові виклики, пов'язані з необхідністю теоретичного та практичного переосмислення впровадження концептуальних новел і процесуальних інститутів. У цьому контексті положення кримінального процесуального законодавства вимагають

оновленого підходу до розгляду певних питань, які раніше, здавалося б, були вже достатньо вивчені в галузі процесуальної науки [10, с. 25].

У Міжнародній конвенції щодо захисту всіх осіб від насильницьких зникнень зазначається, що масове або систематичне застосування насильницьких зникнень є злочином проти людства згідно з міжнародним правом і тягне за собою відповідальність згідно з цим правом. Насильницьке зникнення визначається як арешт, затримання, викрадення або будь-яка інша форма позбавлення волі, здійснена представниками держави або особами чи групами, які діють з дозволу, за підтримки чи згодою держави, з подальшою відмовою визнавати факт позбавлення волі або приховуванням інформації про долю чи місце перебування зниклої особи [51].

Повномасштабне збройне вторгнення Росії в Україну, що розпочалося 24 лютого 2022 р., спричинило зміну підходів держави у кримінально-правовому реагуванні на вчинення злочинів, зокрема тих, що порушують особисту свободу. Особливої уваги та реакції вимагають факти насильницьких зникнень, що відбулися впродовж дії воєнного стану.

Існуючі висновки та методичні рекомендації, підготовлені науковцями, безперечно характеризуються великою теоретичною і практичною цінністю та сприяють ефективному розслідуванню певних кримінальних правопорушень. Проте вони не охоплюють повний спектр питань, які безпосередньо стосуються проблематики розслідування випадків насильницького зникнення особи, передбачених ст. 146-1 КК України [9; 10, с. 26].

Виявлення ознак кримінального правопорушення та встановлення обставин, які підлягають доказуванню, у правоохоронній діяльності відбувається поступово. Тому періодизація етапів розслідування має суттєве значення. Поняття «етап розслідування» охоплює взаємопов'язану систему дій, що об'єднані спільними завданнями, умовами проведення розслідування та специфікою криміналістичних методів [101, с. 102–103]. Г. Москаленко слушно підкреслює, що розподіл розслідування на етапи з виділенням стратегічних і тактичних завдань та відповідних засобів їх виконання дає можливість особі,

яка здійснює досудове розслідування, ефективно застосовувати методи й інструменти як для організації та керування розслідуванням, так і для виявлення, опрацювання та використання доказової інформації [50, с. 377].

Відповідно до ст. 3 КПК України, досудове розслідування є стадією кримінального провадження, що починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і завершується закриттям провадження або направленням до суду відповідних процесуальних документів [43]. Аналізуючи процес розслідування кримінальних правопорушень з урахуванням спрямованості слідчих (розшукових) дій, зазвичай виокремлюють три етапи: початковий, наступний і заключний [10, с. 27].

Зупинимося докладніше на початковому етапі розслідування [93, с. 129–130], оскільки, зокрема, наголошує Л. Удалова, початок досудового розслідування є одним із найважливіших етапів кримінального провадження. Саме від чіткої регламентації процесуальних дій на цьому етапі залежить ефективність виконання завдань кримінального провадження, а також законність і обґрунтованість як досудового розслідування, так і судового розгляду [97].

Якщо виникає питання щодо притягнення до відповідальності представника держави, розслідування таких справ покладається на слідчих Державного бюро розслідувань (далі – ДБР). Кримінальне процесуальне законодавство визначає, що до підслідності ДБР належать, зокрема, кримінальні провадження щодо представників правоохоронних органів [43]. Однак на практиці при розслідуванні фактів насильницьких зникнень, скоєних в умовах збройного конфлікту, переважно залучаються органи поліції для проведення невідкладних слідчих (розшукових) заходів [2, с. 25–26].

Слід зазначити, що порушення правил підслідності не тягне за собою автоматичного визнання доказів недопустимими. Відповідні висновки можуть бути зроблені лише у разі виявлення суттєвого порушення прав і свобод людини. Зокрема, якщо орган досудового розслідування вносить до ЄРДР

відомості про кримінальне правопорушення, яке не належить до його підслідності, слідчий зобов'язаний повідомити про це процесуального керівника. Відповідно до положень статті 218 КПК України, процесуальний керівник має вжити заходів щодо зміни підслідності.

Відповідно до правового висновку, викладеного в постанові Верховного Суду від 16 січня 2023 року у справі № 369/13131/18, при вирішенні питання щодо впливу порушень порядку проведення процесуальних дій на доказове значення отриманих у результаті цих дій відомостей, необхідно перш за все з'ясувати, який саме вплив мали ці порушення на конвенційні та конституційні права людини. Зокрема, слід визначити, чи призвели процедурні недоліки до значного порушення або обмеження цих прав, або ж звузили можливості особи для їх ефективного реалізації [71].

Також у цьому ж рішенні суд наголошує, що формулювання пункту 2 частини 3 статті 87 КПК України – «здійснення повноважень, не передбачених КПК України» – є однією з базових засад принципу законності. Цей принцип визначає правовий режим точного і обов'язкового дотримання законів у правозастосовній практиці, що знаходить своє втілення у кримінальному провадженні та водночас обмежує дискреційні повноваження органів досудового розслідування, прокуратури і суду [92]. Ця норма не поширюється на випадки, коли орган досудового розслідування чи прокуратури виконує повноваження, передбачені КПК України, але з певними процедурними відхиленнями, зокрема щодо правил підслідності. Суд вважає, що інше тлумачення цієї норми було б несумісним із формулюванням закону [71].

Основними завданнями початкового етапу є: орієнтація слідчого у всіх обставинах події, що розслідується; визначення фактів, які потребують перевірки в межах кримінального провадження; отримання первинних даних для детального планування розслідування; збір і документування доказів, які можуть швидко зникнути; а також встановлення місцезнаходження зниклої особи [10, с. 28]. У цьому контексті структура початкового етапу включає:

проведення організаційних заходів – планування початку розслідування, розроблення версій подій, визначення форм взаємодії з особами, які можуть допомогти у виконанні завдань початкового етапу, а також ухвалення процесуальних та організаційних рішень; проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій, які мають бути чітко спланованими і послідовними, з урахуванням типових слідчих ситуацій і криміналістичних особливостей правопорушень [17, с. 56–57].

На початковому етапі розслідування випадків насильницького зникнення слід виділити певні особливості. По-перше, цей етап проходить за умов обмеженості вихідної інформації та необхідності приймати рішення у стислі терміни.

По-друге, отримання доказової інформації за допомогою процесуальних методів часто суттєво обмежене, оскільки невідомо місце викрадення чи утримання потерпілого, а також відсутні свідки злочину та сліди кримінального діяння.

Визначення місця перебування викраденої особи, її пошук та затримання викрадачів потребують скоординованої роботи слідчих, прокурорів, оперативних працівників, у тому числі спеціальних підрозділів, а також Служби безпеки України. Забезпечення звільнення потерпілого та затримання викрадачів здійснюється за допомогою негласних слідчих (розшукових) дій, які відзначаються високим рівнем конспірації та активністю учасників, що зумовлено необхідністю збереження життя й здоров'я потерпілого [28, с. 192–193; 10, с. 29].

При аналізі сучасної практики розслідування кримінальних проваджень щодо насильницького зникнення слід звернути особливу увагу на проміжний етап, який полягає у використанні процесуальних заходів для встановлення особи, яка може бути причетною до вчинення правопорушення, після внесення відповідних відомостей до ЄРДР.

Тривалість цього етапу не встановлена кримінальним процесуальним законодавством. Отже, одним із важливих чинників успішного розслідування

справ про насильницьке зникнення є своєчасне внесення відомостей до ЄРДР, що залежить від оперативності повідомлення або виявлення ознак кримінального правопорушення [67, с. 91–92; 10, с. 30].

У доктрині та правозастосовній практиці кримінального процесу підставою для внесення відомостей до ЄРДР визнається передбачене законом джерело інформації, з якого слідчий або прокурор отримує дані про вчинення кримінального правопорушення. Із моменту фіксації таких відомостей у ЄРДР розпочинається кримінальне провадження, що зумовлює виникнення відповідних кримінальних процесуальних правовідносин.

Відповідно до проведеного аналізу норм КПК України, джерелами інформації для внесення відомостей до ЄРДР можуть бути: заяви та повідомлення від фізичних або юридичних осіб про вчинення кримінального правопорушення; самостійне виявлення кримінального правопорушення слідчим або прокурором із будь-якого джерела; а також факти вчинення або підготовки до вчинення кримінальних правопорушень, які встановлюються посадовими особами правоохоронних чи контролюючих органів, а також інформація, оприлюднена у засобах масової інформації [99, с. 105–106; 10, с. 31].

Респонденти – працівники правоохоронних органів, які брали участь в опитуванні, зазначили, що заяви про кримінальні правопорушення зазвичай подають не самі постраждалі (72%), а їхні родичі, друзі чи знайомі (94%). Це слугує підставою для внесення відомостей до ЄРДР. У випадках, коли працівник правоохоронного органу самостійно виявляє ознаки кримінального правопорушення, він складає рапорт, у якому наводить інформацію відповідно до положень ч. 5 ст. 214 КПК України [43]. Такий рапорт передається керівнику органу досудового розслідування, який здійснює попередню правову кваліфікацію події та дає доручення слідчому розпочати досудове розслідування.

Міжнародні правові стандарти зобов'язують держави виконувати три ключові вимоги у разі отримання повідомлень про насильницькі зникнення:

1) приймати заяви як від фізичних, так і від юридичних осіб, включно з неурядовими організаціями;

2) оперативно і неупереджено розглядати ці заяви, у разі потреби негайно проводити ретельне і неупереджене розслідування, а також притягати винних до відповідальності.

Особливої уваги потребують випадки зникнення представників вразливих груп населення, зокрема дітей, а також жінок, які можуть бути підвищено вразливими до сексуального насильства та інших форм жорстокого поводження;

3) держави зобов'язані вживати ефективних заходів для захисту заявників, свідків, родичів зниклих осіб, їхніх представників, а також осіб, що беруть участь у розслідуванні, від жорстокого поводження або залякування у зв'язку з поданням заяви про насильницьке зникнення чи наданням показань. Одним із таких заходів є обов'язкове відсторонення осіб, які можуть бути причетними до зникнення, від виконання будь-яких функцій, що передбачають контроль або владу – як безпосередню, так і опосередковану – над потерпілими, заявниками, свідками чи учасниками розслідування [2, с. 27].

Зазначимо, що законодавство України не передбачає спеціальних вимог або визначеної форми для складання заяви про вчинення кримінального правопорушення. Це означає, що така заява може бути подана у довільній формі – усно або письмово, головне, щоб з її змісту було зрозуміло, що йдеться про обставини, які можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення.

Водночас, як свідчить правоохоронна практика, у процесі прийняття заяв та повідомлень про насильницьке зникнення існує певний перелік ключових обставин, які необхідно з'ясувати у заявника. До них належать:

1. Інформація про заявника – зокрема, його анкетні дані, спосіб отримання інформації про зникнення, характер стосунків із зниклою особою тощо;

2. Дані про ймовірну жертву кримінального правопорушення –

включають загальні відомості (анкетні дані, дата народження, місце проживання), опис зовнішності, сімейне становище, професійну діяльність, спосіб життя, відомості про родинне оточення та близьке коло спілкування, можливі зв'язки у кримінальному середовищі або конфлікти, що могли мати значення;

3. Фактичні обставини насильницького зникнення – коли і де зникла особа, як саме це сталося (наприклад, затримання, викрадення, інші форми позбавлення волі), спосіб переміщення, опис і кількість осіб, які здійснили правопорушення, їх можливе озброєння, використання транспортних засобів чи спецзасобів, прикмети, форма одягу, можливі імена або прізвиська, відомості про місце їхньої служби чи роботи, а також передбачуване місце утримання особи.

З'ясування цих обставин на початковому етапі дозволяє якнайшвидше організувати пошукові заходи, визначити слідчі версії та ефективно спрямувати зусилля на документування правопорушення.

У подальшому слідчий або прокурор зобов'язані невідкладно, але не пізніше ніж протягом 24 годин з моменту отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, або з моменту самостійного виявлення обставин, що можуть свідчити про вчинення такого правопорушення, внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування, як це передбачено частиною першою ст. 214 КПК України.

У цьому контексті М. Погорецький обґрунтовано критикує позицію тих науковців, які вважають, що для початку досудового розслідування у заяві або повідомленні про кримінальне правопорушення обов'язково мають міститися дані щодо таких елементів складу злочину, як об'єкт та об'єктивна сторона. На його думку, така вимога є надмірною і суперечить положенням КПК України, оскільки закон не ставить початок розслідування в залежність від повноти викладення юридичної кваліфікації чи детального опису ознак складу злочину. Це обґрунтовується тим, що на початковому етапі кримінального провадження жоден із елементів складу злочину (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт,

суб'єктивна сторона) може бути ще не встановлений або бути невідомим через об'єктивні причини. Водночас, у заяві чи повідомленні можуть міститися відомості про обставини, які свідчать про можливе вчинення кримінального правопорушення, що й становить достатню підставу для внесення відповідної інформації до ЄРДР, згідно з ч. 1 ст. 214 КПК України [69, с. 94].

До Єдиного реєстру досудових розслідувань вноситься той перелік відомостей, що визначений нормативно-правовими актами. Насамперед це дата надходження заяви або повідомлення про кримінальне правопорушення; анкетні відомості або найменування заявника чи потерпілого; джерело надходження інформації; короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення; попередня правова кваліфікація діяння за статтею 146-1 КК України; дані службової особи, яка внесла інформацію до реєстру, а також слідчого або прокурора, які приступили до досудового розслідування. Окрім цього, фіксуються й інші дані, передбачені відповідним положенням про ЄРДР, включаючи дату реєстрації інформації та номер кримінального провадження. Саме ці дані фіксують момент початку досудового розслідування [10, с. 32].

Слідчий зобов'язаний без зволікань у письмовій формі повідомити керівника відповідного органу прокуратури про початок досудового розслідування. У цьому повідомленні зазначаються підстава початку розслідування та інші відомості, передбачені частиною п'ятою статті 214 КПК України. Така вимога закріплена у частині шостій тієї ж статті й забезпечує належний процесуальний контроль за законністю та своєчасністю початку кримінального провадження [43]. Після початку досудового розслідування керівник відповідного органу прокуратури призначає прокурора, який здійснюватиме процесуальне керівництво у конкретному кримінальному провадженні. У разі необхідності може бути сформована група прокурорів для здійснення повноважень у цьому провадженні. При цьому обов'язково призначається старший прокурор групи, який відповідає за координацію діяльності інших членів. Таке рішення оформлюється у формі постанови, що

відповідає вимогам частини першої статті 37 Кримінального процесуального кодексу України [10; 43; 46].

Відповідно до ч. 1 ст. 218 КПК України, місцем проведення досудового розслідування визначено територіальну юрисдикцію органу досудового розслідування за місцем вчинення кримінального правопорушення. Проте у випадках, коли правопорушення скоєно за межами України або місце його вчинення невідоме, визначення місця проведення досудового розслідування покладається на прокурора. При цьому прокурор повинен враховувати такі обставини, як місце виявлення ознак правопорушення, місце перебування підозрюваного або основної кількості свідків, а також місце закінчення злочину чи настання його наслідків [43].

Єдина процесуальна дія, яку КПК України дозволяє проводити в невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР, – це огляд місця події. Невідкладними вважаються ситуації, коли затримка з проведенням огляду може призвести до зникнення матеріальних слідів злочину, знарядь і засобів його вчинення, а також до втрати інформації про осіб, причетних до злочину.

Виклики, спричинені збройним конфліктом, ставлять на передній план проблему недостатності людських ресурсів у органах розслідування. Зокрема, ДБР і СБУ, які відповідають за розслідування порушень законів і звичаїв війни, не мають достатніх ресурсів для належного документування злочинів на місцях та їх подальшого розслідування [10, с. 33].

Для подолання цієї проблеми внесено зміни до КПК України, що передбачають створення міжвідомчих слідчих груп. Це дає змогу залучати слідчих із різних органів досудового розслідування для спільної роботи в межах одного кримінального провадження [43].

На практиці цей інструмент почали активно застосовувати з середини 2022 року. Проте це тимчасове рішення, адже міжвідомчі слідчі групи можуть створюватися лише в умовах воєнного стану. Водночас проведення розслідувань різними органами досудового розслідування щодо схожих фактів призводить до формування різномірної практики, що базується на досвіді та

пріоритетах кожного з цих органів [2, с. 26].

У виняткових випадках, коли місце перебування жертви вже встановлено, слід невідкладно вжити заходів для її звільнення та затримання винних осіб. У таких ситуаціях оперативний черговий організовує виїзд слідчо-оперативної групи безпосередньо на місце події (ч. 3 ст. 214 КПК України) [40, с. 170–171].

На початковому етапі розслідування випадків насильницьких зникнень особлива увага приділяється діяльності оперативних співробітників правоохоронних органів. Оперативний співробітник виконує низку важливих завдань: виявляє свідків злочину, збирає інформацію, що може слугувати доказами, встановлює час, місце та обставини вчинення правопорушення, визначає кількість осіб, причетних до злочину, їхні прикмети та інші важливі відомості. Він негайно інформує слідчого про отримані дані щодо обставин злочину та осіб, причетних до нього, для подальшої фіксації шляхом проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій. Оперативний співробітник виконує письмові доручення слідчого щодо проведення цих дій, користуючись при цьому повноваженнями слідчого [43; 45; 80; 81].

Якщо насильницьке зникнення сталося на території іншої держави або на тимчасово окупованій території України, документування цього злочину ускладнюється через неможливість провести огляд місця події, вилучити речові докази, отримати експертні висновки щодо ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, а також встановити й опитати свідків та очевидців.

Ускладнюється і реєстрація кримінального провадження, адже сам потерпілий не може звернутися із заявою. У такій ситуації процесуальний початок досудового розслідування фактично «зсувається» з класичної моделі, коли провадження ініціюється особистою заявою потерпілого, на модель, у якій визначальними стають альтернативні джерела первинної інформації та їх належне процесуальне оформлення. Йдеться про випадки, коли підставою для внесення відомостей до ЄРДР стають звернення родичів, показання осіб, які втратили контакт із потерпілим, повідомлення правозахисних організацій,

відомості із відкритих джерел або самостійне виявлення відповідних обставин слідчим чи прокурором. При цьому законодавча формула «обставини, що можуть свідчити» (п. 3 ч. 5 ст. 214 КПК України) орієнтує не на повноту юридичної кваліфікації чи встановлення елементів складу злочину вже на вході, а на наявність мінімальних об'єктивних даних, достатніх для початку кримінальної процесуальної діяльності.

Додатково слід враховувати, що в слідчій практиці нерідко виникають ситуації, коли вже під час розслідування виявляються нові епізоди або суміжні кримінально-протиправні діяння, які потребують окремої правової оцінки та, за потреби, реєстрації як самостійних проваджень. У такому разі процесуально коректним інструментом є виділення матеріалів (відповідно до ст. 217 КПК України) із обов'язковим перенесенням до нового провадження копій всіх процесуальних документів. Саме ці копії надалі виконують функцію вихідної процесуальної основи, яка забезпечує безперервність доказової логіки та мінімізує ризики втрати важливих даних у новому епізоді.

Показовим є також питання про так звані ініціативні повідомлення (рапорти) працівників правоохоронних органів, зокрема оперативних підрозділів, які на практиці часто стають фактичним приводом для початку розслідування [91], коли потерпілий фізично не може звернутися до правоохоронного органу. Водночас у доктрині та серед практиків існує критика підходів, за яких слідчий або прокурор «погоджує» внесення відомостей із керівництвом через рапорт чи доповідну, адже КПК України покладає обов'язок реєстрації відомостей у ЄРДР безпосередньо на уповноважену особу і не вимагає отримання попередніх дозволів [24]. Разом із тим сам факт інформування керівника не тотожний отриманню дозволу: за умови коректного розмежування цих дій та дотримання імперативу ст. 214 КПК України таке повідомлення може розглядатися як організаційний канал комунікації та фіксації управлінської відповідальності, а не як обмеження процесуальної самостійності суб'єкта внесення відомостей.

Отже, коли насильницьке зникнення відбувається поза досяжністю

української юрисдикції або на тимчасово окупованій території, ключовою стає не лише проблема дефіциту доказів, а й правильне визначення процесуальних «підстав» і «приводів» для початку розслідування: достатньо наявності мінімальних об'єктивних даних про можливу подію злочину, отриманих із будь-якого легітимного джерела, щоб забезпечити своєчасне внесення відомостей до ЄРДР і не допустити заміни кримінального провадження позапроцесуальними перевірками.

Потерпілі, які перебувають на території країни-агресора або в псевдореспубліках чи на окупованих територіях, мають право подати клопотання про ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, отримати копії документів і долучити їх до кримінального провадження, що розслідується в Україні. Інформація з цих матеріалів допомагає встановити первинні відомості про обставини справи. Такі документи долучаються до кримінального провадження на підставі клопотання або заяви потерпілого, свідка чи інших учасників провадження.

Слідчий і прокурор, через неможливість особисто оглянути місце злочину, формують загальне уявлення про події на основі показань очевидців, збираючи своєрідну «карту» подій із цих фрагментів. В межах України слідчий може направити доручення про допит особи за місцем її перебування, а якщо ця особа перебуває за кордоном – можливе звернення з запитом про міжнародну правову допомогу, який може розглядатися тривалий час.

Окрім того, якщо потерпілий або свідок знаходиться на території країни-агресора, розкриття їх персональних даних у провадженні може загрожувати їхній безпеці. При цьому слідчі дії з такими особами не обмежуються лише допитом – можуть виникати труднощі і при призначенні та проведенні експертиз, впізнанні, а також інших слідчих заходах.

У кримінальних провадженнях, пов'язаних із насильницькими зникненнями, доцільно виділити стандартизований перелік інформаційних елементів, зокрема:

1. Щодо потерпілого: відоме місце перебування потерпілого (країна,

регіон, місто, точна адреса). Якщо місце перебування відоме, слід уточнити:

- а) Чи перебуває потерпілий за межами України;
- б) Чи існує реальна загроза його життю або здоров'ю;
- в) Яке ставлення потерпілого до скоєного злочину, причетних осіб, правоохоронних органів та слідчого (негативне, позитивне, страх, недовіра тощо);
- г) Загальний психологічний та фізіологічний стан потерпілого (стрес, виснаження, каліцтво тощо);
- г) Характер заподіяної шкоди (матеріальна, моральна, фізична) та її прояви.

2. Щодо осіб, причетних до розслідуваної події:

- а) наявність установчих даних про всіх осіб, які можуть бути причетними до вчинення кримінального правопорушення, та про злочинні формування, до яких вони належать;
- б) визначення функцій і ролей кожного зі співучасників у події, що розслідується;
- в) встановлення їхнього нинішнього місця перебування.

Наведений перелік напрямів початкового етапу розслідування насильницьких зникнень є стандартизованим і водночас потребує конкретизації та індивідуального коригування з урахуванням обставин, що виникають у процесі розслідування кожного окремого кримінального правопорушення. Окрім того, значний обсяг цифрового контенту, доступного у відкритих джерелах і що відображає військові події на території України, може відігравати важливу роль у розслідуванні фактів насильницьких зникнень.

Слідчі зобов'язані не лише фіксувати ці дані в кримінальних провадженнях, а й перевіряти їх достовірність, правильно зберігати та оформлювати згідно з міжнародними стандартами. Водночас Кримінальний процесуальний кодекс України не містить спеціальних вимог щодо обробки інформації з відкритих джерел, що на практиці призводить до випадків, коли такі дані не підтверджуються іншими доказами, але все ж використовуються

для формування правових висновків у провадженнях [2, с. 32].

Для встановлення всіх обставин, що підлягають з'ясуванню у кримінальному провадженні, важливе значення мають відомості про події, що передували зникненню особи, її спосіб життя, характер трудової діяльності, а також політичні чи особисті наміри, висловлені до моменту зникнення. Необхідно максимально точно визначити період, протягом якого особа вважалась зниклою безвісти. Для цього слід ідентифікувати та допитати осіб, які останніми бачили цю людину, а також провести аналіз даних про дзвінки з її мобільного телефону. Якщо потерпілий, який був звільнений або вивільнений, перебуває на території України, перед початком будь-яких слідчих дій за його участю доцільно з'ясувати його ставлення до події, осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення, а також до правоохоронних органів загалом. Це дає змогу оцінити можливі наміри та мотиви перешкоджання розслідуванню, а також перевірити достовірність наданої потерпілим інформації. На основі зібраних даних розробляється план, який передбачає проведення з потерпілим наступних слідчих та процесуальних дій, а також інших заходів, визначених законом:

- 1) допит осіб;
- 2) застосування заходів безпеки, передбачених Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [79];
- 3) проведення вилучення у потерпілих предметів та документів, які мають значення для кримінального провадження;
- 4) з метою виключення належності окремих слідів потерпілим, які, за встановленими обставинами, можуть належати як їм, так і особам, причетним до вчинення кримінального правопорушення, у потерпілих можуть бути вилучені відповідні зразки для порівняльного дослідження;
- 5) у разі наявності інформації про застосування фізичного насильства до потерпілого здійснюється огляд та/або призначається судово-медична експертиза;

б) за потреби та за наявності підстав вважати, що у потерпілих спостерігаються суттєві порушення психічного здоров'я, може бути призначена психолого-психіатрична експертиза.

Слід зазначити, що причинами приховування фактів викрадення можуть бути страх помсти, прагнення жертви приховати власну участь у протиправних діях, а також інші фактори [61, с. 121]. Потерпілим та їхнім близьким часто властивий сильний страх, через який вони можуть свідомо або несвідомо перешкоджати виявленню й розслідуванню злочину, сподіваючись самостійно врегулювати ситуацію [65, с. 48–49].

Як зазначають представники правозахисної групи, у деяких випадках не вдається встановити точну дату зникнення особи, а лише орієнтовний період. Це особливо актуально для тимчасово окупованих територій, де неможливо з'ясувати точні обставини припинення зв'язку з людиною. Однією з причин ускладнень документування насильницьких зникнень стає відсутність мобільного або іншого зв'язку з цими територіями, що унеможливорює отримання конкретної й достовірної інформації про вчинені злочини.

Крім того, на тимчасово окупованих територіях правоохоронні органи України не можуть здійснювати свою діяльність і належним чином розслідувати злочини проти людяності. Розслідування проводиться дистанційно, з обмеженими ресурсами, через що його ефективність суттєво знижується.

Навіть після деокупації значної частини територій, у багатьох випадках відновити сліди злочинів часто майже неможливо, а свідки залишаються заляканими або виїжджають за кордон. Усе це призводить до значних пробілів у інформації щодо конкретних випадків насильницьких зникнень [1].

Фактори, що сприяють латентності насильницьких зникнень, включають прагнення викрадачів приховати існування та діяльність злочинної групи, а також уникнути притягнення її учасників до кримінальної відповідальності. Це призводить до високого рівня підготовки та конспіративності їхніх дій. Зазвичай під час вчинення таких злочинів не залишаються матеріальні сліди,

які однозначно свідчили б про характер правопорушення та осіб, причетних до нього, що обумовлено специфікою слідів, які виникають унаслідок цього злочину [10, с. 34].

Всебічне розслідування таких правопорушень може відігравати ключову роль у зменшенні їх латентності, зокрема шляхом виявлення всіх учасників організованих злочинних угруповань. Підвищення ефективності розслідувань та притягнення викрадачів до кримінальної відповідальності сприятиме зміцненню довіри до правоохоронних органів [10, с. 34].

Насильницьке зникнення здебільшого відбувається в умовах неочевидності, через що слідчому доводиться витратити значний час на перевірку численних версій і залучати значні матеріально-технічні ресурси. Це негативно впливає на ефективність як слідчих, так і оперативних заходів, зростання латентності випадків зникнення людей також сприяє використанню правоохоронними органами тактики, яка не завжди відповідає сучасним вимогам. У багатьох ситуаціях місце зникнення особи залишається невідомим до моменту її звільнення, коли вона може надати інформацію про події. Відсутність матеріальних слідів та свідків злочину робить розслідування насильницьких зникнень залежним від обставин отримання первинної інформації та її змісту [95, с. 74; 10, с. 34].

У зв'язку з цим на початковому етапі розслідування слідчий повинен сформулювати такі матеріали: заяву про насильницьке зникнення; повідомлення про початок розслідування; доручення на проведення досудового розслідування; відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення; протоколи огляду та допитів очевидців і інших свідків злочину [17]. До найпоширеніших ознак, що можуть свідчити про можливе вчинення кримінального правопорушення такого типу, належать:

- 1) зникнення потерпілого без вимог викупу;
- 2) зміна зниклою особою прізвища, імені або по батькові;
- 3) наявність інформації про спільне пересування зі зниклим осіб, які раніше були причетні до аналогічних правопорушень, під час виїзду з регіону

або країни проживання.

Отже, забезпечення прав і свобод людини значною мірою зумовлюється рівнем наукового опрацювання проблем протидії кримінальним правопорушенням, а також результативністю діяльності правоохоронних органів у протидії тяжким і особливо тяжким злочинам, що посягають на особисту свободу. Ефективна реалізація цих гарантій досягається, зокрема, через норми кримінального законодавства, які передбачають відповідальність за порушення свободи та особистої недоторканності, у тому числі шляхом застосування кримінально-правових механізмів, закріплених у ст. 146-1 Кримінального кодексу України.

Під поняттям насильницького зникнення слід розуміти протиправні дії третіх осіб, які призводять до недобровільної відсутності особи або приховують інформацію про її місцезнаходження. Насильницьке зникнення суттєво відрізняється від інших злочинів тим, що як «злочин держави» воно може бути вчинене лише державними посадовцями або за їхньою згодою та підтримкою. Участь таких представників держави є ключовим елементом для розуміння цього явища. Це новий і складний для розслідування вид злочину, розслідування якого здійснюється на підставі та у порядку, передбаченому ст.ст. 214, 615 КПК України [43; 10, с. 34].

Особливості початкового етапу досудового розслідування насильницьких зникнень зумовлені низкою чинників, серед яких основними є: кримінально-правова та криміналістична специфіка, проведення розслідування в умовах війни та застосування правового режиму воєнного стану, а також дискусійність щодо підслідності цих справ. Однією з причин недостатньої ефективності розслідувань є нестача дієвих науково-практичних рекомендацій. При аналізі процесу розслідування кримінальних правопорушень загалом, з урахуванням спрямованості слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, зазвичай виділяють три етапи: початковий, наступний та заключний.

Основними завданнями початкового етапу є: ознайомлення слідчого з усіма обставинами події, що підлягає розслідуванню; з'ясування фактів, які

потребують подальшого дослідження в межах кримінального провадження; отримання вихідних даних для детального планування розслідування; збір і фіксація доказів, які можуть бути втрачені в короткий строк; а також встановлення місцезнаходження зниклої особи. До початкових процесуальних дій належать: прийняття заяви про вчинене або підготовлюване кримінальне правопорушення; огляд місця події у невідкладних випадках, пов'язаних із ризиком втрати чи знищення речових доказів і слідів; оформлення доручення на проведення досудового розслідування та інформування прокурора з метою призначення процесуального керівника; вилучення засобів і знарядь вчинення злочину, а також предметів і документів, залишених підозрюваними, для встановлення їх походження; встановлення свідків і очевидців зникнення та отримання від них пояснень, а також пояснень від заявника; обстеження житла, інших приміщень, місцевості та транспортних засобів; планування й організація тактичної операції зі звільнення зниклої особи та затримання підозрюваних тощо [10, с. 35].

2.2 Предмет доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення

Процес доказування під час розслідування та судового розгляду фактичних обставин кожного кримінального провадження здійснюється в межах загального предмета доказування. У науковій доктрині предмет доказування традиційно розглядається як базова категорія теорії кримінального процесу, однак підходи до його тлумачення відзначаються певною різноманітністю та концептуальною багатовимірністю. Так, Н. Рогатинська пропонує розуміти предмет доказування як упорядковану систему юридично значущих фактів і обставин, які є необхідними та водночас достатніми для застосування норм матеріального й процесуального права при вирішенні

кримінального провадження [88, с. 166–167]. У такому баченні предмет доказування постає не просто переліком обставин, а логічно структурованою сукупністю фактів, релевантних для досягнення цілей кримінального судочинства.

У сутнісному вимірі предмет доказування пов'язується з колом обставин, що підлягають установленню у кримінальному провадженні, але не є статичним утворенням. Його конкретний зміст коригується з урахуванням механізму вчинення певного виду кримінального правопорушення, особливостей кримінально-правової кваліфікації діяння, характеристик його об'єктивних і суб'єктивних ознак, а також завдань, які постають перед стороною обвинувачення та судом на відповідній стадії провадження [90, с. 417].

Поряд із загальним предметом доказування у сучасній теорії кримінального процесу обґрунтовано виокремлюється так званий локальний предмет доказування. Під ним розуміють обмежене коло обставин, які підлягають установленню для ухвалення окремих процесуальних рішень і не спрямовані безпосередньо на вирішення справи по суті. Необхідність такого розмежування зумовлена практичними потребами досудового розслідування та судового розгляду, коли виникає потреба у з'ясуванні специфічних фактів, релевантних лише для певної процесуальної дії.

Показовими у цьому контексті є ситуації, пов'язані з підготовкою клопотання про проведення обшуку, де обов'язковим є встановлення даних про власника чи фактичного володільця приміщення [43], або ж призначення судово-психіатричної експертизи, під час якої експерти обґрунтовано ініціюють витребування додаткових відомостей щодо стану здоров'я особи, історії лікування, соціально-побутових характеристик чи наявності психічних захворювань у близьких родичів [103, с. 296–297]. Такі обставини не формують загальний предмет доказування у справі, однак відіграють ключову роль для законності та обґрунтованості конкретних процесуальних рішень.

Водночас, незалежно від поділу на загальний і локальний рівні, саме обставини, що підлягають доказуванню, становлять ядро предмета доказування

і водночас належать до центральних елементів інституту доказування в кримінальному процесі. Не випадково ця категорія залишається предметом активних наукових дискусій.

Після набрання чинності КПК України 2012 року наукові пошуки у цьому напрямі були продовжені. Так, Л. Удалова визначає предмет доказування як сукупність обставин, прямо передбачених кримінальним процесуальним законом, установлення яких є необхідною умовою правильного вирішення кримінального провадження. О. Вакулик, у свою чергу, акцентує увагу на його гносеологічному вимірі, розглядаючи предмет доказування як систему фактів об'єктивної дійсності, що підлягають з'ясуванню в межах кримінального процесу. Ю. Грошевий, О. Капліна та О. Шило пропонують лаконічне, але змістовне визначення, трактуючи предмет доказування як законодавчо закріплений перелік обставин, які мають бути підтверджені або спростовані у кожному кримінальному провадженні [42, с. 191].

Концептуально близькою та водночас методологічно цінною є позиція Т. Барабаш, яка пропонує розглядати предмет доказування не стільки як емпіричну сукупність фактів, скільки як абстрактну теоретичну конструкцію. У такому розумінні предмет доказування виконує орієнтаційну та організуючу функцію, спрямовуючи пізнавальну діяльність суб'єкта доказування, структуруючи процес дослідження обставин кримінального правопорушення та визначаючи кримінально-процесуальну значущість отриманої інформації. Фактично йдеться про інформаційну модель об'єкта пізнання, в центрі якої перебуває склад кримінального правопорушення та його окремі елементи, що забезпечує системність і цілеспрямованість доказової діяльності [4, с. 10].

Законодавцем предмет доказування визначено у положеннях ст. 91 КПК України. Його він пов'язує із переліком обставин, що підлягають доказуванню і мають значення для кримінального провадження [43]. Це зумовлено тим, що вони дозволяють насамперед встановити наявність кримінального караного суспільно небезпечного діяння, а також ознаки вчиненого кримінального правопорушення, обрати відповідний вид і міру покарання, забезпечити

відшкодування збитків, заподіяних кримінальним правопорушенням, та інших витрат, пов'язаних із проведенням розслідування, а також відновити порушені кримінальним діянням права постраждалих і запобігти вчиненню нових злочинів [85, с. 187].

Законодавцем виокремлено обов'язковий предмет доказування (ст. 91 КПК України). Він має модельний характер. З метою деталізації їх у контексті насильницького зникнення, проведемо їх систематизацію. Це дозволить слідчому та процесуальному керівнику (прокурору) ефективно визначити предмет і межі доказування, обрати напрями пошуку доказів, планувати розслідування та всебічно досліджувати обставини кожного конкретного випадку.

Наприклад, С. Вітвіцький, О. Волобуєва, М. Єрошкін та В. Котова наголошують на важливості встановлення певного комплексу обставин у кримінальному провадженні щодо насильницьких зникнень, які становлять предмет доказування. Ці обставини поділяють на дві основні групи: об'єктивні (обов'язкові та факультативні ознаки, що відображають об'єкт і об'єктивну сторону насильницького зникнення) та суб'єктивні (обов'язкові та факультативні ознаки, які характеризують суб'єкта і суб'єктивну сторону насильницького зникнення). Вони, у свою чергу, утворюють сукупність зовнішніх і внутрішніх ознак одного явища [15, с. 98].

Загалом, аналіз наукових підходів до систематизації обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях, відкритих за фактами злочинів проти волі, честі, гідності, статевої свободи та недоторканості особи, а також моральності в цілому й окремих її видів, свідчить про доцільність їх групування на основі змішаного критерію – із урахуванням положень кримінального, кримінального процесуального та криміналістичного характеру [25, с. 405]. Відповідно до викладеного, на нашу думку, під час досудового розслідування фактів насильницького зникнення мають бути встановлені й доказані процесуальними джерелами доказів такі групи обставин.

1. Обставини, що характеризують саму подію – час, місце, спосіб та

інші умови вчинення кримінального правопорушення.

Доказування стороною обвинувачення обставин, що стосуються події кримінального правопорушення, має на меті з'ясування змісту злочинного діяння (цю думку підтримують 87 % опитаних правоохоронців), способу його вчинення (91 %), конкретних умов місця, часу й обстановки, в яких воно відбулося (96 %), а також засобів і знарядь, що були при цьому використані (84 %) (додаток А).

Для забезпечення ефективного розслідування випадків насильницького зникнення важливо встановити час і місце, де зниклу особу бачили востаннє. Також необхідно з'ясувати, чи не проявлялася останнім часом підвищена увага до цієї особи. Якщо така увага мала місце, слід визначити, з чийого боку вона виникала, чим була зумовлена та в якій формі проявлялася.

Окрім цього, слід перевірити, чи не мали місця несподівані візити осіб, які не є близькими знайомими, а також представників правоохоронних органів, комунальних чи інших обслуговуючих установ, які не викликалися. Також необхідно з'ясувати, чи не зверталися якісь особи з питаннями щодо зниклої особи або не намагалися дізнатися інформацію про неї іншим способом [16, с. 97–98]. З урахуванням вищевикладеного, у першу чергу слід встановити дії як підозрюваного, так і потерпілого, що передували насильницькому зникненню або відбувалися одночасно з ним [15, с. 103].

У цьому контексті серед підготовчих заходів до вчинення насильницького зникнення можна виокремити такі: дії, спрямовані на вибір жертви; планування способу реалізації злочину, зокрема визначення методу, місця та часу захоплення особи, умов її подальшого утримання, а також підбір і підготовку транспортних засобів і знарядь злочину; встановлення складу учасників та розподіл ролей між ними.

З урахуванням того, що встановлення часу вчинення кримінального правопорушення дає змогу оцінити обставини злочинної події, особливу увагу слід приділяти деталям, пов'язаним із фактом зникнення особи – зокрема, часу, місця та способу її захоплення. Це може включати арешт, затримання,

викрадення або інші форми позбавлення волі з подальшою відмовою визнати сам факт таких дій, приховування інформації про долю чи місцезнаходження особи, а також видання наказів або розпоряджень про відповідні дії. Важливо також враховувати бездіяльність керівників, які, маючи інформацію про такі дії підлеглих, не вжили заходів для їх припинення або не повідомили про них компетентні органи [41].

Згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови, воля – це одна з функцій людської психіки, що полягає насамперед у самоконтролі, управлінні власними діями та свідомому регулюванні поведінки; вона також означає відсутність обмежень, свободу та незалежність [12, с. 202]. Свобода – це відсутність політичного та економічного гноблення, утисків і обмежень; воля; стан, коли особа не перебуває під арештом, ув'язненням чи в неволі; життя і існування без залежності від інших; можливість діяти та поводитися на власний розсуд без перешкод і заборон у певній сфері [12, с. 1300]. Очевидно, що у словнику поняття «воля» і «свобода» визначаються взаємозамінно [63, с. 66].

Утримання під вартою може полягати у розміщенні особи в місці, де вона не хоче або більше не хоче перебувати, або в обмеженні її можливості вільно покинути це місце, незалежно від її бажання. Позбавлення волі особи в будь-якій формі, тобто порушення її права на свободу та особисту недоторканність, є невід'ємним елементом насильницького зникнення [16].

У класичному розумінні затримання розглядається як тимчасовий процесуальний захід примусового характеру, що полягає у примусовому позбавленні особи свободи на обмежений строк, який не перевищує 72 години. Застосування затримання відбувається на стадії дізнання або досудового розслідування за наявності визначених законом підстав і здійснюється на підставі процесуального рішення уповноваженого суб'єкта щодо особи, обґрунтовано підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, за яке передбачено покарання у виді позбавлення волі. Натомість арешт має іншу правову природу та виступає формою державного примусу, що застосовується

виключно на підставі обвинувального вироку суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину. Його зміст полягає у встановленні для такої особи спеціального правового режиму, який охоплює сукупність прав, обов'язків, законних інтересів і визначених законом обмежень, що діють у процесі виконання та відбування призначеного покарання [98, с. 119].

У контексті розгляду насильницького зникнення зазначені дії можуть здійснюватися шляхом зав'язування очей, накидання на голову мішка або інших предметів, зв'язування рук і ніг, висловлення вимоги слідувати за злочинцем, застосування насильства або погрози його застосування, а також поміщення особи до транспортного засобу чи спеціально обладнаних або пристосованих місць утримання. Зокрема, варто звернути увагу на вирок Обухівського районного суду Київської області від 24 травня 2023 року у справі № 368/1301/20, який фактично став першим вирок, за яким особу було засуджено за статтею 146-1 КК України [14]. Ураховуючи обставини кримінального провадження, очевидно, що потерпілих було позбавлено фізичної свободи та можливості самостійно визначати місце свого перебування. Це було здійснено шляхом їх затримання та транспортування в багажнику автомобіля до відділу поліції, де їх утримували, пристебнувши кайданками до батареї опалення.

Важливим є визначення місця вчинення злочину, зокрема, для конкретизації та індивідуалізації кримінального правопорушення, оскільки воно дає змогу локалізувати пошук слідів у просторі (територія, приміщення, транспортний засіб), а також сформулювати версії щодо механізму злочину та потенційних осіб, причетних до його вчинення, і перевірити алібі підозрюваних.

Установлення місця вчинення кримінального правопорушення передбачає визначення конкретної локації з урахуванням її характерних ознак (вулиця, будинок, квартира, установа, місцевість, район, місто, регіон). Водночас у досліджуваних випадках місце вчинення насильницького зникнення охоплює не лише безпосереднє місце зникнення й утримання потерпілого, а й

місця підготовки та приховування злочину.

Місцем безпосереднього зникнення можуть бути як відкриті території (вулиці, заміські траси, парки, сквери, дитячі майданчики, місця відпочинку), так і приміщення різного призначення (кафе, ресторани, офіси, житлові приміщення, спортивні комплекси тощо).

Злочинці можуть проникати в такі місця безперешкодно або з використанням різних знарядь і інструментів. Водночас, за інформацією Харківської правозахисної групи, більшість потерпілих від насильницьких зникнень були викрадені саме з власного помешкання, що свідчить про свідомий намір викрасти цих осіб і виключає випадковий характер злочину.

Так, Human Rights Watch повідомила про випадок насильницького зникнення І. Горобцової, яка брала активну участь у проукраїнських протестах в окупованому Херсоні та допомагала збирати кошти на медичну допомогу і транспорт для місцевих мешканців. За показаннями її батьків-пенсіонерів, з якими вона жила, до їхньої квартири прийшли одинадцять осіб у російській військовій формі, деякі з них були у масках. Жінку, яка була у піжамних штанах і капцях, після проведеного обшуку забрали для допиту. Батьки багаторазово зверталися до комендатури в Херсоні, проте офіційної інформації не отримували. На запити адвоката Федеральна служба виконання покарань та Міністерство оборони РФ повідомили, що у їхніх системах такої особи немає. Про перебування Горобцової в Сімферопольському слідчому ізоляторі (далі – СІЗО) стало відомо після її звільнення від жінки, яка була з нею в одній камері. Адвокат двічі відвідував СІЗО, але співробітники заперечували факт її перебування там [31]. Водночас насильницьким зникненням піддавалися й особи, які перебували на роботі, у дорозі між населеними пунктами, на блокпостах або під час мітингів. На відміну від тих, хто зник у власних оселях, це були випадкові люди, які стали жертвами випадкових обставин, дій окупантів або наказу «затримувати всіх» [32].

З огляду на те, що саме момент учинення кримінального правопорушення є вихідною точкою для обчислення строків давності притягнення особи до

кримінальної відповідальності, встановлення часу насильницького зникнення набуває принципового значення для всього подальшого кримінального провадження. Часовий вимір події впливає не лише на правильну правову оцінку діяння, а й на можливість реалізації державою свого права на кримінальне переслідування.

Практика свідчить, що переважна кількість насильницьких зникнень відбувається у ранкові, денні або вечірні години, що зумовлює необхідність детального з'ясування цієї обставини під час досудового розслідування. Встановлення часу зникнення має важливе криміналістичне значення, оскільки дає змогу коректно відтворити механізм події, визначити можливе коло свідків, проаналізувати маршрути пересування потерпілого та осіб, причетних до злочину, а також співвіднести отримані відомості з даними технічних засобів фіксації, телекомунікаційною інформацією та іншими доказовими джерелами.

Проведений аналіз матеріалів правозастосовної практики свідчить, що викрадення в нічний період є рідкісними (близько 3 %) і часто супроводжуються незаконним проникненням у житлові приміщення. При з'ясуванні обставин, що підлягають доказуванню, важливо враховувати не лише час вчинення кримінального правопорушення – момент захоплення потерпілого (час доби, дата, місяць, рік), – а й час переміщення й утримання особи, тривалість підготовки до злочину, а також період від викрадення до отримання інформації правоохоронними органами про насильницьке зникнення. При цьому тривалість безперервного вчинення кримінального правопорушення, тобто тривалість самого злочину, не впливає на його кваліфікацію, але має бути врахована судом під час призначення покарання [22, с. 106].

Як обставину, що допомагає уточнити час вчинення насильницького зникнення, слід встановити факт перебування підозрюваного в районі скоєння кримінального правопорушення у проміжок часу, який за своїми параметрами співпадає з моментом вчинення злочину [15, с. 99].

Крім того, необхідно встановити, чи застосовувалося до зниклої особи

насильство, у якій саме формі та протягом якого часу, а також які наслідки це спричинило. Йдеться, зокрема, про удари електричним струмом, побиття, ножові поранення, погрози вбивства, стрілянину по кінцівках з пневматичних пістолетів, припирання незагашених цигарок до шкіри, утоплення, удушення та інсценування страти. Деяких жертв також позбавляли їжі, води та можливості користуватися туалетом.

Приведемо кілька відомих випадків. Олег Батурін, журналіст газети «Новий день» з Каховки Херсонської області, 12 березня 2022 року близько 16:30 зустрічався зі знайомим біля місцевої автостанції неподалік свого будинку. Після цього зв'язок із ним був втрачений. Зустрічний ним Сергій Цигіпа на той час уже перебував у полоні російських військ. 20 березня 2022 року Батуріна було звільнено з полону. Він повідомив, що перебував у полоні майже вісім днів, переважно без їжі, кілька днів – без води, мила і змінного одягу. Під час викрадення та перших допитів його били прикладом кулемета. Внаслідок цих подій він отримав перелом чотирьох ребер [58, с. 78]. Крім того, потерпілі зазнавали також електричних розрядів по тілу [57]. Ярослав Жук – волонтер. 17 червня 2022 року його автомобіль зупинили біля супермаркету в Мелітополі, а самого Ярослава силоміць витягнули з авто, посадили в інше транспортний засіб і доставили до невідомої будівлі з підвалом. Там його катували до 8 серпня 2022 року: жорстоко били, застосовували електричний струм і палили шкіру паяльною лампою. Під тортурами змусили записати відео із «чистосердечним зізнанням» у підготовці актів тероризму [58, с. 70].

Під час розслідування випадків незаконного зникнення необхідно з'ясувати, коли, кому та з яких джерел стала відома інформація про зниклу особу; який проміжок часу минув від моменту зникнення до отримання відомостей про можливе місцеперебування; а також як влада, у тому числі іноземні органи, реагували на запити щодо арешту, затримання, викрадення чи позбавлення волі особи в будь-якій формі і яка подальша доля зниклого.

Одним із ключових аспектів, які необхідно встановити та доказати під час

розслідування насильницького зникнення, є відмова визнавати факт арешту, затримання або позбавлення волі особи в будь-якій формі, а також приховування відомостей про її долю чи місце перебування. Цей критерій має вирішальне значення для відмежування насильницького зникнення від інших видів кримінальних правопорушень [48, с. 57]. Ознака насильницького зникнення, що полягає у приховуванні інформації про долю особи та її місце перебування, визначає цей злочин як триваючий. Відповідно, насильницьке зникнення вважається таким, що триває, доки приховуються відомості про долю або місцезнаходження зниклої особи.

Що ж стосується інших обставин, які не зазначені у п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України, але є предметом доказування у кримінальному провадженні щодо насильницького зникнення, слід враховувати, що злочинці можуть застосовувати різноманітні засоби і знаряддя для проникнення до місця перебування потерпілого, нанесення тілесних ушкоджень, придушення волі та позбавлення можливості чинити опір. Злочинці використовують транспортні засоби для прибуття до місця злочину, перевезення викраденої особи та подальшого приховування. Для зв'язку між співучасниками та спілкування з потерпілим застосовуються мобільні телефони, планшети та інші пристрої з доступом до Інтернету. Також серед засобів вчинення злочину можуть бути підроблені документи, формений одяг і подібні предмети.

На нашу думку, найважливішим і найбільш інформативним серед інших обставин кримінального правопорушення, які необхідно встановити і доказати, є відомості про особу потерпілого. До них належать біографічні дані, соціальний статус, професійна діяльність, стан здоров'я, рівень розвитку, наявність і характер конфліктів із певними особами, політичні та/або громадянські переконання, матеріальне становище тощо.

Потерпілими від насильницького зникнення можуть бути будь-які особи, незалежно від віку чи соціального статусу. Однак найчастіше жертвами стають такі категорії:

- 1) особи, зайняті у волонтерській, фінансовій або комерційній діяльності,

а також їхні близькі родичі;

2) державні службовці, керівники виробничих підприємств і бюджетних установ;

3) працівники правоохоронних органів та військових формувань;

4) державні, політичні, релігійні та громадські діячі;

5) представники медіа-сфери.

Залежно від обставин злочину з'ясовується, куди зникла особа мала намір направитися після останньої появи; чи повідомляла вона тих, хто її чекав, про те, що не прийде; чи не змінювала свої плани; чи не проявляла тривоги або поспіху; які документи, речі чи одяг зникли разом із нею або залишилися вдома, що свідчить про неможливість добровільного від'їзду.

Також потрібно встановити, чи мала особа, яку розшукують, суперників або конкурентів у запланованих особистих чи ділових справах; чи були її дії пов'язані з можливим завданням шкоди репутації, бізнесу або інтересам інших людей; чи виникали у неї конфлікти, з ким і з яких причин; чи отримувала вона погрози або попередження, як саме вони виражалися і хто їх висловлював; чи траплялися незвичайні випадки – пошкодження особистих речей, транспортних засобів, нещасні випадки, що могли загрожувати життю або здоров'ю; які дії потерпілого передували цим подіям, де вони відбувалися, і хто про них був поінформований [16, с. 96].

2. Відповідальність обвинуваченого за скоєння кримінального правопорушення, характер вини, а також мотиви й цілі, що спонукали до вчинення злочину.

Згідно з частиною першою статті 2 Кримінального кодексу України, кримінальна відповідальність настає у разі вчинення особою суспільно небезпечного діяння, у якому наявні всі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу. Згідно зі статтею 11 КК України, кримінальним правопорушенням визнається суспільно небезпечне, винне діяння (дія або бездіяльність), передбачене цим Кодексом і вчинене суб'єктом кримінального правопорушення [41].

Згідно зі статтею 62 Конституції України, особа підлягає презумпції невинуватості та не може зазнавати кримінального покарання доти, доки її винуватість не буде встановлена в передбаченому законом процесуальному порядку і підтверджена обвинувальним вироком суду. Обов'язок доведення вини покладається на сторону обвинувачення, тоді як будь-які сумніви щодо доведеності винуватості підлягають тлумаченню на користь підозрюваного або обвинуваченого [38].

Відповідно до статті 23 КК України, винність – це психічне ставлення особи до вчинюваної нею дії або бездіяльності, а також до їх наслідків, що проявляється у вигляді умислу або необережності. У статті 24 КК України зазначено, що умисел буває прямим та непрямим. Прямий умисел виникає тоді, коли особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій або бездіяльності, передбачає їхні суспільно небезпечні наслідки і бажає, щоб вони настали. Непрямий умисел має місце, коли особа розуміє суспільну шкоду своїх дій або бездіяльності, передбачає можливі небезпечні наслідки, але хоч і не бажає їх, проте свідомо допускає їх настання [41].

Зауважимо, що поняття вини й умислу закріплені у КК України і широко досліджені в науковій літературі як окремо, так і у взаємозв'язку через призму інституту суб'єктивної сторони злочину. Така ґрунтовна наукова розробленість теоретичних аспектів створює логічну основу для безпосереднього переходу до ключових питань нашого дослідження.

Слід наголосити, що недооцінка або ігнорування окремого аналізу інтелектуальних і вольових компонентів вини при визначенні суб'єктивної сторони насильницького зникнення під час розслідування кримінального провадження і судового розгляду справи призводить до серйозних помилок у питаннях встановлення підстав кримінальної відповідальності, кваліфікації злочину та призначення покарання. Суб'єктивна сторона насильницького зникнення характеризується наявністю прямого або непрямого умислу.

Проте сторона обвинувачення, з огляду на високий рівень прихованості злочину, а також активні заходи конспірації й протидії з боку зацікавлених осіб,

не завжди має змогу зібрати беззаперечні докази, які прямо свідчили б про психічне ставлення особи до вчиненого насильницького зникнення та його наслідків, виражене у формі умислу (прямого чи непрямого).

Це має особливе значення під час досудового розслідування кримінальних проваджень цієї категорії, зокрема в тих випадках, коли не вдалося, наприклад, за допомогою негласних слідчих (розшукових) дій, зафіксувати ключові розмови або їхні фрагменти, які б безпосередньо підтверджували винуватість службової особи чи інших співучасників (посібників, підбурювачів тощо), а також їхній умисел, мотив і мету вчинення злочину.

Щодо складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 146-1 КК України, слід зазначити, що видання наказу або розпорядження про вчинення дій, визначених у ч. 1 цієї статті, може відбуватися лише за наявності прямого умислу. Це підтверджується значенням слова «видання», яке передбачає усвідомлення суб'єктом того, що дії, які будуть здійснені на виконання наказу, мають виключно незаконний та суспільно небезпечний характер, а також бажання, щоб ці дії були реалізовані [63, с. 133].

Щодо окремих психологічних складових вини, таких як мотив і мета, слід зауважити, що вони не мають кваліфікуючого значення через відсутність прямої вказівки на них у ст. 146-1 КК України. Водночас заслуговує на увагу позиція видатного науковця В. Тація, який наголошує, що поряд із доказуванням вини особи необхідно також встановлювати мотив і мету вчиненого кримінального правопорушення. Хоча ці елементи мають факультативний характер для кваліфікації, вони обов'язково враховуються при оцінці суспільної небезпеки діяння, характеристиці особи злочинця та під час призначення покарання судом [45].

Мотив кримінального правопорушення як складова предмета доказування – це внутрішня причина, яка спонукає особу до вчинення певної дії і виникає з потреб або інтересів [100, с. 208]. В. Грищук, аналізуючи мотиви злочинної поведінки, поділяє їх на дві основні категорії: особисті й ідеологічні. Особисті

мотиви включають емоційні, психологічні, етичні чинники, прагнення до самоствердження, потребу у «приналежності до групи», економічні мотиви (наприклад, усунення конкурентів), а також корисливі мотиви, коли держави, організації чи окремі особи, що підтримують терористичну діяльність, щедро її фінансують. Ідеологічні мотиви охоплюють соціально-політичні, націоналістично-сепаратистські та релігійні спонукання [21, с. 58–59].

Визначення мотиву вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильницьким зникненням, часто є складним завданням на практиці. Це пов'язано з тим, що психічні процеси, які формують цей мотив, не завжди є явно помітними. Зазвичай такі акти не ґрунтуються на особистих переконаннях чи намірах виконавців, а здійснюються в межах державної політики. Головною метою таких дій є поширення страху і залякування на широкому рівні – не лише серед близьких родичів жертв, а й усього суспільства, з метою придушення будь-якого опору [22; 23, с. 129 –130].

3. Вид і розмір спричиненої кримінальним правопорушенням шкоди, а також розмір процесуальних витрат, що виникли у зв'язку з провадженням справи.

Проаналізувавши обставини, котрі підлягають установленню відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК України, можна зробити висновок, що вид і розмір шкоди, завданої насильницьким зникненням, а також розмір процесуальних витрат є окремими елементами, які потребують окремого доказування, незважаючи на те, що законодавець об'єднав їх в одному пункті.

Варто зауважити, що наявність шкоди не є обов'язковою ознакою для всіх кримінальних правопорушень, оскільки суспільно небезпечні наслідки є факультативним елементом складу злочину. Це підтверджується тим, що процесуальні витрати виникають у будь-якому кримінальному провадженні, особливо у справах, пов'язаних із порушенням волі, честі та гідності особи, зокрема під час розслідування насильницьких зникнень.

Для таких кримінальних проваджень характерна значна кількість складних експертних досліджень, які включаються до процесуальних витрат.

Крім того, інститут процесуальних витрат відіграє важливу роль як засіб відшкодування державі та визначеним законом особам матеріальних витрат, пов'язаних із проведенням кримінального провадження. Цей інститут у кримінальному процесі має також запобіжно-виховну функцію, адже особи, винні у вчиненні насильницького зникнення, повинні усвідомлювати, що окрім кримінального покарання, на них може бути покладено обов'язок відшкодувати процесуальні витрати [70, с. 138].

Продовжуючи аналіз особливостей доказування цих обставин, варто підтримати висновки М. Соф'їна:

1. Для забезпечення відшкодування шкоди, завданої насильницьким зникненням, слідчому необхідно встановити низку обставин, що підлягають доказуванню, а також чітко визначити вид і розмір такої шкоди та ідентифікувати потерпілого. Це є ключовим для встановлення осіб, які вчинили конкретне насильницьке зникнення, і доведення їхньої винуватості.

2. Доказування виду і розміру шкоди має істотне значення для гарантування потерпілому права на відшкодування: це включає визнання потерпілими, цивільними позивачами та відповідачами, розгляд цивільного позову у кримінальному провадженні, а також визначення переліку майна, що бути арештоване.

3. Визначення виду та розміру шкоди слід здійснювати у всіх випадках вчинення насильницьких зникнень. Слідчий повинен усвідомлювати важливість доказування цієї обставини під час розслідування, не обмежуючись лише доказуванням факту насильницького зникнення та винуватості підозрюваного [94, с. 261].

Як уже зазначалося, у кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення сторона обвинувачення має довести також розмір процесуальних витрат. Однією з особливостей цих витрат є те, що їх стягнення покладається на особу, визнану винною у скоєнні кримінального правопорушення. Процедура стягнення є однією з найскладніших у практичній площині, оскільки передбачає покладення на винного обов'язку компенсувати витрати, пов'язані з

реальним здійсненням кримінального провадження.

Про процесуальні витрати йдеться у ст.ст. 118–126 КПК України. Зокрема, у статті 118 Кримінального процесуального кодексу України закріплено перелік процесуальних витрат, до яких віднесено витрати на надання правової допомоги; витрати, пов'язані з явкою осіб до органів досудового розслідування або суду; витрати, що виникають у зв'язку із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів і експертів; а також витрати, пов'язані зі зберіганням і пересиланням речей та документів. У зв'язку з цим процесуальні витрати доцільно поділяти на дві основні категорії: витрати, які учасники кримінального провадження несуть за власний рахунок, і витрати, відшкодування яких здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України [42].

У контексті доказування розміру процесуальних витрат у кримінальному провадженні щодо насильницького зникнення варто звернути увагу на наявну невідповідність у регулюванні цього питання нормами КПК України. Зі змісту п. 3 ч. 1 ст. 91 та ч. 1 ст. 92 КПК України випливає, що обов'язок доказування розміру всіх процесуальних витрат, які покриваються за рахунок Державного бюджету України, покладається на прокурора.

Разом з тим, у п. 8 ч. 2 ст. 291 КПК України вказується лише на необхідність зазначення в обвинувальному акті суми витрат на залучення експерта, а п. 8-1 цієї ж частини передбачає відображення розміру запропонованої винагороди викривачу. Це породжує сумніви щодо необхідності та доцільності доказування розміру інших процесуальних витрат, якщо вони не відображаються у фінальному процесуальному документі досудового розслідування. На нашу думку, обвинувальний акт повинен містити інформацію про всі понесені процесуальні витрати. Окрім цього, доцільно передбачити в ст. 291 КПК України норму про обов'язкове долучення до обвинувального акту довідки щодо таких витрат.

4. Обставини, що мають значення для визначення ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, можуть характеризувати особу

обвинуваченого, впливати на призначення покарання як у бік його пом'якшення, так і обтяження, а також слугувати підставами для звільнення від кримінальної відповідальності чи закриття кримінального провадження.

Під час розслідування фактів насильницького зникнення слід ураховувати, що подібний злочин за своєю природою ґрунтується на приховуванні або спотворенні інформації про долю чи місцезнаходження потерпілої особи. Особи, які скоїли цей злочин, а також ті, хто про нього знає або причетний до нього, часто зловживають емоційним станом близьких родичів, спричиненим зникненням людини. Тому під час доказування обвинувачення повинно підтвердити, що винна особа усвідомлювала або повинна була усвідомлювати, що її дії супроводжуються відмовою визнавати факт зникнення та небажанням повідомити про місце перебування або долю жертви. При цьому виконавець свідомо позбавляв потерпілого можливості реалізувати своє право на законний захист упродовж тривалого часу [15, с. 114–116].

З огляду на всі обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, відкритому за фактом насильницького зникнення, до участі в ньому залучено особу, яка є суб'єктом кримінального правопорушення – фізичну, осудну людину, яка на момент вчинення діяння досягла віку, з якого, відповідно до положень Кримінального кодексу України, може наставати кримінальна відповідальність. Такий суб'єкт характеризується трьома загальними ознаками: 1) є фізичною особою – людиною; 2) має необхідний вік на момент вчинення правопорушення; 3) є осудним [64, с. 121].

Згідно з ч. 2 ст. 18 КК України, спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення визнається фізична, осудна особа, яка досягла віку, з якого допускається кримінальна відповідальність, і яка може бути суб'єктом лише такого правопорушення, для вчинення якого закон прямо передбачає наявність певного статусу чи якості [41].

Таким чином, особа, яка поряд із загальними ознаками суб'єкта кримінального правопорушення володіє ще й додатковими характеристиками,

може виступати підставою для визначення кваліфікованого складу злочину або окремого складу кримінального правопорушення. Такі ознаки охоплюють як загальні соціально-демографічні характеристики, так і спеціальні дані, що вказують на можливу причетність особи та її роль у вчиненні злочину. Відповідно до ч. 1 ст. 146-1 КК України, суб'єктом злочину насильницького зникнення визнається представник держави, зокрема й іноземної.

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 146-1 КК України, є особа, яка має повноваження на видання наказу чи розпорядження щодо арешту, затримання, викрадення або іншої форми позбавлення волі людини, а також керівник, підлеглі якого вчинили дії, передбачені частиною 1 цієї ж статті. Це свідчить про те, що суб'єкти, визначені як у частині 1, так і в частині 2 статті 146-1 КК України, належать до категорії спеціальних суб'єктів.

Нормативне визначення поняття «представник держави» міститься в першому абзаці примітки до статті 127 КК України. Ця норма має відсильний характер і встановлює внутрішньогалузеві зв'язки в КК України. Зокрема, вказується, що під представниками держави у цій статті та у статті 146-1 КК України слід розуміти службових осіб, а також осіб, які діють офіційно, або за їх підбурюванням, або з їх відома, чи за їхньою мовчазною згодою [41].

Під час розслідування слід, керуючись відповідними інструкціями, нормативними положеннями та наказами, ретельно дослідити коло службових обов'язків, повноважень і компетенцій, характер підпорядкування та звітності, особливості контролю, а також умови функціонування підприємства, установи чи організації, а також фактичний порядок ведення справ і прийняття рішень у конкретних питаннях.

Важливою умовою розслідування будь-якого кримінального правопорушення, вчиненого службовцем, є встановлення характеру його протиправних дій або бездіяльності. Науковці справедливо відзначають, що службова особа має характеризуватися двома взаємопов'язаними групами ознак. Перша група пов'язана з повноваженнями особи – колом дій, які

належать до її функціональних обов'язків, зокрема виконання владних, організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, що визначає її як службову особу. Цю групу ознак також можна назвати функціональною [54].

Друга група ознак характеризує належність особи до певного органу державної влади чи місцевого самоврядування, державного або комунального підприємства, установи чи організації, що визначається її посадою або тимчасовим призначенням за спеціальними повноваженнями. Цю групу ознак, як, наприклад, зазначає М. Кочеров, можна назвати посадовою. Для того, щоб особу визнали службовою, необхідне поєднання обох цих груп ознак, адже наявність лише посадової ознаки без функціональної, або навпаки, не є достатньою підставою для такого визнання [39, с. 37].

Що стосується питання службової особи як суб'єкта насильницького зникнення, не викликає сумнівів, що представниками влади або місцевого самоврядування можуть бути визнані особи, які постійно або тимчасово обіймають посади в органах державної влади, місцевого самоврядування, а також на підприємствах, в установах чи організаціях державної або комунальної власності, які виконують організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції або здійснюють такі функції на підставі спеціальних повноважень.

Щодо керівника підлеглої особи, важливо встановити наявність відповідних відносин підпорядкування між керівником і підлеглим. Такі відносини можуть бути як офіційно врегульованими, так і неформальними, що базуються на явищах, відмінних від формальної ієрархії в структурах публічної влади. При цьому особа, яка видала наказ або розпорядження про вчинення дій, передбачених у ч. 1 ст. 146-1 КК України, може не бути представником держави, включно з іноземною [63, с. 122].

Наказ про вчинення насильницького зникнення може бути виданий такими суб'єктами: вищою посадовою особою того ж органу, яка має відповідні владні повноваження над безпосереднім виконавцем; посадовою особою того ж

органу, що має компетенцію для видачі такого наказу, але за рангом чи статусом є рівною або нижчою за безпосереднього виконавця; керівником в інших державних органах або особою зі значними повноваженнями, що дають змогу впливати на інші державні установи; а також особою, яка не входить до державного апарату, але має суттєвий вплив і фактично виконує функції «тіньового координатора» [63, с. 113].

Особа, яка перебуває у підпорядкуванні інших, є їх підлеглим і залежить від них. Вона може бути незаконно позбавлена волі, заарештована або затримана в результаті протиправних дій службових осіб, передбачених ст. ст. 365, 371 та 375 КК України. Важливо розрізняти ці дії від тих, що описані у статті 146-1 КК України, де поєднується факт позбавлення волі з подальшою відмовою визнати цей факт або приховуванням інформації про місце перебування такої особи.

Осудність особи, яка є суб'єктом кримінального правопорушення, не потребує цілеспрямованого доведення стороною обвинувачення, оскільки вона вважається такою за презумпцією. Тобто слідчий і прокурор виходять з припущення психічного здоров'я підозрюваного, що закріплено у статті 3 Закону України від 22 лютого 2000 року «Про психіатричну допомогу» [84]. У зазначеній статті наголошується, що кожна особа вважається психічно здоровою, доки наявність психічного розладу не буде встановлена відповідно до процедур і підстав, передбачених цим та іншими законами України. Обов'язок доказування осудності підозрюваного виникає лише у разі отримання інформації, що викликає сумніви щодо її психічного стану. Згідно з частиною першою статті 509 Кримінального процесуального кодексу України, у разі виникнення під час кримінального провадження обґрунтованих підстав вважати, що особа на момент учинення суспільно небезпечного діяння перебувала у стані неосудності чи обмеженої осудності, або ж учинила кримінальне правопорушення в осудному стані, однак згодом захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її здатності усвідомлювати свої дії чи керувати ними, слідчий, дізнавач або прокурор зобов'язані забезпечити залучення

експерта (експертів) для проведення психіатричної експертизи [43]. До таких обставин належить, зокрема, наявність у особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання, підтверджених відповідними медичними документами.

Щодо інших характеристик особи обвинуваченого відповідні роз'яснення містяться у постановах Пленуму Верховного Суду. Так, у пункті 14 постанови № 5 від 29 червня 1990 року «Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку» наголошено, що до відомостей про особу, які мають значення для правильного вирішення справи та підлягають відображенню у вступній частині вироку, належать, зокрема, дані про місце роботи або навчання, громадянство, участь у Великій Вітчизняній війні, наявність інвалідності, державні нагороди, а також інформація щодо незнятої чи непогашеної судимості [74].

Крім того, у пункті 10 постанови Пленуму № 11 від 27 грудня 1985 року «Про додержання судами України процесуального законодавства, що регулює судовий розгляд кримінальних справ» зазначено, що в ході судового розгляду суд зобов'язаний з'ясувати повний обсяг відомостей про особу підсудного. До таких відомостей, зокрема, віднесено прізвище, ім'я та по батькові, дату і місце народження, місце проживання, рід занять, сімейний стан, кількість утриманців, стан здоров'я, участь у бойових діях на захист Вітчизни, наявність державних нагород, відомості про судимість та інші дані, що мають істотне значення для кримінального провадження [78].

Також у пункті 3 постанови № 7 від 27 жовтня 2003 року «Про практику призначення судами кримінального покарання» Пленум Верховного Суду України зазначив, що під час вивчення даних про підсудного суд має з'ясувати його вік, стан здоров'я, поведінку до вчинення злочину як у побуті, так і на роботі або навчанні, попередню судимість (включно з наявністю непогашених або незнятих судимостей та адміністративних стягнень), склад сім'ї (наявність утриманців – дітей чи осіб похилого віку), матеріальне становище тощо [83].

Під час досудового розслідування слід встановити, чи мало місце кримінальне правопорушення у формі співучасті, визначити вид і форму такої співучасті, ознаки організованості, розподіл ролей між учасниками та тривалість їхньої протиправної діяльності. У разі насильницького зникнення, вчиненого організованою групою або злочинною організацією, потрібно з'ясувати такі обставини:

- тип і структура злочинного формування, наявність ієрархії, кількість учасників; обставини, що свідчать про належність формування до представників іноземної держави;
- складові елементи формування, роль і обов'язки кожного підрозділу;
- наявність у членів формування характерної символіки, спеціальної форми, аксесуарів або позначок, що ідентифікують їх приналежність до певної держави;
- особи, які керують формуванням та підрозділами, їх психологічні особливості, участь у інших насильницьких зникненнях, посадовий статус, сімейний стан та родинні взаємини;
- обставини створення формування та його підрозділів (хто, коли, де), а також місця їх дислокації;
- методи комплектування учасників формування;
- способи комунікації між окремими співучасниками та керівниками підрозділів з представниками збройних сил, поліції, органів державної безпеки, розвідки або інших державних чи місцевих органів іноземної держави;
- відповідальні за навчання, психологічну, ідеологічну та фізичну підготовку, кар'єрний розвиток учасників, а також постановку поточних і стратегічних завдань;
- заходи щодо підтримки згуртованості, дисципліни та стійкості серед членів формування; наявність системи винагород та покарань;
- заходи конспірації співучасників;
- способи приховування злочинної діяльності;
- джерела фінансування формування, ключові особи та методи

фінансування; затримані співучасники на місці злочину;

– невиявлені співучасники та обставини, які ускладнюють належне реагування щодо них [15, с. 126–128].

У цьому контексті слід зазначити, що загальний та вичерпний перелік обставин, які обтяжують покарання, наведений у частині 1 статті 67 КК України. Зокрема, це вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою, або на підставі расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату, або через статеву приналежність. Ураховуючи, що насильницьке зникнення в умовах воєнного стану набуло особливої значущості саме стосовно певних категорій осіб, ми вважаємо за доцільне доповнити статтю 146-1 КК України кваліфікованими складниками, а саме:

«3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю, малолітньої дитини, або у зв'язку з виконанням потерпілим службового чи громадського обов'язку, або на підставі расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату, або через статеву приналежність, – караються позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з додатковим позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від одного до трьох років».

Особливо кваліфікований склад варто викласти так:

«4. Діяння, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, якщо вони вчинені організованою групою або спричинили смерть потерпілого чи інші тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з додатковим позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від одного до трьох років».

На нашу думку, саме таким чином кримінальна відповідальність за насильницьке зникнення набуде належного рівня, що забезпечить ефективне застосування норми статті 146-1 КК України та сприятиме притягненню винних до відповідальності.

Водночас, загальний перелік обставин, які пом'якшують покарання, наведений у статті 66 КК України. За результатами системного аналізу цієї

норми та матеріалів кримінальних проваджень можна дійти висновку, що деякі обставини, передбачені у пунктах 3, 7 та 8 частини 1 статті 66 КК України, навряд чи можуть бути підставою для пом'якшення покарання за насильницьке зникнення [41].

На нашу позицію, до обставин, що пом'якшують кримінальну відповідальність і потребують належного доказового підтвердження, слід відносити, зокрема: добровільну явку з повинною, прояв щирого каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 66 КК України); добровільне відшкодування завданих збитків чи усунення заподіяної шкоди (п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України); надання потерпілому медичної або іншої невідкладної допомоги одразу після вчинення кримінального правопорушення (п. 2¹ ч. 1 ст. 66 КК України); вчинення кримінального правопорушення під впливом погроз, примусу, матеріальної або службової залежності, а також за наявності складних особистих, сімейних чи інших обставин (пп. 5, 6 ч. 1 ст. 66 КК України); виконання спеціального завдання, спрямованого на запобігання або викриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, навіть за умови вчинення злочину у випадках, прямо передбачених кримінальним законом (п. 9 ч. 1 ст. 66 КК України) [59, с. 164].

Слід зазначити, що за час дії КПК України 1960 року суди враховували обставину явки із зізнанням у разі наявності в матеріалах кримінальної справи процесуального документа – явки з повинною. На це звертав увагу Пленум Верховного Суду у своїй постанові від 24 жовтня 2003 року № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» [83], у пункті 5 зазначено, що суди, розглядаючи питання про наявність обставини, яка пом'якшує покарання, а саме явку з повинною, мають перевіряти, чи було подано заяву або повідомлення про злочин до органів розслідування або інших державних установ добровільно, а не внаслідок того, що особу вже затримали як підозрювану і вона, викрита, підтвердила свою причетність до злочину.

Якщо у справі, порушеній за фактом скоєння злочину, не встановлено

особу, яка його вчинила, добровільна заява або повідомлення особи про власне вчинення кримінального правопорушення слід розглядати як явку з повинною. Подібним чином трактуються й заяви осіб, які вже притягнуті до кримінальної відповідальності, щодо вчинення ними інших злочинів, про які раніше не було відомо органам розслідування.

Однак у чинному КПК України 2012 року поняття «явка з повинною» не використовується. Натомість у п. 1 ч. 1 ст. 66 КК України згадується щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення. Пояснення цих понять було надано Пленумом Верховного Суду у постанові № 12 від 23 грудня 2005 року «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» [82]. У п. 3 цієї постанови пояснюється, що щире каяття відображає внутрішнє ставлення винної особи до скоєного злочину. Це проявляється у визнанні вини, вираженні жалю за вчинене та бажанні виправити ситуацію. Для того, щоб ця обставина, передбачена п. 1 ч. 1 ст. 66 КК України, була визнана пом'якшуючою, стороні обвинувачення необхідно довести, що зізнання було добровільним, а подальша поведінка винної особи – позитивною. Активне сприяння розкриттю злочину слід розуміти як надання підозрюваним будь-якої допомоги у встановленні невідомих фактів кримінального провадження органам досудового розслідування.

З іншого боку, тяжкі особисті, сімейні або інші обставини (п. 5 ч. 1 ст. 66 КК України), а також погрози, примус чи матеріальна, службова або інша залежність свідчать про існування надзвичайно складної або безвихідної ситуації – наприклад, гострої потреби у великій сумі грошей, значних боргів чи наявності компрометуючої інформації. Такі умови можуть спонукати особу вчинити різні кримінальні правопорушення, у тому числі насильницьке зникнення. Для визнання цих обставин пом'якшуючими покарання сторона обвинувачення має довести наявність причинно-наслідкового зв'язку між цими обставинами та скоєним злочином.

Перелік обставин, що пом'якшують покарання, зазначений у ст. 66 КК

України, не є вичерпним. Суд при визначенні міри покарання може враховувати й інші обставини, які не вказані у частині 1 цієї статті (ч. 2 ст. 66 КК України). До таких можуть належати: вперше вчинений злочин, молодий вік обвинуваченого, позитивні характеристики з місця роботи чи проживання, стан здоров'я, наявність малолітніх дітей або інших утриманців тощо [59, с. 165; 27].

У пункті 4 частини 1 статті 91 КПК України передбачено, що під час кримінального провадження підлягають доказуванню обставини, які можуть слугувати підставами для його закриття. Відповідний перелік таких підстав наведено у частинах 1 та 2 статті 284 КПК України. До них належать, зокрема:

- (1) Встановлення відсутності події кримінального правопорушення;
- (2) Встановлення відсутності у вчиненому діянні складу кримінального правопорушення;
- (3) Наявність недостатньої кількості доказів для доказування вини особи в суді при одночасному вичерпанні можливостей для отримання нових доказів;
- 3-1) Не встановлено особу винного, а строки давності притягнення до кримінальної відповідальності вже минули, за винятком особливо тяжких злочинів проти життя і здоров'я чи злочинів, за які може бути призначене довічне позбавлення волі.;
- 4-1) Закон, який передбачав кримінальну відповідальність за діяння, втратив чинність.;
- (5) Смерть підозрюваного чи обвинуваченого (за певних умов), якщо кримінальне провадження не потрібне для його реабілітації.;
- (6) Існування вироку або ухвали суду про закриття провадження за тим самим обвинуваченням, що вже набрали законної сили;
- (7) Відмова потерпілого або його представника від обвинувачення у справах приватного обвинувачення (за винятком справ, пов'язаних із домашнім насильством).;
- (8) Відсутність згоди держави, яка видала особу, на кримінальне переслідування;

(9) Досягнення податкового компромісу у справах, що стосуються ухилення від сплати податків (ст. 212 КК України).

9-1) Існування чинної постанови слідчого, дізнавача або прокурора про закриття провадження щодо того ж самого діяння;

(10) Закінчення строків досудового розслідування після повідомлення особі про підозру, крім випадків щодо тяжких або особливо тяжких злочинів проти життя та здоров'я особи [43].

5. Обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

У цьому контексті слід звернути увагу на певну нелогічність у підході законодавця. Формулюючи окрему категорію обставин, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності, законодавець одночасно враховує положення про обставини, які зумовлюють закриття кримінального провадження. Проте ці категорії фактично перетинаються, оскільки встановлення підстав для закриття провадження охоплює й обставини, що свідчать про можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності.

У свою чергу, обставини, які зумовлюють звільнення від покарання, до системи обставин, що підлягають доказуванню, включати недоцільно. Це пояснюється тим, що такі обставини можуть виникати на будь-якому етапі кримінального процесу – зокрема вже після набрання вироком законної сили – і не мають значення для визначення складу кримінального правопорушення чи його кваліфікації [105, с. 113].

У пункті 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 12 *«Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності»* зазначено, що звільнення від кримінальної відповідальності розуміється як відмова держави від застосування передбачених законом заходів примусу до особи, яка вчинила злочин. Це здійснюється через закриття кримінального провадження судом у передбачених КК України випадках і в порядку, визначеному КПК України.

Іншими словами, йдеться про правовий механізм, який дозволяє, за

наявності передбачених законом підстав, не притягати особу до кримінальної відповідальності, незважаючи на факт учинення нею злочину. Такий підхід ґрунтується на принципах доцільності та гуманізму в кримінальному праві [82].

Положення Кримінального кодексу України передбачають низку випадків, коли особа, яка вчинила злочин, може бути звільнена від кримінальної відповідальності. До таких належать: дієве каяття, примирення, передача особи на поруки, зміна обстановки, закінчення строків давності. Кожен із цих випадків має чіткі законодавчо встановлені умови, і рішення про звільнення ухвалюється судом з урахуванням усіх обставин справи [41].

У пункті 7 постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 12 «Про практику застосування судами законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності» пояснюється, що поняття «зміна обстановки» слід розуміти у двох значеннях:

1. У широкому сенсі це охоплює різноманітні суспільні процеси – соціальні, економічні, політичні, духовні, міжнаціональні, воєнні, міжнародні, природні, організаційні, виробничі тощо, які відбуваються на рівні держави, регіону, області, міста, району, підприємства, установи або організації.

2. У вузькому сенсі – це зовнішні, об'єктивні умови життя конкретної особи на момент вчинення злочину, які мали істотний вплив на ступінь її суспільної небезпечності.

Таке розмежування допомагає судам коректно оцінити зміни обставин, що можуть стати підставою для звільнення від кримінальної відповідальності [82].

Виходячи з наведеного, можна зробити висновок, що для прийняття рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності обов'язковою є доведеність факту вчинення кримінального правопорушення за ст. 146-1 КК України, встановлення винуватості підозрюваного, а також підтвердження інших обставин, що підлягають доказуванню, і виконання умов звільнення, передбачених у ст.ст. 47–49 КК України.

До кола інших обставин, що підлягають встановленню у кримінальних

провадженнях щодо насильницького зникнення особи, належать відомості, які підтверджують, що грошові кошти, цінності або інше майно, на які може бути поширено спеціальну конфіскацію, були набуті внаслідок учинення такого кримінального правопорушення, становлять доходи від зазначеного майна або використовувалися з метою схилення особи до насильницького зникнення, його фінансування, матеріального забезпечення чи виплати винагороди за його вчинення. Окрім цього, до зазначеної групи належать і обставини, встановлення яких є підставою для застосування кримінально-правових заходів до юридичних осіб. Втім, у рамках цього дослідження вважаємо за доцільне не зосереджуватися детально на цих питаннях, оскільки процес доказування цих обставин у справах про насильницьке зникнення, порівняно з іншими кримінальними провадженнями, не має суттєвих типових особливостей.

Отже, спираючись на наукові погляди фахівців, які досліджували кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи, а також беручи до уваги вимоги процесуального законодавства (зокрема ст. 91 КПК України), нами було викладено основний перелік обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні за фактом насильницького зникнення. На завершення варто відзначити, що обвинувальний акт повинен містити виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає доведеними, правову кваліфікацію з посиланням на відповідні норми Кримінального кодексу України, формулювання обвинувачення, а також відомості про обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання, і розмір завданої шкоди (п.п. 5, 6, 7 ч. 2 ст. 291 КПК України). Попри це, на практиці ці вимоги не завжди дотримуються, що створює підстави для подальших успішних апеляційних оскаржень.

Узагальнюючи викладене, слід дійти висновку, що предмет доказування у кримінальному провадженні є не просто переліком «потрібних фактів», а нормативно окресленою та водночас гнучкою інформаційною моделлю, яка задає межі й логіку пізнання події кримінального правопорушення. Його зміст формується на двох взаємопов'язаних рівнях: загальному (визначеному ст. 91

КПК України) та локальному (обумовленому потребою обґрунтувати конкретні процесуальні рішення на окремих етапах провадження). Для розслідування насильницьких зникнень така дворівнева конструкція має особливу практичну цінність, оскільки дозволяє одночасно зберігати системність доказування за обов'язковими елементами (подія, вина, шкода, обставини, що впливають на відповідальність тощо) і оперативно концентруватися на «точкових» доказових завданнях (встановлення локацій, осіб, власників об'єктів, обґрунтування експертиз, заходів безпеки, примусу та ін.). Саме тому систематизація обставин, що підлягають доказуванню у провадженнях за ст. 146-1 КК України, має розглядатися як інструмент підвищення ефективності розслідування: вона допомагає коректно визначити межі доказування, мінімізувати прогалини в доказовій базі, забезпечити належне процесуальне оформлення результатів слідчих (розшукових) дій та, зрештою, знизити ризики визнання доказів недопустимими і скасування судових рішень через недотримання вимог щодо змісту й обґрунтованості обвинувачення.

2.3 Розслідування насильницького зникнення за процедурою *in absentia*

У західноєвропейській правовій доктрині судовий розгляд без участі підсудного позначається терміном *in contumaciam*, що в перекладі з латини означає «у відповідь на впертість». В англосаксонській правовій традиції використовується термін *in absentia* – «за відсутності». Етимологічний аналіз цих понять свідчить, що провадження у такій формі ініціюється через свідому протидію обвинуваченого здійсненню правосуддя, зокрема шляхом невиконання обов'язку особисто з'являтися до суду або ж шляхом реалізації ним права на розгляд справи у його відсутності [5]. Попри те, що підозрюваний у вчиненні кримінального правопорушення, зокрема передбаченого ст. 146-1

КК України, фактично не користується процесуальними правами, наданими йому кримінальним процесуальним законодавством, а також ігнорує участь у кримінальному провадженні, це аж ніяк не свідчить про відсутність у такому провадженні ефективних гарантій захисту його прав і законних інтересів [13, с. 108].

В Україні вже не перший рік функціонує механізм спеціального кримінального провадження, який допускає розгляд справи без особистої участі підозрюваного чи обвинуваченого. Такий підхід не є унікальним: подібні процедури закріплюються на рівні національних кримінальних процесуальних актів саме як винятковий інструмент забезпечення невідворотності правосуддя.

У науковій та практичній площині ця форма має різні найменування – від «заочного розгляду» й «провадження за відсутності обвинуваченого» до «заочного правосуддя». Розмаїття термінів відображає спільну ідею: держава не завжди може поставити здійснення правосуддя в залежність від фактичної присутності особи, яка ухиляється від участі у процесі. Водночас дослідники слушно наголошують, що спеціальне провадження не є «іншим» судочинством у повному сенсі цього слова: воно загалом відтворює структуру та логіку звичайної процедури, але має особливий процесуальний режим, зумовлений саме відсутністю ключового учасника і необхідністю компенсувати цю відсутність додатковими гарантіями.

Принципово важливо, що заочний порядок не виводиться за межі загальних засад кримінального провадження. Із приписів ч. 2 ст. 7 КПК України випливає, що він повинен будуватися на тих самих фундаментальних принципах, що й «ординарний» процес, а відмінності допускаються лише настільки, наскільки вони прямо передбачені законом і об'єктивно обумовлені специфікою *in absentia* [43]. Звідси випливає й підвищений стандарт відповідальності для сторони обвинувачення: прокурор і орган досудового розслідування зобов'язані використати весь наявний арсенал процесуальних засобів для реального забезпечення прав відсутньої особи. Це охоплює не лише формальне повідомлення і призначення захисника, а й гарантування

ефективності права на захист, доступу до правосуддя, збереження конфіденційності спілкування із захисником та поваги до приватного життя – навіть тоді, коли обвинувачений фактично не бере участі у провадженні.

Основною метою спеціального кримінального провадження є забезпечення захисту публічних інтересів держави та прав осіб, які постраждали внаслідок кримінальних правопорушень. Водночас слід наголосити, що згідно із загальним принципом, кожному гарантується право на справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд справи судом, утвореним відповідно до закону. Вироки та ухвали суду, які набули законної сили згідно з вимогами КПК України, є обов'язковими до виконання на всій території України [43]. Очевидно, що, обираючи між повною бездіяльністю держави у разі вчинення окремих злочинів і можливістю здійснення судового розгляду за відсутності обвинуваченого, законодавець свідомо надав перевагу другому варіанту. Такий підхід дозволяє досягти низки важливих цілей: зберегти та зафіксувати ключові докази, забезпечити офіційне визнання факту вчинення злочину з боку держави в межах судового процесу, а також створити підґрунтя для подальшого використання таких рішень у міжнародних судових інстанціях для доказування актів агресії проти України та реалізації інших важливих завдань [68].

Згідно зі статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, кожна особа, яку обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, має низку фундаментальних процесуальних гарантій. Зокрема, їй забезпечується право бути без зволікання та в повному обсязі поінформованою про характер і підстави обвинувачення, мати достатньо часу та можливостей для підготовки свого захисту, особисто здійснювати захист або користуватися правничою допомогою (включаючи безоплатну правову допомогу, якщо це необхідно), а також право допитувати свідків обвинувачення чи вимагати їх допиту й ініціювати виклик свідків захисту [37].

Хоча положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод не передбачають безумовну обов'язковість особистої присутності

обвинуваченого під час судового розгляду кримінального провадження, вони акцентують на важливості його участі, оскільки реалізація таких ключових прав, як право на особистий захист чи допит свідків обвинувачення, є фактично можливою лише за умови фізичної присутності обвинуваченого в суді. Це положення узгоджується також зі статтею 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року, яка гарантує обвинуваченому право бути присутнім на розгляді своєї справи та захищатися особисто або через захисника [52], а також зі статтею 67 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року [86]. Міжнародні судові органи одноголосно підкреслюють, що держава має обов'язок використати всі доступні засоби для належного інформування підозрюваного про відкриття кримінального провадження. Це відображено в рішеннях ЄСПЛ, зокрема, у справах *Sanader v Croatia* [109], *Sejdovic v Italy* [110], *Stoyanov v Bulgaria* [111]), рішенні Комітету ООН з прав людини (Мбенге проти Заїру) [87] та рішеннях Міжнародного кримінального суду (справа проти Саїфа Аль-Іслама Гаддафі) [113].

Водночас у міжнародному праві загальновизнаною є як особиста присутність обвинуваченого під час розгляду кримінальної справи, так і можливість винятків у цьому правилі в окремих випадках, передбачених законом. Такі відступи зумовлені потребою впровадження нових підходів у досудовому розслідуванні та судовому розгляді, що виникає у відповідь на загрози тероризму, злочинів проти національної та громадської безпеки, особливо в умовах, коли підозрювані можуть ховатися від правосуддя [19, с. 16].

Зокрема, з ухваленням Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» від 7 жовтня 2014 року було впроваджено низку важливих змін, спрямованих на посилення відповідальності та підвищення ефективності розслідування та покарання за злочини, що загрожують національній безпеці, громадському порядку та

боротьбі з корупцією [76] так, у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві було впроваджено інститут спеціального кримінального провадження (*in absentia*), що регламентується главою 24-1 «Особливості спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень» розділу III «Досудове розслідування» КПК України. Цей інститут передбачає можливість проведення досудового розслідування та судового розгляду за відсутності обвинуваченого за певних законодавчо визначених умов [43]. Отже, характерною особливістю механізму спеціального досудового розслідування є те, що воно проводиться за спеціальним порядком, який базується на загальних правилах досудового розслідування, але з урахуванням положень глави 24-1 КПК України [43].

Розробленням низки важливих аспектів здійснення спеціального досудового розслідування «*in absentia*» займалися В. Афанасьєв [3], Р. Брухаль [7], В. Дрозд [26], Г. Глобенко [18], І. Гловюк і М. Стоянов [19; 20], М. Коломойцев [36], О. Захарченко [29], О. Калінніков [33; 34], І. Калька [35], А. Лапкін [47], Г. Мудрецька [53], О. Нагорнюк-Данилюк [56], В. М. Трубніков та Д. Слінько [96], С. Шаренко та О. Шило [102] та багато інших.

Для спеціального кримінального провадження встановлено загальний порядок його проведення, який не є диференційованим, але враховує певні особливості, визначені КПК України. Ці особливості не ускладнюють і не спрощують процесуальну форму, а створені для забезпечення можливості ведення кримінального провадження у випадку ухилення підозрюваного чи обвинуваченого від особистої участі, при цьому гарантуються його права. Отже, у класифікації кримінальних процесуальних форм за ступенем складності (звичайний, спрощений, ускладнений порядок) спеціальне кримінальне провадження належить до звичайного порядку з урахуванням передбачених КПК України особливостей [106, с. 284].

Отже, спеціальне досудове розслідування починається після загального досудового розслідування, яке триває до моменту встановлення слідчим підстав для переходу до спеціального режиму. Переведення розслідування на цей

режим здійснюється ухвалою слідчого судді за результатами розгляду клопотання прокурора або слідчого, погодженого з прокурором [43].

Згідно з ч.2 ст. 297-2 Кримінального процесуального кодексу України, клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування повинно містити визначений законом обсяг відомостей. Зокрема, у ньому має бути наведено стислий опис обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання, із зазначенням його кримінально-правової кваліфікації та посиланням на відповідну норму Кримінального кодексу України. Обов'язковим є також виклад фактичних даних, що обґрунтовують підозру у вчиненні злочину конкретною особою, а також інформація про оголошення підозрюваного у міжнародний розшук. Крім того, клопотання має містити обґрунтування того, що підозрюваний умисно ухиляється від органів досудового розслідування та суду з метою уникнення кримінальної відповідальності, а також перелік свідків, допит яких слідчий або прокурор вважають необхідним під час судового розгляду відповідного клопотання [34, с. 249–250; 43].

Перш за все, прокурор зобов'язаний ознайомитися з матеріалами відповідного кримінального провадження. Якщо є достатні докази та обґрунтована підозра у вчиненні насильницького зникнення, а також правильність вручення повісток і процесуальних документів підтверджена, прокурор повинен або погодити клопотання, або відмовити у його задоволенні. І. Рогатюк справедливо наголошує, що під час погодження клопотання прокурор має переконатися у його відповідності всім вимогам, встановленим КПК України. Це стосується як формальних реквізитів клопотання, так і змісту справи загалом – зокрема, фабули злочину з докладним викладом обставин його вчинення, правової кваліфікації, місця та органу, що здійснює розслідування, обґрунтованості підозри та наявних доказів, повних відомостей про підозрюваного, підстав для його оголошення у розшук, а також переліку осіб, яких сторона обвинувачення вважає необхідним допитати [89, с. 384].

Доцільним є звернення й до зарубіжного досвіду функціонування

інституту розгляду справ *in absentia*, який отримав нормативне закріплення на рівні Ради Європи. Зокрема, у пунктах 1–9 Резолюції (75) 11 Комітету міністрів Ради Європи «Про критерії, що регулюють розгляд справ за відсутності обвинуваченого» сформульовано базові умови, за яких допускається здійснення судового розгляду без особистої участі обвинуваченого. Йдеться, передусім, про обов'язок держави забезпечити належне та своєчасне інформування особи про дату, час і місце судового розгляду, надання їй реальної можливості підготувати захист, а також документальне підтвердження факту отримання такого повідомлення. Водночас судовий розгляд має здійснюватися за загальними правилами кримінального процесу, із забезпеченням активної участі сторони захисту та можливості впливу на перебіг і результати провадження.

Окремо наголошується на гарантіях після ухвалення судового рішення. Обвинуваченому повинна бути забезпечена передача копії вироку або іншого остаточного судового акта, а перебіг строків на його оскарження має починатися саме з моменту фактичного вручення такого рішення. Крім того, особі гарантується право на апеляційне оскарження та на повторний розгляд справи у звичайному порядку, якщо вона доведе, що її відсутність була зумовлена поважними причинами, про які вона об'єктивно не могла повідомити компетентні органи завчасно [112].

Важливою особливістю, що відповідає загальноєвропейським стандартам захисту прав людини, є абсолютна заборона застосування спеціального досудового розслідування щодо неповнолітніх осіб. Такий підхід узгоджується з концепцією підвищеного рівня процесуального захисту дітей і повністю корелює з приписами ч. 2 ст. 10 КПК України, яка закріплює додаткові гарантії для неповнолітніх учасників кримінального провадження [43].

Разом із тим, у науковому середовищі не припиняються дискусії щодо сутності та процесуальної природи заочного кримінального провадження. Звертається увага на те, що його процедура та форма мають певні відмінності порівняно з класичною моделлю судового розгляду. Частина дослідників

вказує, зокрема, на неможливість реалізації окремих процесуальних стадій або дій, таких як допит обвинуваченого, що, на їхню думку, нібито зближує заочний розгляд зі спрощеними формами судочинства.

Водночас у доктрині обґрунтовано представлена й протилежна позиція. Так, Г. Матвієвська переконливо доводить, що з погляду організації, методики та внутрішнього змісту кримінального процесу заочне провадження не може розглядатися як спрощене чи прискорене. Воно не передбачає відступів від загального порядку кримінального судочинства, а, навпаки, реалізується в межах усіх установлених процесуальних вимог. Заочний розгляд підпорядковується загальним принципам кримінального процесу і з позицій процесуальної техніки є складною формою здійснення правосуддя, яка покладає на суд та інших учасників провадження підвищений обов'язок забезпечити всебічність, повноту й об'єктивність дослідження доказів, бездоганність процесуальних рішень та дотримання стандартів справедливого суду [49].

Водночас слід визнати, що відсутність чітко сформованої, концептуально цілісної моделі заочного кримінального провадження, неоднозначність законодавчих формулювань і недоліки юридичної техніки призвели до різнорідного тлумачення норм, які регулюють цей інститут. Саме це стало підґрунтям для поляризації наукових позицій щодо доцільності, меж і допустимості застосування механізму *in absentia* у практиці кримінального судочинства України. Попри це, численні реформи кримінального процесуального законодавства призвів до того, що на сьогодні механізм заочного кримінального провадження активно застосовується в Україні, зокрема, щодо воєнних злочинів. Це вказує на можливість його реалізації і в контексті досліджуваних нами злочинів.

Отже, спеціальне досудове розслідування, зокрема у справах про насильницьке зникнення, проводиться на підставі ухвали слідчого судді щодо підозрюваного. Виняток становлять неповнолітні, які ухиляються від органів слідства та суду, перебуваючи на тимчасово окупованих територіях України

або в державі, визнаній Верховною Радою України державою-агресором, з метою уникнення кримінальної відповідальності, а також ті, хто оголошений у міжнародний розшук. Також це стосується випадків, коли уповноважений орган прийняв рішення про передачу підозрюваних для обміну як війсьськовополонених і такий обмін відбувся.

Відповідно до частини 1 статті 42 КПК України, підозрюваним вважається особа, якій у встановленому порядку відповідно до ст.ст. 276–279 КПК України повідомлено про підозру; або особа, затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення; або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, але яка його не отримала через те, що її місцезнаходження не встановлено, при цьому вживаються заходи для його вручення відповідно до процедури, передбаченої КПК України [43].

На відміну від загальних правил досудового розслідування, виклик та повідомлення про підозру особи, яка переховується від слідчих органів і суду на тимчасово окупованих територіях або на території держави-агресора, має свої особливості. Відповідно до КПК України, у таких випадках повідомлення надсилаються на останню відому адресу проживання або перебування підозрюваної особи, а також обов'язково публікуються у засобах масової інформації загальнодержавного рівня та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора. Від моменту публікації повістки у вказаних джерелах підозрюваного вважають офіційно повідомленим про виклик [43].

Ухилення підозрюваного від явки на виклик слідчого, прокурора або слідчого судді, яке полягає у неприбутті без поважної причини більше двох разів, якщо він оголошений у міжнародний розшук, перебуває на тимчасово окупованій території або на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, є підставою для проведення спеціального досудового розслідування (ч. 5 ст. 139 КПК України). Водночас недотримання слідчим чи прокурором належного порядку вручення процесуальних документів (повідомлень про виклик або підозру) підозрюваному, який переховується від органів слідства та суду, може бути розцінене як порушення

права підозрюваного на захист.

Це може стати підставою для оскарження захистом повідомлення про підозру відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК України. Водночас слід підкреслити, що застосування спеціального досудового розслідування не є остаточним заходом: якщо підозрюваного, щодо якого слідчий суддя виніс ухвалу про спеціальне досудове розслідування, буде затримано або він добровільно з'явиться до органу досудового розслідування, подальше розслідування має проводитись у загальному порядку (ч. 5 ст. 297-4 КПК України).

Верховний Суд у Постанові від 19 березня 2015 року у справі № 5-1кc15, серед іншого, наголосив, що ухилення від слідства або суду слід розуміти як будь-які умисні дії особи, спрямовані на уникнення кримінальної відповідальності за вчинений злочин. Такі дії змушують правоохоронні органи вживати заходів для розшуку і затримання правопорушника та включають: неявку без поважних причин на виклик слідчого або суду, порушення умов запобіжного заходу, підробку або зміну документів, зміну зовнішності, приховування свого місцезнаходження, перебування в тайнику, імітацію власної смерті тощо. Особа, яка переховується від слідства або суду, – це відома відповідним органам особа (що підтверджується матеріалами кримінального провадження), яка вчинила певний злочин і навмисно вжила заходів для приховування свого місцезнаходження від слідства або суду [72; 30, с. 13].

Повертаючись до характеристик спеціального досудового розслідування, слід відзначити, що однією з його ключових ознак є обов'язкова присутність захисника протягом усього процесу [56, с. 26]. Відповідно до п. 8 частини 2 статті 52 КПК України, участь захисника є обов'язковою у кримінальному провадженні щодо осіб, щодо яких проводиться спеціальне досудове розслідування або спеціальне судове провадження, починаючи з моменту ухвалення слідчим суддею (або судом) рішення про застосування такого спеціального порядку.

А. Шевчишен, прагнучи уникнути ситуацій, коли захисник виконує лише формальну роль отримувача копій процесуальних документів, які мають бути вручені підозрюваному під час спеціального досудового розслідування, справедливо пропонує посилити його процесуальні повноваження. На його думку, адвокати повинні:

а) чітко усвідомлювати моральні принципи, що регулюють допустимість їхніх дій при формуванні позиції захисту без безпосередньої участі клієнта та її реалізації;

б) спиратися на професійну компетентність, враховуючи власний досвід у захисті клієнтів у кримінальних справах, та керуватися неупередженим і об'єктивним аналізом обставин злочину з метою визначення необхідних і законних засобів для захисту інтересів клієнта [105].

Відповідно до частини 6 статті 193 КПК України, якщо підозрюваний відсутній, прокурор має право подати клопотання про застосування до нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Згідно з частиною 2 статті 184 КПК України, копія цього клопотання разом із додатками повинна бути вручена захиснику підозрюваного не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання слідчим суддею. Таке клопотання подається до місцевого загального суду, територіальна юрисдикція якого охоплює місцезнаходження органу досудового розслідування, відповідно до частини 1 статті 184 КПК України [43].

Для забезпечення дотримання строків досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення в межах спеціального досудового розслідування рекомендується одночасно подавати до слідчого судді два клопотання: про застосування запобіжного заходу та про проведення спеціального досудового розслідування. Втім, на практиці більшість працівників подають ці клопотання послідовно.

Для вирішення питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою відповідно до ч. 6 ст. 193 КПК України, до клопотання слід долучити:

– у випадку, коли особа перебуває на тимчасово окупованій території України або на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, – документи, що підтверджують факт її перебування в такому місці (зокрема, довідки, показання свідків, відомості з оперативних джерел тощо);

– у разі оголошення особи в міжнародний розшук – копію постанови про оголошення її в міжнародний розшук, а також супровідний лист про направлення відповідних матеріалів до Національного центрального бюро Інтерполу для ініціювання внесення особи до бази розшукуваних осіб Інтерполу (так зване «червоне повідомлення»).

Наявність таких додатків є обов'язковою передумовою для належного обґрунтування клопотання слідчому судді [30, с. 36].

В абзаці сьомому пункту 6 листа Вищого спеціалізованого суду України від 4 квітня 2013 року № 511-550/0/4-13 «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» зазначено, що обов'язок підтвердження факту перебування підозрюваного або обвинуваченого в міжнародному розшуку покладається на слідчого чи прокурора, який звертається з відповідним клопотанням про застосування запобіжного заходу. Такий факт має бути підтверджений належними документами, зокрема довідкою, витягом із бази даних Інтерполу або іншими офіційними відомостями [77].

Щодо потреби в оголошенні підозрюваного в міжнародний розшук для здійснення спеціального досудового розслідування, слід підкреслити, що такий розшук є процесуальним інструментом міжнародної взаємодії, який здійснюється через механізми, передбачені Міжнародною організацією кримінальної поліції – Інтерполом.

Факт перебування підозрюваного за межами України може бути підтверджений проведенням ряду процесуальних заходів. Зокрема, йдеться про отримання офіційних повідомлень від підрозділів Державної прикордонної

служби щодо перетину державного кордону громадянином України. Додатково можуть бути використані матеріали відеофіксації відповідного факту.

Також для отримання доказів можуть бути застосовані слідчі дії, передбачені статтями 263 та 264 КПК України, а саме – зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж і доступ до електронних інформаційних систем. Ці процесуальні дії дозволяють обґрунтувати обставини перебування підозрюваного за кордоном як необхідну умову для проведення спеціального досудового розслідування [62].

Якщо факт виїзду розшукуваної особи за межі України підтверджено, міжнародний розшук оголошується після належного повідомлення цієї особи про підозру та її неявки без поважної причини на виклик слідчого або прокурора. Формально достатньою підставою для цього є навіть одноразова неявка, хоча в практиці частіше спостерігається оголошення розшуку після трьох неявок.

Процедура оголошення розшуку оформлюється слідчим або прокурором шляхом винесення окремої постанови (за умови, що досудове розслідування не зупиняється). Відомості про це невідкладно вносяться до ЄРДР, причому зробити це слід не пізніше ніж через 24 години з моменту винесення відповідної постанови.

Для організації міжнародного розшуку підозрюваного слідчий або прокурор зобов'язаний без зволікань надіслати постанову про розшук разом із необхідними матеріалами кримінального провадження до відповідного оперативного підрозділу, Державної прикордонної служби та Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України (НЦБ Інтерполу в Україні) [30, с. 16–17]. Як слушно зазначає І. Брус, Національний центральний бюро Інтерполу в Україні є підрозділом, який входить до структури національних правоохоронних органів і виконує функції організатора та координатора міжнародної співпраці у боротьбі зі злочинністю та наданні правової допомоги. Воно має відповідні повноваження з правозастосування і водночас є невід'ємною складовою системи Інтерполу [6,

с. 190].

Зазначасмо, що з другого абзацу частини 2 статті 297-1 КПК України випливає: однією з характерних ознак спеціального розслідування, закріпленою законодавчо у зв'язку з нормативними змінами, пов'язаними з впровадженням воєнного стану в Україні, є можливість проведення спеціального розслідування у кримінальному провадженні щодо злочину, вчиненого підозрюваним, стосовно якого уповноважений орган ухвалив рішення про передачу для обміну як військовополоненого, і такий обмін уже відбувся.

Відзначимо, що відповідно до Закону України від 28 липня 2022 року № 2472-IX «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» передбачено наступне:

– у кримінальному провадженні щодо злочину, вчиненого підозрюваним, щодо якого уповноважений орган прийняв рішення про його передачу для обміну як військовополоненого, і такий обмін відбувся, спеціальне досудове розслідування (*in absentia*) здійснюється на підставі ухвали слідчого судді (зміни внесені до ст.ст. 297-1, 297-2, 297-4 та 297-6 КПК України);

– у кримінальному провадженні щодо злочину, вчиненого обвинуваченим, якого передано для обміну як військовополоненого і обмін відбувся, судовий розгляд може проводитись за відсутності обвинуваченого (*in absentia*) (зміни внесені до ст. 323 КПК України) [76].

Відтак, було розширено коло підстав і умов, за яких дозволяється здійснення спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження. Водночас, згідно із зазначеним Законом України, процедура обміну підозрюваного, обвинуваченого чи засудженого як військовополоненого може бути ініційована лише за наявності відповідного рішення уповноваженого органу про передачу цієї особи для обміну як військовополоненого.

Отже, для того щоб спеціальне досудове розслідування могло бути здійснено на підставі обміну особи як військовополоненого, у клопотанні до

слідчого судді слід належно обґрунтувати два ключові юридичні факти:

1) наявність рішення уповноваженого органу про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого;

2) факт здійснення такого обміну.

Водночас у згаданому Законі не вказано безпосередньо, який саме орган наділений повноваженнями приймати подібні рішення. Аналіз чинного законодавства України також не дає чіткого нормативного визначення такого органу. У реальній практиці рішення про передачу особи для обміну як військовополоненого зазвичай ухвалюється Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України.

Завершення досудового розслідування у справах про насильницьке зникнення, що здійснюється за процедурою *in absentia*, відбувається відповідно до загальних правил, передбачених статтею 290 Кримінального процесуального кодексу України. Зокрема, відповідно до частини шостої цієї статті, прокурор направляє захиснику запит щодо надання доступу до речових доказів (або їх частин), документів (чи їх копій), з можливістю копіювання або іншого способу їх відтворення. Крім того, забезпечується доступ до житла або іншого володіння, що перебуває у розпорядженні або під контролем сторони захисту, якщо ця сторона планує використати відповідні відомості в якості доказів під час судового розгляду.

Після завершення досудового розслідування слідчий передає прокурору обвинувальний акт, реєстр матеріалів досудового розслідування та інші матеріали кримінального провадження. У разі погодження обвинувального акта, прокурор здійснює його вручення захиснику підозрюваного разом із реєстром матеріалів кримінального провадження.

Захиснику підозрюваного надаються два примірники обвинувального акта та реєстру матеріалів досудового розслідування – один для нього, інший для підозрюваного. Захисник підтверджує отримання цих документів письмовою розпискою. Після цього прокурор передає до суду обвинувальний акт, реєстр матеріалів та розписку захисника для подальшого розгляду справи

по суті. Момент звернення прокурора до суду з обвинувальним актом вважається моментом припинення досудового розслідування.

У разі розгляду справи за процедурою *in absentia* на стороні обвинувачення лежить обов'язок вичерпно використати всі законні інструменти для забезпечення прав обвинуваченого. Це охоплює право на захист, доступ до правосуддя, дотримання конфіденційності спілкування та недоторканність приватного життя. Аналогічні зобов'язання несе й суд, який повинен гарантувати дотримання прав особи.

Верховний Суд у справі № 727/13085/18 підкреслив: недотримання таких гарантій свідчить про порушення принципів юридичної рівності сторін, змагальності процесу та справедливості розгляду. Кожній стороні має бути забезпечено реальну можливість викласти свою позицію в умовах, що не ставлять її у значно гірше становище порівняно з іншою стороною. Такий підхід, з урахуванням практики ЄСПЛ, суперечить положенням статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує право на справедливий суд [108].

Алгоритм проведення розслідування у випадках насильницького зникнення за процедурою *in absentia* передбачає реалізацію послідовних слідчих (розшукових) і процесуальних дій, а саме:

1. Виклик особи відповідно до ч.ч. 1–7 ст. 135 КПК України для вручення повідомлення про підозру та встановлення факту її умисного переховування від органів досудового розслідування.

2. Повідомлення про підозру та повторний виклик підозрюваного, якщо він перебуває на тимчасово окупованій території або на території держави-агресора, із дотриманням вимог щодо інформування через публікацію та направлення на останню відому адресу.

3. Призначення захисника для забезпечення реалізації процесуальних прав особи, стосовно якої планується застосування спеціального досудового розслідування.

4. Оголошення підозрюваного в міжнародний розшук за наявності

підтверджених даних про його перебування за межами України, оформлене відповідною постановою слідчого або прокурор.

5. Звернення до слідчого судді з клопотанням про надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування та проведення подальших слідчих дій і завершення провадження відповідно до вимог гл. 24-1 КПК України [30, с. 39].

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що норми глави 24-1 Кримінального процесуального кодексу України зазнали численних змін і доповнень, що свідчить про складність, динамічність і незавершеність процесу формування інституту *in absentia* та окреслення меж його застосування. При цьому досі залишається неврегульованим питання щодо забезпечення обвинуваченому права на оскарження вироку у кримінальному провадженні, яке було здійснене за його відсутності.

Водночас, виходячи з правових позицій, сформульованих Верховним Судом, можливість особи на оскарження вироку, ухваленого за її відсутності (*in absentia*), впливає із загальних засад кримінального процесуального законодавства, які гарантують кожному право на перегляд судового рішення. Таким чином, навіть за відсутності прямого нормативного закріплення, реалізація цього права розглядається як така, що ґрунтується на конституційних принципах доступу до правосуддя та права на справедливий судовий розгляд [73]. У підсумку, відсутність належної правової визначеності щодо процедур спеціального провадження, зокрема прав обвинуваченого на оскарження вироку, створює реальні ризики порушення права на захист. Це не лише ставить під сумнів легітимність судових рішень, ухвалених *in absentia*, але й негативно впливає на потерпілих. Останні змушені тривалий час перебувати в стані правової невизначеності, знову й знову переживати травматичні події в межах розслідувань, судових розглядів, медійної уваги, що може мати серйозні психологічні наслідки. Тому законодавче врегулювання цих питань є необхідною умовою як для гарантування прав усіх учасників процесу, так і для забезпечення ефективності правосуддя.

Висновки до розділу 2

Установлено, що початок досудового розслідування у провадженнях щодо насильницьких зникнень є не «технічною» дією реєстрації, а вузловим процесуальним моментом, який визначає реальність захисту прав потерпілих, швидкість пошуку зниклої особи та якість подальшого доказування. В умовах війни ця стадія набуває посиленого правозахисного значення, оскільки проміжок часу між отриманням первинного сигналу і внесенням відомостей до ЄРДР прямо корелює з ризиком втрати життя/здоров'я особи та незворотною втратою доказової інформації. З метою з'ясування особливостей доказування у кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення проаналізовано специфіку початку досудового розслідування, а також визначено обставини, що підлягають встановленню в межах цієї категорії кримінальних правопорушень. У результаті дослідження встановлено, що однією з ключових причин низької ефективності розслідування насильницьких зникнень є відсутність уніфікованих сучасних методик їх розслідування, а також неналежний рівень організації діяльності слідчих на початковому етапі кримінального провадження, що негативно впливає на повноту та якість доказування.

Доведено, що відправною точкою встановлення фактів насильницького зникнення є етап з'ясування обставин кримінального правопорушення, який охоплює насамперед дії, спрямовані на встановлення місцеперебування потерпілого, а також осіб, які ймовірно причетні до вчинення злочину. Саме на цьому етапі формуються первинні слідчі версії та визначається подальший вектор розслідування. Установлено, що після внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань здійснюється оголошення зниклої особи в розшук, проводяться необхідні процесуальні та розшукові дії, а також забезпечується накопичення доказової інформації, достатньої для оперативного, повного й об'єктивного розслідування кримінального правопорушення.

До основних завдань початкового етапу досудового розслідування

насильницького зникнення віднесено: 1) аналіз та оцінювання первинних матеріалів з метою встановлення всіх відомих на цей момент обставин події; 2) визначення фактів і обставин, які потребують подальшого доказування у межах кримінального провадження; 3) розроблення плану першочергових слідчих (розшукових) дій з урахуванням криміналістичної ситуації; 4) оперативне збирання та належна фіксація доказів, які мають тенденцію до швидкої втрати або знищення та безпосередньо впливають на встановлення місцезнаходження зниклої особи.

До першочергових процесуальних дій у справах про насильницьке зникнення належать: огляд місця події; надання доручень щодо проведення досудового розслідування та повідомлення прокурора з метою визначення процесуального керівника; вилучення знарядь і засобів вчинення злочину, а також предметів і документів, залишених нападниками; встановлення свідків та опитування очевидців зникнення, отримання пояснень від заявника; обстеження житла, інших приміщень, ділянок місцевості та транспортних засобів; організація і проведення тактичних операцій, спрямованих на звільнення зниклої особи та затримання підозрюваних.

З урахуванням вимог кримінального процесуального законодавства, зокрема положень статті 91 КПК України, сформовано базовий перелік обставин, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення, а також супутніх обставин, що потребують обов'язкового встановлення. Аналіз правозастосовної практики дозволив виявити типові помилки слідчих, серед яких: неправильна оцінка події та помилкове визначення напрямку розслідування; порушення встановленого процесуального порядку проведення слідчих (розшукових) дій; недооцінювання окремих суттєвих обставин; необґрунтований вибір черговості проведення процесуальних дій, у тому числі тактичних операцій.

З метою належного захисту прав та законних інтересів вразливих потерпілих здійснено поглиблений аналіз обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні щодо насильницького зникнення.

Особливу увагу приділено встановленню обставин, що обтяжують покарання, передбачених частиною першою статті 67 КК України, зокрема вчиненню злочину групою осіб за попередньою змовою, а також з мотивів расової, національної чи релігійної ворожнечі, розбрату або за ознакою статі.

З огляду на те, що в умовах воєнного стану насильницьке зникнення набуло системного характеру та у багатьох випадках спрямовується проти окремих категорій осіб, обґрунтовано доцільність внесення змін до статті 146-1 Кримінального кодексу України шляхом запровадження окремих кваліфікованих складів цього злочину. Зокрема, пропонується доповнити статтю новою частиною третьою такого змісту:

«3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, якщо вони були вчинені щодо малолітньої дитини, особи похилого віку, особи з інвалідністю, або у зв'язку з виконанням потерпілим службових чи громадських обов'язків, а також із мотивів расової, національної, релігійної ворожнечі чи через статеву приналежність, – караються позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років із можливим позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від одного до трьох років».

Особливо кваліфікований склад злочину доцільно викласти у такій редакції:

«4. Дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, якщо вони були вчинені організованою групою, або спричинили смерть потерпілого чи інші тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від одного до трьох років».

Доведено, що запропонований підхід до кримінально-правової кваліфікації насильницького зникнення сприятиме підвищенню ефективності застосування ст. 146-1 КК України, забезпечить диференціацію кримінальної відповідальності залежно від суспільної небезпеки діяння та створить передумови для реального притягнення винних осіб до відповідальності.

Окрему увагу приділено питанням розслідування кримінальних проваджень щодо насильницького зникнення за процедурою *in absentia*. Таке розслідування може здійснюватися на підставі ухвали слідчого судді щодо підозрюваного, за винятком випадків, коли йдеться про неповнолітніх. Підставами для його проведення є переховування підозрюваного від органів досудового розслідування та суду на тимчасово окупованих територіях України або в державі, визнаній Верховною Радою України державою-агресором, ухилення від кримінальної відповідальності, оголошення особи в міжнародний розшук, а також передача підозрюваного для обміну як військовополоненого у разі фактичного здійснення такого обміну.

Алгоритм здійснення кримінального провадження щодо насильницького зникнення за процедурою *in absentia* включає послідовне виконання таких слідчих і процесуальних дій: 1) виклик особи відповідно до частин 1–7 статті 135 КПК України з метою повідомлення про підозру та фіксації факту її переховування від органів досудового розслідування; 2) повідомлення підозрюваного про підозру та його виклик у разі перебування на тимчасово окупованій території або в державі-агресорі; 3) залучення захисника для забезпечення реалізації права на захист; 4) оголошення підозрюваного в міжнародний розшук; 5) отримання ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення спеціального досудового розслідування та його подальше завершення.

Серед обставин, що підлягають доказуванню у справах про насильницьке зникнення віднесено такі:

Першою значимою обставиною, що впливає на початок розслідування, є наявність у заяві/повідомленні або в самостійному виявленні слідчим (прокурором) мінімального обсягу відомостей, які об'єктивно можуть свідчити про можливе вчинення кримінального правопорушення. Для запуску механізму ст. 214 КПК України не вимагається встановлення елементів складу злочину чи «правильної» кваліфікації; натомість визначальним є сам факт отримання сигналу про подію, що потребує перевірки в процесуальній формі. Такий підхід

унеможливилює підміну досудового розслідування попередніми «перевірками» поза ЄРДР і відповідає природі насильницького зникнення як неочевидного та латентного діяння.

Другою ключовою обставиною є часовий фактор і якість первинної інформації. Для насильницьких зникнень типовими є дефіцит вихідних даних, відсутність очевидців, невідомість місця утримання, а також високий ризик швидкого зникнення слідів. Це обумовлює пріоритетність негайної реєстрації та стартових дій, спрямованих на локалізацію події, ідентифікацію можливих виконавців і забезпечення негайного пошуку потерпілого. Фактично, своєчасність внесення до ЄРДР виступає базовою умовою ефективності всього провадження.

Третьою визначальною групою обставин є воєнно-конфліктний контекст (окупація, бойові дії, переміщення населення, розірваність комунікацій). Він зумовлює дистанційний характер документування, обмеження доступу до місця події та джерел доказів, проблеми з фіксацією точної дати/місця зникнення і підвищені ризики для заявників та свідків. У цих умовах початок розслідування залежить не стільки від «повноти» первинного повідомлення, скільки від здатності правоохоронної системи оперативно перетворити фрагментарні відомості на процесуально придатну основу для пошуку і доказування, паралельно забезпечивши безпеку комунікації з джерелами інформації.

Четвертою значимою обставиною є суб'єктний компонент насильницького зникнення: наявність ознак причетності представників держави або осіб, які діють із дозволу/підтримки держави. Саме ця характеристика впливає на визначення підслідності, моделі процесуального контролю та потребу в негайних гарантіях захисту заявника, свідків і родичів зниклого (включно з відстороненням потенційно причетних осіб від владних/контрольних функцій). У практичному вимірі це означає, що на старті провадження важливим є не лише внесення до ЄРДР, а й швидке процесуальне вирішення питань підслідності та організації взаємодії, без блокування невідкладних пошукових заходів.

П'ятою обставиною, що безпосередньо впливає на старт розслідування, є джерело первинної інформації та специфіка заявника. Типовою є ситуація, коли звертаються не самі потерпілі, а їхні близькі, що вимагає стандартизованого «мінімального протоколу» з'ясування обставин: дані про заявника і спосіб отримання інформації; ідентифікаційні відомості про зниклого; фактична канва події (час/місце/обставини зникнення, можливі виконавці, транспорт, озброєння, ймовірне місце утримання). Саме цей мінімум визначає, наскільки швидко орган досудового розслідування здатний перейти від реєстрації до реальних розшукових і процесуальних дій.

Шостою істотною обставиною є латентність і поведінкові бар'єри повідомлення: страх помсти, недовіра до органів влади, небезпека для родичів/свідків, а інколи й прагнення приховати певні епізоди біографії зниклого. Це впливає на момент звернення і повноту первинних відомостей, а отже – на швидкість старту розслідування. Тому критично важливою умовою ефективного початку є забезпечення безпеки заявників і конфіденційності даних, що одночасно підвищує якість первинної інформації і зменшує латентність.

Сьомою (процесуально визначальною) обставиною є межі допустимої діяльності до моменту внесення відомостей до ЄРДР. Оскільки до внесення відомостей закон дозволяє лише огляд місця події у невідкладних випадках, будь-яка інша активність має бути швидко переведена у процесуальну форму через реєстрацію. Це створює імператив: якщо існує ризик втрати слідів або загроза життю потерпілого, пріоритетом є негайне внесення відомостей і організація законної моделі збирання доказів та НС(Р)Д, а не накопичення «попередніх матеріалів» поза межами провадження.

Восьмою обставиною є вплив організаційно-ресурсних чинників (дефіцит кадрів, міжвідомчі групи, різноманітність практик різних органів). Вони прямо впливають на швидкість реєстрації, призначення процесуального керівника і розгортання первинних заходів. Висновок полягає в тому, що початок досудового розслідування у справах про насильницькі зникнення потребує

інституційної стандартизації стартових алгоритмів і єдиного мінімального стандарту реагування незалежно від того, який орган першим отримав повідомлення.

Отже, найбільш значимі обставини, що визначають початок досудового розслідування у справах про насильницьке зникнення, можна звести до таких блоків: 1) наявність мінімальних даних про можливу подію злочину (без вимоги доведення складу); 2) критичність часу і ризик втрати слідів/життя; 3) воєнно-окупаційні обмеження доступу до джерел доказів; 4) суб'єктний елемент (можлива причетність представників держави) і пов'язані з цим питання підслідності та захисту; 5) якість первинної інформації та стандартизоване її уточнення; 6) латентність і потреба в гарантіях безпеки заявників/свідків; 7) суворі процесуальні межі дій до ЄРДР; 8) ресурсно-організаційні умови та міжвідомча координація. Саме сукупність цих чинників зумовлює, чи буде початок розслідування формальним, чи перетвориться на реальний механізм невідкладного пошуку зниклої особи і подальшого ефективного доказування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ 2

1. Аналітична інформація щодо насильницьких зникнень в Україні.
URL: <https://khpg.org/1608812468>.
2. Аналітичний звіт. Насильницькі зникнення: національна практика.
Міжнародні стандарти. https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/05/znyknennya_web.pdf.
3. Афанасьєв В. В. Проблеми відповідності спеціального кримінального провадження (in absentia) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Юрист України*. 2018. № 1. С. 35-42.
4. Барабаш Т. М. Предмет доказування у кримінальних справах про ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2002. 16 с.
5. Баулін О. В. Спеціальне кримінальне провадження у контексті верховенства права. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/3-2017/baulin.pdf>.
6. Брус І. І. Організаційно-правові аспекти функціонування Національного центрального бюро Інтерполу в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 189–192.
7. Брухаль Р. С. Роль прокурора у спеціальному досудовому розслідуванні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2020. 233 с.
8. Бученко Д. А. Обставини, що підлягають встановленню в кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення людини. *Modern tools and methods of scientific investigations: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the IV International Scientific and Theoretical Conference (Antwerp, October 25, 2024)*. Kingdom of Belgium: Antwerp, International Center of Scientific Research, 2024. С. 87–89. DOI: 10.36074/scientia-25.10.2024.
9. Бученко Д. А. Особливості початку досудового розслідування в

кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення людини. *Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства*: частина перша: матеріали Х міжнар. наук.-прак. конф. (м. Київ, 08 жовтня 2024 р.). Київ: ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2024. С. 69–71.

10. Бученко Д. А. Особливості початку досудового розслідування та обставини, що підлягають встановленню в кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення людини. *Наука і техніка*. 2024. № 11 (39). С. 25–35.

11. Вапнярчук В. В. Загальна характеристика предмета кримінально-процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 238–248.

12. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

13. Верещак О. І. Спеціальне досудове розслідування у кримінальному провадженні: дис. ... д-ра філософії 081 «Право». Київ, 2023. 244 с.

14. Вирок Обухівського районного суду Київської області від 24.05.2023 р., у справі № 368/1301/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111115374>.

15. Вітвіцький С. С., Волобуєва О. О., Єрошкін М. В., Котова В. В. Особливості доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2022. 214 с.

16. Войтович Є. М. Методика розслідування насильницького зникнення людини: дис. ... д-ра філософії 081 «Право». Київ, 2021. 276 с.

17. Войтович Є. М., Тичина Д. М., Антощук А. А. Основи методики розслідування насильницького зникнення людини: монографія. Київ, 2022. 177 с.

18. Глобенко Г. І. Проблемні аспекти інституту спеціального досудового розслідування «in absentia». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 389–392.

19. Гловюк І. В. Кримінальне провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (in absentia) у системі кримінального провадження

України. *Право України*. 2015. № 7. С. 16–25.

20. Гловюк І. В., Стоянов М. М. Особливості доказування у спеціальному досудовому розслідуванні: окремі питання. *Право України*. 2017. № 12. С. 19–26.

21. Гришук В. К. Тероризм: теоретико-прикладні аспекти: навч. посіб. Львів: ЛьВДУВС, 2011. 328 с.

22. Денисюк О. В. Кримінально-правова характеристика насильницького зникнення: дис. ... д-ра філософії 081 «Право». Київ, 2023. 225 с.

23. Денисюк О. В. Окремі аспекти кваліфікації насильницького зникнення. *Наукові перспективи*. 2023. № 11 (17). С. 533–544. DOI: <https://doi.org/10.32837/chern.v0i1.185>.

24. Дідик М., Мельник М. Рапорт слідчого/прокурора про виявлення кримінального правопорушення: процесуальний статус і правові наслідки. URL: <https://unba.org.ua/publications/10001-raport-slidchogo-prokurora-pro-viyavlennya-kriminal-nogo-pravoporushennya-procesual-nij-status-i-pravovi-naslidki.html>.

25. Довідник слідчого: практ. посіб. / кол. авт.; за заг. ред. І. М. Вигівського та М. С. Цуцкірідзе / Головнн слідче управління НПУ. Київ: 7 БЦ, 2024. 962 с.

26. Дрозд В. Г. Спеціальне досудове розслідування (in absentia) як диференційована форма кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 333–337. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.57>.

27. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: Навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: ВАІТЕ, 2014 р. 944 с.

28. Єрошкін М. В. Особливості доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Маріуполь, 2020. 238 с.

29. Захарченко О. В. Деякі аспекти заочного судового провадження у кримінальному процесі Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 264–268.

30. Здійснення спеціального досудового розслідування у кримінальному провадженні: практичний poradnik / Членов М. В., Тимофєєв А. О., Букрєєв О. І. Харків: ІПЮК для СБУ. 2023. 48 с.

31. Злочини насильницького зникнення – порушення Римського статуту та Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень. URL: <https://www.prostir.ua/?library=zlochyny-nasylnytskoho-znyknennya-porushennya-rymskoho-statutu-ta-mizhnarodnoji-konventsiji-pro-zahyst-usih-osib-vid-nasylnytskyh-znyknen>.

32. Зникнення безвісти, насильницькі зникнення та незаконне позбавлення волі під час війни в Україні (за даними по Херсонській, Запорізькій, Харківській та Луганській областях). Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. URL: <https://khpg.org/1608810811>.

33. Калінніков О. В. Досудове розслідування у кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного (in absentia) в Україні та країнах Європи (порівняльно-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2021. 314 с.

34. Калінніков О. В. Окремі аспекти повернення слідчим суддею клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування (in absentia). *Modern problems in science: Legal sciences*: VIII International scientific and practical conference (November 09-12, 2020). Prague, Czech Republic. С. 249–255.

35. Калька І. З. Реалізація прав підозрюваного, обвинуваченого в спеціальному кримінальному провадженні (in absentia): дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2023. 265 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f8ad0e39-66f3-472a-bdec-8ad4a4275deb/content>.

36. Коломойцев М. М. Спеціальне кримінальне розслідування (in absentia): проблемні питання участі захисника. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. №2 (105). С. 149–157.

37. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

38. Конституція України: Основний Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print>.

39. Кочеров М. В. Поняття службової особи як суб'єкта незаконного збагачення. *Адвокат*. 2012. № 9. С. 37–40.

40. Криміналістика: підручник: у 2 т. / А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін.; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. Л. Малярової. Харків: ХНУВС, 2017. 384 с.

41. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

42. Кримінальний процес: підручник. Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.

43. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 12.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

44. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. За заг. ред. В. Я. Тація. Харків. : Право, 2012. Т. 1. 768 с.

45. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / уклад.: Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація. Харків.: Право, 2012. Т. 2. 664 с.

46. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. За заг. ред. В. Я. Тація. Харків: Право, 2012. Т. 1. 768 с.

47. Лапкін А. В. Прокурор у спеціальному досудовому розслідуванні (in absentia). *Правові горизонти*. 2018. С. 107–111. DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2018.i13.p107>.

48. Ліпіна В. В. Про деякі проблеми кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення. *Молодий вчений*. 2020. № 4 (80). С. 55–58.

49. Матвієвська Г. В. Заочне провадження як форма кримінального судочинства. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3. С. 351–355.

50. Москаленко Г. В. Поняття та особливості етапів розслідування злочинів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 5. С. 376–379.

51. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень: ратиф. Законом України № 525-VIII від 17.06.2015 р. // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

52. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: прийнято 16 груд. 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

53. Мудрецька Г. В. Правове регулювання застосування інституту спеціального досудового розслідування в межах кримінального провадження. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 103–107.

54. Навроцький В. О. Чи є експерт службовою особою. *Життя і право*. С. 19–21. URL: <http://dudorov.com.ua/images/download/vssu-vidpovid-dlya-vssu-kriminalno-pravovogo-statusu-okremikh-kategorij-osib.pdf>.

55. Нагорнюк-Данилюк О. О. Історія та розвиток інституту спеціального кримінального провадження в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 3. С. 181–185.

56. Нагорнюк-Данилюк О. О. Ознаки спеціального досудового розслідування та порядок його здійснення. *Розвиток наукових досліджень у XXI столітті: сучасні реалії та перспективи майбутнього*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 трав. 2016 р.). Київ: Громад. орг. «Фундація науковців та освітян» (ESF), 2016. С. 25–30.

57. Насильницькі зникнення в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі (Україна), тимчасово окупованих Російською Федерацією: інформаційна довідка від 31.03.2021. Організація Об'єднаних Націй Україна. URL: <https://ukraine.un.org/uk/123652-насильницькі-зникнення-в-автономній-республіці-крим-і-місті-севастополі-україна-тимчасово>.

58. Насильницькі зникнення та свавільні затримання активних громадян в

ході повномасштабної російської збройної агресії проти України (лютий 2022 – червень 2023 рр.) / Н. Охотнікова, О. Гнатюк, Б. Петруньок; ред. О. Синюк; Центр прав людини ZMINA. Київ, 2023. 106 с.

59. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018 р. 1104 с.

60. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квіт. 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Каннон, 2001. 1236 с.

61. Наумова О. Окремі аспекти криміналізації насильницького зникнення людини. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2. С. 119–126.

62. Нікітенко В. М. Проблеми досудового розслідування (in absentia). Житомирська політехніка. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/61-1.pdf>.

63. Онишкевич І. А. Кримінальна відповідальність за насильницьке зникнення в Україні: дис. ... д-ра філософії 081 «Право». Львів, 2024. 218 с.

64. Оробець К. М. Властивості суб'єктів злочину за кримінальним правом України. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 2. С. 121–123

65. Особливості кримінальних проваджень щодо безвісти зниклих осіб: метод. реком. / Чернявський С. С., Брисковська О. М., Вознюк А. А., Арешонков В. В. та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 78 с.

66. Песцов Р. Г. Заочне провадження в кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2012. 191 с.

67. Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні: навч. посіб. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 140 с.

68. Під час кримінального провадження за процедурою «in absentia» на одній чаші терезів – інтереси забезпечення ефективності провадження, а на другій – право особи на справедливий суд. URL:

<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/943591>.

69. Погорецький М. А., Ленко М. О., Сергєєва Д. Б. Процесуальні та криміналістичні засади початкового етапу розслідування терористичних актів, вчинених з використанням саморобного вибухового пристрою: монографія; за ред. проф. М.А. Погорецького. Київ : Алерта, 2014. 300 с.

70. Поліщак Н. І. Особливості стягнення процесуальних витрат на правову допомогу потерпілому у кримінальному провадженні. *Наше право*. 2016. № 2. С. 137–143.

71. Постанова Верховного Суду від 16 січня 2023 р., у справі № 369/13131/18. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=108423788&red=100003546b8682fbfdc1e0e598673efad1d838&d=5>.

72. Постанова Верховного Суду від 19 берез. 2015 р. Справа № 5-1кc15. URL: <https://ol.zt.court.gov.ua/sud0618/pres-centr/13/184398/>.

73. Постанова Верховного Суду від 28 лютого 2024 р., у справі № 753/14148/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117442733>.

74. Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку : постанова Пленуму Верховного Суду № 5 від 29 червня 1990 р. // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-90>.

75. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини: Закон України від 07 жовтня 2014 р. № 1689-VII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18>.

76. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених: Закон України від 28 липня

2022 р. № 2472-IX // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2472-20>.

77. Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 04 квітня 2013 р. № 511-550/0/4-13 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13>.

78. Про додержання судами України процесуального законодавства, яке регламентує судовий розгляд кримінальних справ: постанова Пленуму Верховного Суду України № 11 від 27 грудня 1985 р. // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-85>.

79. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 04 лютого 1993 р. № 3926-XII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>.

80. Про затвердження Інструкції з організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) Національної поліції України: Наказ МВС України від 23 травня 2017 р. № 440 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-17>.

81. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: Наказ Офісу Генерального прокурора від 30 верес. 2021 р. № 309 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309905-21>.

82. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text>.

83. Про практику призначення судами кримінального покарання: постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 27 жовтня 2003 р. // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>.

84. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

85. Пчеліна О. В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, і їхнє місце у структурі окремої криміналістичної методики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 2 (31). С. 187–190. DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).590](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).590).

86. Римський статут міжнародного кримінального суду // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_588

87. Рішення Комітету ООН з прав людини у справі «Даніель Монгуйя Мбенге проти Заїру» (Daniel Monguya Mbenge v. Zaire) (Повідомлення № 16/1977, 1990), де Комітет ООН із прав людини дійшов висновку, що простої публікації інформації про судовий розгляд у засобах масової інформації не достатньо для задоволення вимоги про належне повідомлення, встановленої у ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: https://www.worldcourts.com/hrc/eng/decisions/1983.03.25_Mbenge_v_Zaire.htm.

88. Рогатинська Н. З. Предмет доказування у справах, що закриваються провадженням за nereабілітуючими підставами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2008. 211 с.

89. Рогатюк І. В. Теоретичні, правові та праксеологічні основи кримінальної процесуальної діяльності прокурора у досудовому розслідуванні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 604 с.

90. Романюк В. В. Предмет доказування у кримінальних провадженнях щодо економічних злочинів. *Наукові перспективи*. 2023. № 2 (32). С. 413–422.

DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2\(32\)-413-422](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2(32)-413-422).

91. Самойленко О. А. Початок кримінального провадження (з позицій криміналістичної науки). *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 226–231.

92. Скрябін О., Санакоєв Д. Особливості реалізації принципу законності в кримінальному процесі України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 1. С. 253–257.

93. Соколова Я. А. Розслідування викрадення людини: монографія. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2010. 229 с.

94. Соф'їн М. І. Вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, як обов'язковий елемент предмета доказування слідчим у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (99). С. 253–262.

95. Старостенко Л. В. Співвідношення понять «насильницьке зникнення» та «викрадення людини» в міжнародному праві. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 3. С. 73–76.

96. Трубніков В. М., Слінько Д. С. Реалізація засад кримінального провадження в процесуальній формі заочного кримінального судочинства. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2014. № 18. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/1302>.

97. Удалова Л. Д. Проблемні питання початку досудового розслідування. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 228–239. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2016_1_21

98. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: наук.-метод. посіб. для суддів. 2-е вид. випр., допов. Київ, 2015. 208 с.

99. Цвікі В. Ю. Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Львів, 2017. 247 с.

100. Цюприк І. В. Особливості встановлення винуватості осіб, причетних до вчинення терористичних актів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1 (106). С. 206–216.

101. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів: монографія. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. 492 с.
102. Шаренко С. Л., Шило О. Г. Спеціальне досудове розслідування і судове провадження: проблемні питання правового регулювання. *Право України*. 2015. № 7. С. 58–65.
103. Шарова-Айдаєва О. О. Предмет доказування й особливості збирання доказів під час розслідування злочинів, учинених щодо працівників правоохоронних органів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4 (103). С. 292–301. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.4.28>.
104. Шевчишен А. В. Поняття спеціального досудового розслідування (in absentia) та його функціональне призначення у кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 125–134.
105. Шевчишен А. В. Проблеми доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.09. Київ. 2019. 624 с.
106. Шумейко Д. О. Актуальні проблеми спеціального кримінального провадження: теорія і практика. Науковий вісник публічного та приватного права. 2020. Вип. 6, т. 2. С. 282–287.
107. Шумейко Д. О. Теоретико-правові та практичні засади здійснення спеціального кримінального провадження в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2021. 475 с.
108. Щодо процедури судового розгляду в спеціальному судовому провадженні за відсутності обвинуваченого: in absentia. *Advokat Post*. URL: <http://bit.ly/3XZ7lkI>.
109. Case of Sanader v. Croatia. ECHR, Appl. 66408/12, Judgement 06 July 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-151039>.

110. Case of Sejdic v. Italy. ECHR, Appl. 56581/00, Judgement 01 June 2006: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-72629>.

111. Case of Stoyanov v. Bulgaria. ECHR, Appl. 39206/07, Judgement 30 April 2012. URL: <http://surl.li/rtrpq>.

112. Committee of Ministers of the Council of Europe. Overview of the European standards regarding criminal proceedings held in the absence of the accused ("in absentia"). URL: <https://rm.coe.int/overview-of-the-european-standards-regarding-criminal-proceedings-held/1680b2d095>.

113. Decision on the «Admissibility Challenge by Dr. Saif Al-Islam Gadafi pursuant to Articles 17 (1) (c), 19 and 20 (3) of the Rome Statute». In the case of Prosecutor v. Saif Al-Islam Gaddafi, Situation in Libya. ICC, 05.04.2019. URL: https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2019_01904.PDF.

РОЗДІЛ 3

ЗАСОБИ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ

3.1. Доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення шляхом проведення слідчих (розшукових) дій

Ефективність кримінального процесуального доказування у справах про насильницьке зникнення безпосередньо залежить від належного функціонування засобів кримінального процесуального доказування, серед яких важливе місце посідають слідчі (розшукові) дії. Правове регулювання цих дій визначено в главі 20 КПК України. Зокрема, до слідчих (розшукових) дій належать:

- 1) допит, включно з одночасним допитом двох або більше осіб, які вже раніше були допитані (ст.ст. 224–226, 232 КПК України);
- 2) пред'явлення для впізнання особи, речей, трупа (ст.ст. 228–230 КПК України);
- 3) обшук житла або іншого володіння особи (ст.ст. 233–236 КПК України), а також особи (ч. 5 ст. 236 КПК України);
- 4) огляд місцевості, приміщень, речей і документів (ст. 237 КПК України), трупа (ст. 238 КПК України) або трупа у зв'язку з ексгумацією (ст. 239 КПК України);
- 5) освідчування особи (ст. 241 КПК України);
- 6) слідчий експеримент (ст. 240 КПК України);
- 7) залучення експерта для проведення експертизи (ст.ст. 242–243 КПК України).

Окремим різновидом слідчих (розшукових) дій є негласна слідча (розшукова) дія, правова регламентація яких визначена у главі 21 КПК

України [28].

Перелічені вище слідчі (розшукові) дії, а також особливості їх правового регулювання й специфіка застосування дають підстави класифікувати їх за певними критеріями як засоби кримінального процесуального доказування у кримінальному провадженні про насильницьке зникнення, а саме:

1. За ступенем обмеження конституційних прав і свобод особи, щодо якої застосовуються можемо класифікувати слідчі (розшукові) дії на:

а) дії, що пов'язані з тимчасовим обмеженням конституційних прав і свобод особи;

б) слідчі дії, які не обмежують тимчасово конституційні права і свободи особи.

2. За моментом початку досудового розслідування:

а) слідчі (розшукові) дії, які можуть застосовуватись до початку досудового розслідування, наприклад, огляд місця події (ч. 3 ст. 214 КПК України);

б) слідчі (розшукові) дії, котрі застосовуються лише після початку досудового розслідування.

3. Залежно від процесуального статусу суб'єкта, який застосовує слідчі (розшукові) дії під час досудового розслідування, поділяються на:

а) засоби процесуального доказування, які застосовують слідчий, дізнавач або детектив;

б) засоби кримінального процесуального доказування, що використовуються прокурором.

4. Залежно від можливості проведення в дистанційному режимі у кримінальному провадженні про насильницьке зникнення, слідчі (розшукові) дії слід поділяти на:

а) такі, що можуть здійснюватися у форматі відеоконференції (наприклад, допит, пред'явлення осіб чи речей для впізнання);

б) такі, що не можуть проводитися в режимі відеоконференції.

5. Залежно від мети застосування слідчих (розшукових) дій у

кримінальному провадженні про насильницьке зникнення, їх можна розділити на такі категорії:

- а) слідчі (розшукові) дії, спрямовані на здобуття нових доказів;
- б) дії, спрямовані на перевірку та підтвердження вже отриманих доказів;
- в) слідчі (розшукові) дії, спрямовані на ідентифікацію та розшук осіб, причетних до злочину.

6. Залежно від виду процесуального рішення, на підставі якого здійснюються слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні про насильницьке зникнення, вони поділяються на:

- а) дії, що проводяться на підставі постанови прокурора;
- б) слідчі (розшукові) дії, котрі проводяться на підставі постанови слідчого, дізнавача або детектива;
- в) здійснювані на підставі ухвали слідчого судді.

7. Залежно від виду результатів, отриманих під час проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні про насильницьке зникнення, їх слід класифікувати на:

- а) слідчі (розшукові) дії, які мають на меті отримання інформації вербального характеру (наприклад, допит, одночасний допит двох або більше уже допитаних осіб);
- б) слідчі (розшукові) дії, які пов'язані із отриманням інформації невербального характеру (пред'явлення для впізнання, обшук);
- в) слідчі (розшукові) дії, що сприяють отриманню інформації змішаного характеру (слідчий експеримент).

Класифікація слідчих (розшукових) дій як засобів кримінального процесуального доказування у кримінальних справах про насильницьке зникнення має не лише теоретичну цінність для подальших наукових досліджень, а й практичне значення. Кожен із запропонованих критеріїв може виступати основою для удосконалення кримінального процесуального законодавства України щодо застосування цих дій. До того ж, кожен з цих критеріїв може стати темою окремого дисертаційного чи монографічного

дослідження.

Виходячи із сутнісних ознак, під поняттям слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні щодо насильницького зникнення пропонується розуміти комплекс заходів, що включає пошуково-пізнавальні, розшукові й інші методи, які здійснюють уповноважені особи у встановленому для кожного з них порядку. До цього також належить застосування заходів примусу з метою пошуку, виявлення, вилучення та фіксації фактичних даних і відомостей про їх джерела, що необхідні для отримання доказів у кримінальному провадженні, перевірки наявних доказів, встановлення підозрюваних або їх розшуку.

Таким чином, для з'ясування обставин, що становлять предмет доказування, слідчий задіює сукупність процесуальних інструментів, що охоплюють слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії та інші передбачені кримінальним процесуальним законом заходи. Йдеться, зокрема, про проведення оглядів, допитів, призначення та проведення судових експертиз, а також застосування аудіо- й відеоконтролю, отримання доступу до інформаційних і телекомунікаційних систем, використання спеціальних технічних засобів тощо. У межах цієї діяльності слідчий за погодженням із прокурором ініціює звернення до слідчого судді з клопотаннями про надання дозволу на тимчасовий доступ до персональних і комунікаційних даних, накладення арешту на майно або інформаційні носії, які мають доказове значення, з метою їх збереження та подальшого використання, у тому числі шляхом залучення експертів і спеціалістів.

Комплексне та послідовне опрацювання зазначених елементів створює підґрунтя для формування цілісної та внутрішньо узгодженої доказової бази, що має вирішальне значення для встановлення фактичних обставин насильницького зникнення особи. Водночас послідовність і зміст слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій не є сталими, а визначаються конкретною слідчою ситуацією, її динамікою та інформаційною насиченістю на кожному етапі розслідування.

Особливого значення в таких провадженнях набуває можливість

отримання доказової інформації від суб'єктів публічного та приватного права. Відповідно до положень ст. 93 КПК України сторони кримінального провадження наділені правом звертатися із запитами та вимогами до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, а також до службових і фізичних осіб з метою витребування документів, предметів, відомостей, результатів ревізій, актів перевірок, висновків експертів та іншої інформації, що може мати значення для доказування [28].

Важливим елементом належного доказування є дотримання встановлених процесуальних вимог до оформлення результатів слідчих (розшукових) дій. Процесуальні документи мають відповідати приписам ст.ст. 104–106 КПК України, що слугує гарантією законності отриманих доказів і забезпечує захист процесуальних прав усіх учасників кримінального провадження.

В умовах розслідування насильницьких зникнень, коли доступ до інформації об'єктивно ускладнений або умисно блокується, виникає потреба в задіянні всього комплексу слідчих (розшукових) і процесуальних засобів, передбачених кримінальним процесуальним законодавством. Результативність такої діяльності значною мірою залежить від оперативності реагування, повноти аналізу зібраних відомостей, а також рівня професійної підготовки слідчих, прокурорів і залучених фахівців, зокрема експертів і спеціалістів. Розслідування цих злочинів потребує комплексного підходу, що поєднує правовий аналіз із урахуванням фактичного та соціального контексту подій.

Як правило, кримінальні провадження про насильницьке зникнення розпочинаються за відсутності потерпілої особи, в умовах неочевидності події та дефіциту початкової інформації, коли навіть місце незаконного позбавлення волі чи викрадення залишається невідомим. За таких обставин апробований алгоритм слідчих (розшукових) і процесуальних дій, спрямованих на збирання доказів причетності винних осіб, передбачає: здійснення комплексу гласних і негласних слідчих (розшукових) дій з метою встановлення місцезнаходження потерпілого; здобуття відомостей про осіб, причетних до організації злочину та

його виконання; збирання відеоматеріалів і встановлення свідків події; призначення судових експертиз і попередніх досліджень; аналіз цифрових слідів та інформації, розміщеної у відкритих інтернет-ресурсах; використання інформаційно-аналітичних і облікових систем; а у разі отримання даних про можливе місцеперебування потерпілого – проведення обшуків і спеціальних заходів, спрямованих на його звільнення.

Застосування такого алгоритму не лише підвищує ефективність доказування причетності винних осіб, а й створює реальні передумови для запобігання подальшому посяганню на життя, здоров'я та свободу особи, яка була незаконно позбавлена волі, викрадена, затримана або утримується протиправно [6].

Як свідчить аналіз слідчої практики, розслідування певних категорій кримінальних правопорушень зазвичай розпочинається з допиту заявника. Відповідно до частини 1 статті 60 КПК України, заявником може бути фізична або юридична особа, яка подала заяву чи повідомлення про кримінальне правопорушення до органу, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і яка не є потерпілою [28]. Однак, оскільки КПК України не передбачає спеціального статусу чи процедури допиту заявника, залежно від конкретних обставин така особа може бути допитана або як свідок, або як потерпілий – у разі якщо їй завдано певного виду шкоди внаслідок учинення кримінального правопорушення.

Під час допиту заявника слід отримати повні анкетні дані про особу, яка зникла насильницьким шляхом, зокрема: прізвище, ім'я та по батькові, дату і місце народження, місце роботи або навчання. Важливо з'ясувати характерні риси зниклої особи, її спосіб життя, наявність шкідливих звичок (вживання алкоголю, наркотиків, куріння), релігійні переконання, стосунки з близькими, друзями, інформацію про наявність судимості, інтимні чи ділові зв'язки, настрій перед зникненням, можливі причини залишення місця проживання (від'їзд), а також місце, куди вона планувала прибути тощо [9, с. 110–111].

З урахуванням ступеню обізнаності заявника про спосіб життя особи, яку

викрали, під час допиту може бути з'ясовано точний час залишення особою місця проживання (від'їзду), урахувуючи години та хвилини, а також можливий напрямок і маршрут її руху. Важливо з'ясувати наявність документів, грошових коштів та інших цінних речей на момент зникнення, а також дрібних предметів, таких як запальнички чи ключі.

Слід уточнити, чи мала розшукувана особа мобільний телефон, а також зафіксувати його номер і IMEI. Важливо встановити, чи всі речі, що належать безвісти відсутній особі, залишаються на місці, а також визначити, які саме речі (зокрема документи, гроші) залишилися вдома або на роботі, хоча зазвичай мали бути при ній.

Доцільно з'ясувати, як часто зникла особа користувалась комп'ютером, чи мала власні акаунти в соціальних мережах. Варто також дізнатися її електронну адресу. Встановивши електронні адреси контактів, з якими вона листувалася, можна відшукати домашні сторінки цих користувачів і отримати додаткову інформацію або згадки про них на інших веб-ресурсах [33].

Надалі встановлюють: а) свідків, які бачили чи мають відомості про кримінальне правопорушення; б) осіб, які незадовго до насильницького зникнення перебували поруч із місцем події або були разом із зниклою особою; в) знайомих потерпілого чи підозрюваного (родичів, друзів, співмешканців), які володіють інформацією про його спосіб життя, режим дня, останні плани, контакти, проблеми та конфлікти; г) сусідів потерпілого; ґ) осіб, які бачили потерпілого безпосередньо перед зникненням і можуть розповісти, з ким він був і куди направлявся або де знаходився.

Таким чином, свідків можна розподілити на такі основні категорії:

1. Свідки, які можуть підтвердити, що підозрюваний (або обвинувачений) готував чи вчиняв насильницьке зникнення, мають особливе значення через свою потенційно глибшу обізнаність у порівнянні з іншими свідками. Крім того, їхні показання можна ретельно перевірити щодо послідовності та правдивості. До цієї категорії належать працівники державних органів, установ та організацій, які займалися встановленням персональних даних потерпілого

або інших відомостей про нього, а також можуть вказати на осіб, які зверталися до них із відповідними запитам. Якщо допитуються рядові співробітники таких установ, які виконували лише технічні функції, слід уточнювати, яким посадовим особам вони надавали інформацію та яку роль ці посадові особи відігравали у видачі відомостей, пов'язаних з цими подіями.

2. Свідки, які добре знають потерпілого, мають особливу вагу у розслідуванні насильницького зникнення. Особливо важливими є показання близьких осіб – членів сім'ї, родичів або інших людей, які підтримували тісні стосунки з потерпілим. Цінність їхніх показань полягає у глибокому розумінні способу життя жертви, а також обставин, які могли стати причиною злочину. Крім того, такі свідки, як правило, мають зацікавленість у встановленні правди та притягненні винних до відповідальності.

3. Свідки, які знайомі з підозрюваними (або обвинуваченими), можуть надати важливу інформацію про їхні дії, поведінку та можливі мотиви. Такі свідки часто володіють відомостями про особисті, ділові або інші зв'язки підозрюваних, що може допомогти встановити обставини вчинення злочину або підтвердити їхню причетність до насильницького зникнення.

Коли є можливість допитати потерпілого, отримання необхідних відомостей ускладнюється через те, що потерпілий часто перебуває у сильному стресі – він схвильований, пригнічений або наляканий. Пережитий страх, біль і фізичне напруження значно впливають на його психічний стан. Іноді потерпілий буває настільки травмований психологічно, що деякий час взагалі не може докладно розповісти про те, що сталося.

Отже, під час кожного допиту слідчому слід встановити довірливий психологічний контакт із потерпілим. Ще до початку слідчий повинен створити комфортні умови, заспокоїти потерпілого, запевнити його в конфіденційності отриманої інформації, зокрема такої, що може зашкодити його репутації. Водночас важливо переконати потерпілого надавати повні і правдиві показання про подію, а також роз'яснити необхідність притягнення до відповідальності усіх, хто має стосунок до зникнення.

Як свідчить практика, найчастіше у допитуваного виникають негативні емоції не через розповідь про всю подію в цілому, а внаслідок окремих запитань, що стосуються найболючіших моментів, які спричинили йому серйозну психологічну чи фізичну травму.

Отже, важливо зрозуміти які запитання є найбільш травматичними для потерпілого та здатні викликати негативну емоційну реакцію, що може перешкодити отриманню правдивих і повних показань. У деяких випадках для цього доцільно заздалегідь опитати родичів або близьких осіб, які спілкувалися з потерпілим після його звільнення, а також звернутися за консультацією до лікаря чи психолога.

Іноді слідчі вирішують перенести допит потерпілого, щоб дати йому час відновитися, зменшити емоційне напруження та надати показання у більш врівноваженому стані. Однак, на нашу думку, така відстрочка має застосовуватися лише у виняткових випадках, коли психоемоційний стан потерпілого дійсно не дозволяє провести ефективний допит. Це пов'язано насамперед із особливостями пам'яті особи та такими психічними процесами, як сприйняття, відтворення тощо. Відтак невинуватне зволікання з проведенням допиту може негативно вплинути на повноту, точність і достовірність отриманої інформації [66]. Події насильницького зникнення, як правило, сприймаються потерпілими в умовах високого стресу, що зумовлює фрагментарність первинних спогадів і підвищену вразливість пам'яті до подальших викривлень окремих подій, зумовлених як зовнішніми впливами, так і внутрішніми процесами відтворення інформації. Ми вважаємо, що за таких умов апробованою може бути методика процесуального інтерв'ю, що передбачає проведення першого контакту і отримання показань у максимально наближений до події час, за умови забезпечення безпечного і не загрозливого середовища [60; 72].

Крім того, застосування безперервного відеозапису під час проведення процесуального інтерв'ю сприяє формуванню самостійного джерела фіксації доказової інформації у вигляді відео, який не зводиться лише до технічного

додатку до протоколу допиту. Під час перегляду такого відеозапису стає можливим безпосереднє сприйняття показань особи в їх динаміці, з урахуванням контексту надання інформації, логіки викладу, емоційного стану потерпілого, пауз, уточнень і реакцій на запитання особи, яка проводили допит. Це дозволяє суб'єктам доказування та в подальшому суду більш повно оцінити зміст і характер отриманих відомостей, ніж у разі ознайомлення виключно з письмовим протоколом. Тим паче у випадках, коли на момент судового розгляду можливості допитати особу не буде.

Безперервний відеозапис під час допиту набуває вагомого значення в кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, коли з огляду на положення ст.ст. 615, 615-1 КПК України допускається використання альтернативних процесуальних форм фіксації та збирання доказів за умови дотримання основоположних гарантій прав учасників провадження. За таких обставин відеозапис процесуального інтерв'ю, здійснений із дотриманням вимог законності, добровільності та відсутності будь-якого примусу, може набути самостійного доказового значення, зокрема у випадках неможливості повторного допиту потерпілого або його участі в судовому розгляді.

Ба більше, у провадженнях щодо насильницького зникнення це має принципове значення, оскільки існує підвищений ризик втрати доказової інформації через тривалу відсутність потерпілих, їх повторну віктимізацію, вимушене переміщення або об'єктивну неможливість забезпечити їх явку до органів досудового розслідування чи суду. У таких умовах відеозапис процесуального інтерв'ю здатен виконувати не лише фіксувальну, а й гарантійну функцію, підтверджуючи належність процесу отримання показань і забезпечуючи можливість їх використання як доказу з дотриманням вимог кримінального процесуального закону.

Таким чином, безперервний відеозапис у межах методики процесуального інтерв'ю слід розглядати як важливий інструмент підвищення доказової цінності показань потерпілих від насильницького зникнення, особливо в умовах воєнного стану, коли відеофіксація може стати ключовим

засобом збереження та подальшої реалізації доказової інформації у кримінальному провадженні.

У кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення набуває особливого значення невідкладність проведення допиту, оскільки потерпілий часто є носієм унікальної, незамінної інформації про обставини затримання, переміщення, осіб, причетних до скоєння злочину, а також про місця незаконного утримання. Реалізація методики процесуального інтерв'ю дозволяє поєднати потребу в оперативному отриманні такої інформації з обов'язком мінімізувати ризик повторної травматизації: інтерв'юєр з огляду на індивідуальні характеристики особи визначає час допиту, етапи його проведення, використовує відкриті запитання, забезпечує контроль потерпілого над процесом і за потреби обмежує обсяг первинного інтерв'ю лише ключовими обставинами.

Отже, перенесення допиту потерпілого має розглядатися не як стандартна практика, а як виняток, що застосовується за наявності об'єктивних підстав. У більшості випадків доцільним є проведення раннього процесуального інтерв'ю з урахуванням психологічного стану потерпілого, із можливістю подальшого уточнення та доповнення показань на наступних етапах розслідування, що повністю відповідає логіці та цілям методики процесуального інтерв'ю у справах про насильницькі зникнення.

Недоцільність відкладення допиту зумовлена ще й іншими ключовими чинниками. По-перше, після зниження емоційного напруження потерпілий може змінити своє ставлення до винних осіб і вирішити не наполягати на їх притягненні до відповідальності. По-друге, в період затримки можуть виникнути спроби вплинути на потерпілого з боку зацікавлених осіб, що здатне призвести до надання ним неправдивих або викривлених показань. По-третє, своєчасне проведення допиту дає змогу організувати ефективніше слідчі (розшукові) дії у невідкладному режимі, що значно підвищує шанси на успішне викриття та затримання винних осіб.

Під час допиту доцільно активно використовувати тактичні прийоми, що

сприяють відновленню в пам'яті подій. Зокрема, ефективним є ставлення запитань про добре знайомі для допитуваного обставини, які можуть викликати асоціативні спогади; демонстрація предметів або фотографій із зображенням місця події чи об'єктів, які він бачив. Не менш важливим є забезпечення захисту потерпілого від можливого тиску з боку членів організованої групи, їх родичів або знайомих, адже на практиці подібні впливи трапляються доволі часто та можуть суттєво вплинути на достовірність отриманих показань.

У контексті тактики одночасного допиту двох або більше вже допитаних осіб ключове значення має організаційно-підготовчий етап. На цій стадії слід детально ознайомитися з матеріалами кримінального провадження для встановлення доцільності проведення такого допиту, чітко визначити наявні розбіжності в показаннях, окреслити предмет допиту й обрати найбільш ефективні тактичні прийоми.

Необхідно також ухвалити зважене рішення про доцільність одночасного допиту, ураховуючи ступінь важливості суперечностей, можливі тактичні ризики, а також оцінити, чи існує потреба і можливість усунути суперечності іншими, менш ризикованими методами.

Важливими аспектами є своєчасне визначення місця і часу допиту (бажано без попереднього повідомлення учасників), з'ясування обставин, які викликали істотні протиріччя, проведення додаткових допитів при потребі, визначення конкретних осіб для участі в одночасному допиті, встановлення черговості їх допиту, а також ретельний добір складу учасників.

Психологічна підготовка учасників, формування чіткого плану допиту із зазначенням запитань і тактичних прийомів, що будуть використовуватися, а також створення умов, які гарантують безпеку всіх учасників, є невід'ємною складовою ефективної реалізації даної слідчої (розшукової) дії.

Добре організована слідча (розшукова) дія має здійснюватися енергійно, ініціативно та в максимально стислі терміни. При цьому тактичне управління має бути чітко спрямоване на досягнення конкретних процесуальних цілей.

Навіть у випадках, коли під час одночасного допиту не вдається усунути

істотні розбіжності в показаннях, ця дія повинна чинити психологічний тиск на недобросовісного учасника, послаблюючи його рішучість дотримуватися неправдивої версії. Водночас вона дозволяє слідчому перевірити достовірність отриманих показань, краще зрозуміти особистісні особливості допитуваних осіб та визначити нові напрями для подальшого досудового розслідування [65].

Згідно з частиною першою статті 225 Кримінального процесуального кодексу України, у виняткових ситуаціях, коли виникає потреба у допиті свідка або потерпілого ще на етапі досудового розслідування, і при цьому існує реальна загроза їхньому життю чи здоров'ю, або вони мають тяжке захворювання чи інші обставини, які можуть унеможливити проведення допиту в суді або вплинути на повноту й достовірність показань, сторона кримінального провадження, а також представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право звернутися до слідчого судді з клопотанням про допит таких осіб у судовому засіданні [28].

Це може передбачати також проведення одночасного допиту двох чи більше осіб, які вже надавали показання. У таких випадках допит свідка або потерпілого здійснюється в судовому засіданні – як у приміщенні суду, так і за місцем перебування тяжкохворого свідка чи потерпілого. Допит проводиться з обов'язковою участю сторін кримінального провадження та з дотриманням процесуального порядку, встановленого для допиту в межах судового розгляду [28]. Законодавець при цьому не встановлює вичерпний перелік обставин, за яких допускається проведення допиту свідка чи потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні, що звужує можливості використання цього методу отримання або перевірки доказів [17]. Рішення щодо наявності підстав для застосування такого допиту покладається на розсуд слідчого судді, що не завжди гарантує досягнення цілей доказування з урахуванням інтересів усіх учасників процесу.

На підставі аналізу матеріалів слідчої і судової практики вважаємо за необхідне розширити перелік обставин, які можуть унеможливити допит свідка або потерпілого в суді або вплинути на повноту та достовірність їхніх показань.

До таких обставин пропонується додати: «перебування за межами України, тривалі відрядження, виїзди у зв'язку з воєнним станом, відрядження на роботу, навчання чи постійне проживання за кордоном (особливо якщо особа є громадянином іншої держави, постійно проживає за кордоном і має намір повернутися), призов на службу до Збройних Сил України, відсутність постійного місця проживання, перебування свідка чи потерпілого на території України без законних підстав із можливістю їх видворення, а також перебування на тимчасово окупованих територіях України».

У разі встановлення особи підозрюваного, який перебуває за межами території України або на тимчасово непідконтрольній державі території, проведення його допиту можливе у двох процесуальних формах. По-перше, шляхом ініціювання міжнародної правової допомоги з метою забезпечення виклику такої особи та організації її допиту компетентними органами держави, що звертається із відповідним запитом. По-друге, шляхом здійснення допиту підозрюваного безпосередньо компетентними органами іноземної держави на підставі отриманого запиту про міжнародну правову допомогу.

Порядок проведення допиту та отримання показань учасників кримінального провадження у таких випадках визначається положеннями міжнародних договорів, учасницею яких є Україна. Зокрема, Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року регламентує виконання судових доручень, пов'язаних із допитом свідків і експертів, а також проведення очних ставок (статті 7–12) [34].

Мінська конвенція 1993 року та Протокол до неї 1997 року передбачають надання правової допомоги шляхом проведення допитів сторін, третіх осіб, підозрюваних, обвинувачених, потерпілих, свідків і експертів (стаття 6). Стаття 9 визначає порядок виклику свідків, потерпілих, цивільних позивачів і відповідачів, їхніх представників, а також експертів.

Згідно з ч. 1 ст. 566 КПК України, особу, яка перебуває за межами країни, для проведення слідчих чи інших процесуальних дій на території України викликають повісткою на підставі запиту (доручення) про міжнародну правову

допомогу. Допит підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого або його представника в рамках міжнародної правової допомоги регламентується ст. 552 КПК України і здійснюється у формі запиту про міжнародну правову допомогу [28].

Під час підготовки до проведення інших слідчих (розшукових) дій, наприклад, огляду місця захоплення потерпілого, необхідно ретельно допитати потерпілого, якщо він уже звільнений. Також за участю відповідних осіб слід скласти схему місця події, на якій відобразити напрямок руху потерпілого та появу викрадачів. На основі зібраних даних розробляється план проведення слідчої (розшукової) дії, визначаються її учасники, до яких можуть входити свідки-очевидці або потерпілий, а також фахівці – спеціаліст-криміналіст, інструктор-кінолог та ін.

Щодо такої слідчої дії, як огляд місця події, варто перш за все наголосити на беззаперечній важливості цієї дії, яка посідає одне з провідних місць серед усіх слідчих і процесуальних дій, передбачених кримінальним процесуальним законодавством [4, с. 109]. Однак важливість огляду місця події як слідчої та процесуальної дії проявляється лише за умови належного процесуального оформлення його результатів, що передбачає суворе дотримання всіх передбачених законом процедур фіксації результатів огляду [20, с. 125–126].

У кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення можна виділити такі типи місць події:

- 1) місце захоплення потерпілого;
- 2) місце насильницького утримання потерпілого;
- 3) місце звільнення зниклої особи.

В цілому, огляд місця події у справах насильницького зникнення є невідкладною слідчою (розшуковою) дією, спрямованою на оцінку й дослідження обстановки на місці події. Це включає виявлення, фіксацію та вилучення різноманітних слідів і речових доказів, які допомагають встановити характер події, особу злочинця, мотиви злочину, а також інші важливі обставини для кримінального провадження. На нашу думку, проведення огляду

місця події має бути поетапним і системним із застосуванням відповідних тактичних прийомів.

Підготовчий етап огляду місця події складається з двох основних стадій:

1. Підготовка до огляду перед виїздом: ознайомлення зі змістом заяви про безвісну відсутність особи; погодження складу слідчо-оперативної групи та розподіл обов'язків між її учасниками; вжиття заходів для забезпечення охорони місця події; перевірка наявності і готовності технічних засобів, необхідних для виявлення, фіксації та вилучення слідів.

2. Підготовка до огляду після прибуття на місце: слідчий має переконатися, що всі заходи з охорони місця події забезпечені; ознайомитися з результатами проведених опитувань і інших слідчих дій; пояснити заявнику мету огляду та отримати інформацію про об'єкти, які підлягають огляду; видалити сторонніх осіб для збереження слідів; доручити оперативникам пошук можливих свідків; залучити понятих і інших учасників, визначити їхні функції, а також роз'яснити права й обов'язки [33, с. 134].

У протоколі огляду перш за все слід зазначити точне місце розташування приміщення, де перебувала зникла особа. Далі потрібно зафіксувати, чи були двері замкнені, яким саме замком, а також способом їх відкриття. Зазвичай методи і порядок проведення огляду таких приміщень значною мірою визначаються тим, чи звільнено потерпілого, а також режимом роботи закладу, у якому він утримувався.

Це питання вирішується вже на етапі підготовки до огляду. У разі, якщо огляд проводиться під час операції зі звільнення потерпілого, необхідно одразу зафіксувати положення зниклої особи, наявність засобів, що обмежують її рухи – мотузок, ременів, наручників, липкої стрічки, пов'язки на очах, на яких можуть бути знайдені волосся чи частинки шкіри. Слід також встановити, чи був потерпілий пристебнутий або прив'язаний до радіатора, стільця, ліжка тощо. Важливо з'ясувати, чи мала ця особа можливість самостійно залишити приміщення або звернутися по допомогу до інших присутніх.

Під час огляду місця утримання необхідно ретельно перевірити всі

предмети, розташовані у кімнаті (приміщенні). Окрім засобів, що обмежують свободу пересування, слід зафіксувати наявність вікон і дверей, типи замикаючих пристроїв – замків, засувов, а також їх розташування: чи встановлені вони з внутрішньої чи зовнішньої сторони приміщення, чи перебувають у замкненому чи відкритому стані, а також чи є можливість відкрити їх зсередини.

У приміщенні, де була утримувана особа, потенційно можуть бути виявлені деякі сліди насильства – на підлозі, знаряддях чи інших предметах, використаних для скоєння злочину. Потерпілі можуть надати інформацію про місце застосування насильства та знаряддя (наприклад, праски, паяльники), на яких можуть залишатися відбитки пальців осіб, що завдавали тілесних ушкоджень. Ці докази можуть спростувати твердження підозрюваних чи обвинувачених про добровільне перебування потерпілого у приміщенні. Про примусове утримання також можуть свідчити пошкодженій одяг потерпілого, вилучені документи, грошові кошти тощо [1, с. 128–129].

Залежно від конкретних обставин слідчої ситуації, характеру наявної інформації про зниклу особу та відомих деталей її зникнення, може знадобитися проведення додаткових видів огляду.

Головними завданнями огляду останнього місця перебування зниклої особи є встановлення таких аспектів: чи є це місце місцем злочину з наявністю слідів кримінального правопорушення; якщо так, то яким чином було вчинено насильницьке зникнення, якими способами приховано злочин та якими шляхами злочинці залишили місце події; скільки осіб брали участь у вчиненні злочину; які зміни відбулися в обстановці місця події; як довго злочинець перебував там; час вчинення кримінального правопорушення; які речі були викрадені злочинцем із місця події; які предмети залишилися на місці; а також які сліди могли залишитися на злочинцях, їхньому одязі чи тілі, на знаряддях злочину чи інших предметах.

Злочинець міг застосувати як знаряддя чи засоби для вчинення насильницького зникнення сильнодіючі лікарські препарати або різні отрути,

які вилучаються для подальшого проведення судових експертиз.

Під час огляду доцільно спеціально фіксувати не лише наявні об'єкти, а й характерні «прогалини» в обстановці – відсутність значних сум готівки, коштовностей, документів чи інших речей, які зазвичай зберігалися у приміщенні та зникнення яких може бути пов'язане з кримінальним правопорушенням. Такі дані мають доказове й орієнтуюче значення: вони дають змогу конкретизувати предмет посягання, оцінити можливий мотив, перевірити версії щодо інсценування або приховування події та, у сукупності з іншими відомостями, окреслити коло потенційно причетних осіб.

Окремим обов'язковим видом огляду є огляд транспортного засобу – як приватного, так і службового, яким користувалася зникла людина або який міг бути використаний причетними до зникнення. Саме транспорт часто стає засобом переміщення й одночасно носієм матеріальних і цифрових слідів, тому його огляд має бути невідкладним, системним і спрямованим на виявлення та належну фіксацію об'єктів, здатних підтвердити маршрут, час, спосіб переміщення та участь конкретних осіб у події.

Огляд транспортного засобу слід здійснювати як ззовні, так і всередині. При огляді нижньої частини автомобіля можна виявити сліди крові або мікрочастинки тканини одягу зниклої особи. Необхідно ретельно оглядати виступаючі елементи транспортного засобу. Рекомендується зберігати носії мікрослідів у скляних банках або пробірках з притертими кришками.

Слід зазначити, що у провадженнях цієї категорії часто виникає необхідність огляду нестандартних об'єктів, таких як файли з аудіо- та відеозаписами. При цьому в протоколі потрібно фіксувати не лише їх зовнішній вигляд, а й фактичний зміст. Рекомендується прослухати аудіо за допомогою комп'ютерного транскрайбера, який дає змогу працювати із записом без пошкодження плівки, що у подальшому дозволяє проводити трасологічну експертизу. Відеозаписи бажано переглядати під час огляду, фіксуючи в протоколі зміст запису, прикріплюючи до нього відповідні скріни.

Іноді виникає потреба у проведенні огляду цінних паперів та інших

документів, таких як установчі договори, статuti комерційних організацій, а також інші цивільно-правові документи, з метою виявлення змін, внесених на вимогу злочинців. Також цей огляд має на меті встановлення зв'язків потерпілих зі злочинцями у період, що передував їх зникненню. Під час огляду таких документів необхідно звертати увагу не лише на традиційно досліджувані реквізити, а саме назву документа, дату його складання, підписи, ким і коли вони були засвідчені або зареєстровані, а й на права та обов'язки, які надаються особам, зазначеним у документах. Усі ці відомості мають бути обов'язково відображені у протоколі огляду [37, с. 52–53].

Попри те, що протокол огляду має велике значення для формування належної доказової бази та подальшого проведення доказування у кримінальному провадженні про насильницьке зникнення, уповноважені службові особи під час його складання часто допускають необґрунтовані помилки.

Ігнорування процесуальних вимог, тактичних прийомів і методів документування ходу і результатів слідчих (розшукових) дій спричиняє неповне або упереджене відображення фактичних даних і порушує надійну систему доказів у кримінальному провадженні [57, с. 3]. Для правильного документування, окрім складання протоколу, планів і схем, необхідно застосовувати фотозйомку, відеозапис, а також виготовлення зліпків і відбитків. Всі виявлені під час огляду сліди та речові докази повинні бути ретельно оглянуті і зафіксовані на фотографіях [32, с. 100].

Особливу увагу слід приділити аналізу ефективності застосування такого способу отримання доказів у кримінальному провадженні про насильницьке зникнення, як освідкування. Правове регулювання цієї слідчої (розшукової) дії визначено у статті 241 КПК України. У наукових працях наголошується, що освідкування є одним із видів огляду [56, с. 184]. Оскільки об'єктом огляду є тіло живої людини, ця слідча дія здійснюється за особливими правилами та умовами, які гарантують дотримання права на особисту недоторканність [7, с. 224].

Згідно з частиною першою статті 241 КПК України, дізнавач, слідчий або прокурор можуть проводити освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого з метою виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або специфічних прикмет, за умови, що для цього не потрібно призначати судово-медичну експертизу [28]. Відповідно до зазначеної статті, можна виокремити типовий порядок дій уповноваженої службової особи під час проведення освідування особи у кримінальному провадженні про насильницьке зникнення:

- на момент прийняття рішення про проведення освідування слідчий повинен мати постанову, що підтверджує законність цієї слідчої (розшукової) дії;

- перед початком процедури особу, яка підлягає освідуванню, обов'язково ознайомлюють з відповідною постановою, що фіксується у протоколі;

- у випадку застосування примусового освідування у протоколі зазначаються дані осіб, які здійснювали фізичний вплив;

- під час освідування оглядаються відкриті частини тіла, а в разі необхідності – одяг та інші ділянки тіла, що можуть містити сліди правопорушення;

- за потреби фіксація виявлених слідів або особливих прикмет здійснюється за допомогою фотозйомки чи відеозапису, із зазначенням у протоколі технічних характеристик використаних пристроїв і носіїв інформації, які також засвідчуються підписами присутніх;

- у разі виявлення слідів кримінального правопорушення їх вилучають, поміщаючи в окремі пакети, які запечатуються та підписуються усіма учасниками освідування;

- за результатами освідування складається протокол відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства;

- якщо освідування було проведене примусово, копія відповідного протоколу передається особі, щодо якої воно здійснювалося.

В окремих випадках під час проведення освідування може здійснюватися

фото- або відеофіксація, результати якої додаються до протоколу у вигляді відповідної таблиці. Особливої уваги при цьому потребують сліди біологічного походження, а також мікросліди та мікрочастинки, оскільки вони можуть бути розміщені не лише на тілі особи, що підлягає освідуванню, а й на її одязі. Це зумовлює потребу у якнайшвидшому проведенні огляду предметів після завершення освідування, оскільки зволікання може призвести до втрати важливих доказових об'єктів. Необхідно враховувати, що мікрочастинки на одязі чи білизні людини можуть свідчити про безпосередній контакт потерпілого із правопорушниками або предметами, за допомогою яких було вчинено кримінальне правопорушення. Для виявлення таких слідів у деяких випадках доцільно провести повторний огляд одягу — бажано в лабораторних умовах за участю кваліфікованого фахівця. З цією метою відповідні речі підлягають вилученню, їх слід упакувати окремо для подальшого експертного аналізу [37, с. 53–54].

Слід наголосити, що освідування як засіб кримінального процесуального доказування у кримінальному провадженні щодо насильницького зникнення може бути проведено виключно стосовно підозрюваного, свідка або потерпілого. Це означає, що проведення освідування не допускається щодо особи, яка ще не має визначеного процесуального статусу в кримінальному провадженні, навіть якщо на її тілі виявлено сліди, які можуть вказувати на можливу причетність до вчинення злочину або містять ознаки особливих прикмет.

Заслуговує на увагу і той факт, що законодавець у ч. 2 ст. 241 КПК України передбачив виключну компетенцію прокурора щодо ухвалення рішення про проведення примусового освідування. Такий підхід не завжди сприяє оперативному отриманню необхідних доказів стороною обвинувачення й іноді ускладнює подальше використання результатів освідування як належних доказів у кримінальному провадженні.

Хоча освідування визнається окремим засобом кримінального процесуального доказування, аналіз матеріалів правозастосовної практики

свідчить, що найчастіше воно проводиться не самостійно, а у поєднанні з іншими слідчими (розшуковими) діями, спрямованими на отримання чи перевірку доказів. Зокрема, йдеться про випадки його здійснення під час огляду місця події, огляду або обшуку житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, а також у межах контролю за вчиненням злочину. У таких ситуаціях необхідною умовою є участь прокурора, який має бути присутнім для оперативного ухвалення постанови про проведення освідування.

У той же час на практиці прокурори, хоча й наділені повноваженнями суб'єктів доказування, лише у виняткових випадках особисто беруть участь у проведенні відповідних слідчих (розшукових) дій. Така пасивність може створити передумови для зловживань або маніпуляцій з боку слідчих, що, у свою чергу, негативно позначається на достовірності зібраних доказів і загалом знижує ефективність кримінального процесуального доказування.

Дослідження матеріалів правозастосовної практики свідчить про наявність двох поширених проблем: у деяких випадках слідчі неправомірно самостійно приймають рішення про проведення освідування, порушуючи вимоги законодавства, тоді як в інших – підмінюють сутність цієї слідчої (розшукової) дії оглядом місця події або обшуком особи. У цьому контексті цілком доречно звернути увагу на питання, яке піднімають В. Галаган та О. Галаган: як має діяти слідчий у ситуації, коли виникає нагальна потреба невідкладно оглянути тіло особи з метою збирання доказів у кримінальному провадженні, якщо це відбувається поза межами робочого часу – у нічний, святковий чи вихідний день? Адже чинне законодавство не передбачає можливості проведення примусового освідування в умовах невідкладності без попереднього отримання постанови прокурора, так само як і не регламентує процедуру подальшого повідомлення про результати освідування із поданням копії протоколу найближчим робочим днем [12, с. 17].

Слід зауважити, що відповідно до ч. 1 ст. 193 КПК УРСР слідчий мав повноваження самостійно приймати постанову про проведення освідування у разі необхідності виявлення чи підтвердження наявності особливих прикмет у

обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого або свідка. У зв'язку з цим, на нашу думку, існує обґрунтована потреба в спрощенні чинної законодавчої процедури ухвалення рішення щодо примусового освідування.

Особливу увагу слід приділити розгляду проблемних аспектів застосування такого способу отримання доказів у кримінальному провадженні щодо насильницького зникнення, як обшук. Ця слідча (розшукова) дія здійснюється з метою виявлення та фіксації інформації про обставини скоєння кримінального правопорушення, пошуку знарядь злочину або майна, здобутого в результаті злочину, а також встановлення розшукуваних осіб (ч. 1 ст. 234 КПК України).

Проведений аналіз слідчої практики також свідчить, що обшук найчастіше проводять у спеціально обладнаних приміщеннях для тримання потерпілих (наприклад, у камерах або ізоляторах), службових кабінетах, житлових приміщеннях чи інших володіннях особи. Процесуальні правила підготовки обшуку та виконання ухвали слідчого судді регламентуються ст.ст. 234–236 КПК України. Обшук здійснюється на підставі ухвали слідчого судді (ч. 2 ст. 234 КПК України), за винятком випадків, які передбачені ч. 3 ст. 233 КПК України.

Обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали про дозвіл може проводити виключно слідчий або прокурор [28].

У зв'язку з цим, об'єднана палата Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, провівши системний аналіз пункту 3 частини 2 статті 40 та статей 235–236 КПК України, дійшла висновку, що виконання ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи покладається виключно на слідчого або прокурора і не може бути передане на виконання відповідним оперативним підрозділам.

Об'єднана палата Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду аргументує свою позицію тим, що, незважаючи на загальне правило, відповідно до якого оперативні підрозділи органів НПУ, СБУ, НАБУ, ДБР, БЕБ, ДПС, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів ДКВС проводять

слідчі та негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НС(Р)Д) за письмовим дорученням слідчого, дізнавача чи прокурора (а детективи НАБУ – за дорученням детектива або прокурора САП), стаття 236 частина 1 КПК України чітко встановлює, що ухвалу про дозвіл на обшук житла або іншого володіння особи може виконувати лише слідчий або прокурор. При цьому для оперативних підрозділів не передбачено жодних винятків. Аналогічних норм у інших статтях КПК України, що регулюють порядок проведення слідчих (розшукових) дій, немає [49].

Багато науковців наголошують, що чинний Кримінальний процесуальний кодекс України, на відміну від Кодексу 1960 року, не встановлює окремих правових підстав для проведення обшуку саме особи, а визначає загальні умови для проведення обшуків загалом. Відповідно до теорії кримінального процесуального права, обшуки поділяються на різні види, серед яких одним із підвидів є особистий обшук. Положення КПК України 2012 року щодо загальних підстав для проведення обшуку часто інтерпретуються і застосовуються по-різному на практиці, що спричиняє різноманітні правові наслідки для кримінального провадження та особи, яка підлягає обшуку. Зокрема, у наукових і практичних колах активно обговорюється питання допустимості застосування статті 234 КПК України (що регулює обшук житла чи іншого володіння особи) до ситуацій, пов'язаних із проведенням особистого обшуку [23, с. 41].

На підставі аналізу матеріалів правозастосовної практики можна дійти висновку, що більшість слідчих суддів відмовляють у задоволенні клопотань сторони обвинувачення про проведення обшуку особи через відсутність чітко визначеного процесуального порядку такої слідчої (розшукової) дії в чинному КПК України. Водночас норми, закріплені в п. 2 ч. 2 ст. 40-1, ч. 3 ст. 208, ч. 6 ст. 298-2 та ч. 5 ст. 236 цього кодексу, не повною мірою відповідають потребам практики щодо ефективного й правомірного проведення особистого обшуку.

Це питання є особливо актуальним на початковій стадії досудового розслідування, коли слідчий, дізнавач або прокурор ще не мають достатніх

підстав для затримання особи або не встановили даних про її місце проживання чи інше володіння. У зв'язку з цим відсутність у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України чіткої нормативної регламентації підстав і порядку здійснення обшуку особи за ухвалою слідчого судді становить концептуальний недолік, який істотно звужує процесуальні можливості сторони обвинувачення у реалізації комплексу необхідних засобів під час досудового розслідування.

Як уже було вказано, у деяких випадках проведення обшуку допускається без ухвали слідчого судді згідно зі статтею 233 КПК України. Частина перша цієї статті передбачає, що доступ до житла чи іншого володіння особи можливий лише за її добровільною згодою або на підставі відповідної ухвали слідчого судді, за винятком обставин, визначених у частині третій цієї статті [28]. Частина третя статті 233 КПК України передбачає, що у виняткових, невідкладних ситуаціях слідчий, дізнавач або прокурор мають право проникнути до житла чи іншого володіння особи без попередньої ухвали слідчого судді. Це дозволено лише за умов, коли необхідно негайно рятувати життя людей або майно, а також у випадках безпосереднього переслідування осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення.

У такому випадку слідчий, дізнавач (за погодженням із прокурором) або сам прокурор зобов'язані негайно після вчинення відповідних дій звернутися до слідчого судді з клопотанням про надання дозволу на проведення обшуку. Слідчий суддя, діючи відповідно до вимог статті 234 КПК України, має перевірити, зокрема, чи справді існували підстави для невідкладного проникнення до житла чи іншого володіння особи без судового дозволу. У разі відмови прокурора у погодженні клопотання або відмови слідчого судді в його задоволенні, усі докази, здобуті в результаті такого обшуку, визнаються недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню відповідно до положень статті 255 КПК України [69, с. 262].

Водночас, у цьому зв'язку варто відзначити, що аналіз матеріалів правозастосовної практики свідчить про відсутність єдиної позиції серед

практиків щодо обов'язковості звернення сторони обвинувачення з клопотанням до слідчого судді у разі проникнення до житла чи іншого володіння особи на підставі ч. 3 ст. 233 КПК України, якщо така особа надала добровільну згоду на це.

Так, у постанові Верховного Суду від 13 травня 2020 року у справі № 591/6423/15-к сформульовано принципову правову позицію щодо недопустимості підміни огляду фактичним обшуком. Суд звернув увагу на те, що під час огляду фактично здійснено обшук автомобіля, який належав обвинуваченому, із вилученням грошових коштів. Відповідного дозволу слідчого судді отримано не було. За таких обставин протокол огляду місця події обґрунтовано визнано недопустимим доказом у зв'язку з істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону, зокрема ч. 3 ст. 233, ч. 2 ст. 234 та ч. 2 ст. 237 КПК України. Верховний Суд наголосив, що письмова заява власника майна про згоду на огляд не може автоматично вважатися належною правовою підставою для проникнення до володіння особи без ухвали слідчого судді. Для оцінки допустимості доказів, отриманих у таких умовах, суд має виходити із сукупності всіх обставин проведення слідчої (розшукової) дії, а не обмежуватися лише формальним підтвердженням наявності згоди. Зокрема, надання згоди безпосередньо перед проведенням такої дії ставить під сумнів усвідомлення особою правових наслідків такого волевиявлення [47].

Верховний Суд у постанові від 27 травня 2020 року у справі № 279/1021/16-к висловив позицію, що проведений органами досудового розслідування огляд місця події фактично є обшуком, який відповідно до ч. 2 ст. 234 КПК України може здійснюватися лише за наявності ухвали слідчого судді. Оскільки прокурор або слідчий не зверталися до судді з відповідним клопотанням, відповідно до ч. 3 ст. 233 КПК України докази, отримані в результаті такої слідчої (розшукової) дії, є недопустимими і не можуть бути використані при прийнятті процесуальних рішень [44].

Водночас у судовій практиці наявний і альтернативний підхід,

відображений у постанові Верховного Суду від 15 квітня 2020 року у справі № 740/3390/15. У цьому рішенні суд зазначив, що проведення огляду житла без попереднього дозволу слідчого судді, але за наявності добровільної згоди власника майна, саме по собі не зумовлює визнання отриманих доказів недопустимими. З матеріалів кримінального провадження вбачається, що огляд місця події 21 липня 2015 року здійснено в домоволодінні за відповідною адресою в межах розслідування таємного викрадення майна за згодою та в присутності власника житла, що підтверджується його підписами в протоколі слідчої (розшукової) дії. За обставинами справи поведінка власника свідчила про його зацікавленість у сприянні правоохоронним органам і намір активно допомагати у розкритті вчиненого щодо нього злочину. У судовому засіданні він підтвердив, що самостійно звернувся до правоохоронних органів після виявлення ознак злочину у своєму житлі та не висловлював заперечень щодо проведення огляду. Відсутність скарг з боку власника, а також недоведеність протилежного стороною захисту, зумовили висновок суду про відсутність підстав сумніватися у добровільності наданої згоди, а відтак – і у допустимості отриманих доказів [48].

Слід наголосити, що частина 1 статті 233 КПК України передбачає дві альтернативні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи. Якщо немає ухвали слідчого судді, слідчий, дізнавач або прокурор можуть увійти до такого житла або володіння лише за умови наявності добровільної згоди власника. Водночас частина 3 цієї статті не встановлює окремої слідчої (розшукової) дії або способу отримання доказів у досудовому розслідуванні, оскільки її положення є винятком із загального правила, закріпленого у ч. 1 ст. 233, і застосовуються виключно для забезпечення проникнення до житла чи іншого володіння, маючи виключно забезпечувальний характер.

Якщо слідчий, дізнавач або прокурор вважають за необхідне вилучити та зафіксувати виявлені фактичні дані і відомості про їхнє джерело, вони здійснюють відповідну слідчу дію, таку як обшук, огляд або особистий обшук. Після проведення цієї дії, відповідно до положень частини 3 статті 233 КПК

України, потрібно звернутися до слідчого судді для забезпечення можливості подальшого використання отриманих даних і інформації про їх джерела як доказів у кримінальному провадженні.

Обшук, як зазначає О. Капліна, є слідчою (розшуковою) дією, для якої раптовість і невідкладність є ключовими умовами ефективності. Затягування або тривала перерва під час проведення обшуку може призвести до втрати бажаного результату і не дозволить досягти поставленої мети цієї слідчої (розшукової) дії [19, с. 44].

З урахуванням тактичних міркувань необхідно впроваджувати комплекс заходів для ґрунтовної підготовки до обшуку, що включає:

- аналіз матеріалів кримінального провадження та збір відомостей про особу, об'єкти (приміщення), які підлягають обшуку; місце проведення обшуку; предмети та документи, які слід виявити;
- визначення інших осіб, що мають бути обшукані у межах цього провадження (при вчиненні злочину групою осіб обшук потрібно проводити одночасно у всіх її членів);
- вирішення питань щодо часу проведення обшуку, складу учасників, способу проникнення до приміщення, заходів безпеки (проведення інструктажу учасників), організації охорони місця обшуку та інших організаційно-тактичних аспектів відповідно до ситуації;
- підготовка технічних засобів для фіксації процесу проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Хід проведення обшуку та виявлені під час нього об'єкти фіксуються у протоколі та супроводжуються безперервним відеозаписом. Протокол обшуку житла вважається недопустимим доказом у разі відсутності в ньому інформації про оперативних працівників, які брали участь, послідовність усіх дій під час обшуку та порядок пакування вилучених речей [41].

Ще однією важливою слідчою (розшуковою) дією у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення є пред'явлення для впізнання. Для ефективного проведення цієї дії необхідно, щоб підозрюваний і зникла особа

мали контакт на момент вчинення злочину, що дозволяє потерпілому або свідкам запам'ятати зовнішній вигляд злочинців, їхню манеру спілкування та поведінку.

Якщо свідки запам'ятали вищезазначені ознаки, вони також можуть брати участь у проведенні цієї слідчої (розшукової) дії. Важливою є також процедура пред'явлення для впізнання зброї та інших предметів, які застосовувалися для придушення волі або опору потерпілого (наприклад, мотузок, кайданок, ременів тощо, котрі можуть бути впізнані за індивідуальними ознаками). У деяких випадках можливе проведення впізнання за допомогою фотокарток [37, с. 55]. Якщо ж підозрювані користувалися засобами маскування, і викрадена особа не здатна впізнати їх за зовнішніми ознаками, здійснюється впізнання за голосом. Таке впізнання проводиться з дотриманням тих же вимог і умов, що й впізнання за зовнішністю.

Перед початком цієї слідчої (розшукової) дії слідчий або прокурор попередньо перевіряє, чи зможе особа, яка має здійснювати впізнання, це зробити. Її опитують щодо зовнішності та характерних рис особи, а також обставин, за яких вона її бачила, і отримані дані заносять до протоколу. Якщо впізнавач не може назвати конкретні ознаки, за якими впізнає особу, але може це зробити за сукупністю характеристик, у протоколі детально фіксують, які саме ознаки будуть враховуватися під час впізнання [28]. Перед тим, як проводити пред'явлення для впізнання, слідчому забороняється попередньо показувати особі, яка має впізнати, людину, яку потрібно пред'явити, а також надавати будь-яку інформацію про її прикмети. Крім того, не дозволяється повторно пред'являти ту саму особу для впізнання одній і тій самій людині за однаковими ознаками. Порушення цих вимог тягне за собою визнання протоколу пред'явлення особи для впізнання недопустимим доказом [42].

Завершальним етапом проведення пред'явлення для впізнання є документування процесу та результатів слідчої (розшукової) дії у відповідному протоколі, а за потреби – із використанням технічних засобів. Протокол пред'явлення особи для впізнання вважається недопустимим доказом, якщо в

ньому відсутній опис усіх осіб, які були пред'явлені, інформація про спосіб проведення слідчої (розшукової) дії та анкетні дані особи, яку впізнали [43].

Вважаємо, що необхідним є проведення слідчого експерименту у кримінальному провадженні щодо насильницького зникнення. Відповідно до частини 1 статті 240 КПК України, його метою є перевірка й уточнення інформації, важливої для з'ясування обставин кримінального правопорушення. Проведення цієї слідчої (розшукової) дії має відбуватися в умовах, максимально близьких до тих, що були під час події (зокрема, з урахуванням часу доби). Проте відтворення абсолютно всіх умов, які існували на момент події, не є обов'язковим [45].

Під час розслідування випадків насильницького зникнення слідчий експеримент зазвичай здійснюється шляхом відтворення дій, обстановки й обставин певної події. Проведення такого експерименту дає змогу встановити механізм нанесення тілесних та інших ушкоджень. Тактика проведення слідчого експерименту охоплює рекомендації щодо підготовки, безпосереднього проведення (робочого етапу) та фіксації результатів (заключного етапу).

Під час підготовки до проведення слідчого експерименту необхідно ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, проаналізувати зібрані докази й оцінити доцільність проведення цього слідчого заходу. У разі потреби – здійснити додаткові чи повторні допити осіб, які братимуть у ньому участь. Також слід визначити час, місце та необхідні предмети (наприклад, макети ножа, пістолета тощо), вирішити питання щодо залучення статистів, спеціалістів, понятих, обрати тип слідчого експерименту й скласти письмовий план його проведення. Окрім того, потрібно визначити, чи є необхідність у відтворенні обстановки місця вчинення кримінального правопорушення.

Слід окремо наголосити, що статист не є обов'язковим учасником слідчого експерименту. Його участь має факультативний характер, а відбір такої особи здійснюється безпосередньо тим, хто проводить відповідну слідчу дію. Водночас чинне законодавство України не передбачає ні конкретного

порядку добору статиста, ні регламентованої процедури його залучення до проведення слідчого експерименту [46].

Основна частина слідчого експерименту передбачає відтворення особою, за участю якої проводиться ця слідча (розшукова) дія, окремих дій правопорушника або потерпілого, а також певних обставин події кримінального правопорушення. Водночас таке відтворення не повинно створювати загрози для життя чи здоров'я учасників експерименту або оточуючих осіб, принижувати їхню честь і гідність, а також завдавати будь-якої шкоди (ч. 4 ст. 240 КПК України) [28; 35, с. 414; 14, с. 483].

Фінальний етап проведення слідчого експерименту полягає у складанні протоколу про його проведення та оформленні відповідних додатків. Як додаткові засоби фіксації доцільно застосовувати відеозапис, а також створення схем, планів або ілюстрованих таблиць [43].

У наукових джерелах тривалий час зверталася увага на те, що під час розслідування насильницьких зникнень традиційно використовується широкий спектр судових експертиз, серед яких найчастіше називають дактилоскопічні, трасологічні, експертизи відео- та звукозапису, судово-біологічні, комп'ютерно-технічні, експертизи телекомунікаційних систем і засобів, почеркознавчі, психіатричні, портретні, експертизи мікрочастин, матеріалів і речовин, судово-балістичні, експертизи холодної зброї, хімічні, технічні експертизи документів тощо [8]. Водночас такий перелік і підхід до його подання сьогодні вже не повною мірою відповідають сучасному стану нормативного регулювання та практики судово-експертної діяльності. Це зумовлено, з одного боку, змінами у класифікації та найменуванні окремих видів судових експертиз, а з іншого – запровадженням обов'язкової реєстрації методик проведення експертних досліджень у відповідному реєстрі Міністерства юстиції України, що безпосередньо впливає на допустимість і доказову цінність експертних висновків.

Визнаючи ключову роль висновку експерта як джерела доказів у встановленні як об'єктивних, так і суб'єктивних ознак складу кримінального

правопорушення, передбаченого ст. 146-1 КК України, доцільно детальніше зупинитися на основних напрямках використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення.

Перш за все, значний доказовий потенціал мають експертні дослідження – судові експертизи, об'єктом яких є матеріальні сліди біологічного походження. Їх призначення є типовим у випадках, коли проведено огляд місць, пов'язаних із викраденням, утриманням або можливим заподіянням тілесних ушкоджень зниклій особі, а також транспортних засобів, за допомогою яких здійснювалося її переміщення. У ході таких оглядів можуть бути виявлені сліди крові, слини, волосся, фрагменти тканин, інші біологічні нашарування. Водночас саме ця категорія об'єктів характеризується підвищеною складністю дослідження. По-перше, біологічні сліди нерідко мають змішане походження внаслідок контамінації, що ускладнює встановлення їх належності конкретним особам. По-друге, обмежений обсяг вилученого матеріалу часто не дозволяє вирішити повний комплекс ідентифікаційних завдань. По-третє, у справах про насильницькі зникнення між подією та моментом виявлення слідів може минути значний час, унаслідок чого відбувається деградація біологічного матеріалу, зниження вмісту ядерних клітин або повна втрата придатності зразків до дослідження. У таких випадках призначаються біологічні (зокрема імунологічні, цитологічні) та молекулярно-генетичні експертизи, які проводяться уповноваженими державними експертними установами.

Другий важливий напрям становлять трасологічні дослідження, об'єктом яких є сліди-відображення взаємодії матеріальних об'єктів, що виявляються у зміні зовнішньої структури поверхонь або предметів. Найбільш поширеним різновидом таких досліджень є експертиза слідів рук, яка дозволяє вирішувати як ідентифікаційні, так і діагностичні завдання, зокрема встановлювати належність слідів рук конкретній особі. Разом із тим трасологічна експертиза охоплює значно ширший спектр досліджень: сліди ніг людини та взуття, рукавичок, одягу, сліди пошкоджень і нашарувань на об'єктах, сліди знарядь, інструментів, холодної зброї, транспортних засобів, замикальних і контрольних

пристроїв, сліди поділу предметів на частини, рельєфні позначення на різних матеріалах, а також вузли та петлі [18]. Результати таких досліджень дозволяють реконструювати механізм події, встановити спосіб проникнення до приміщень, підтвердити факт утримання зниклої особи у конкретному місці й ідентифікувати об'єкти, якими було змінено матеріальну обстановку.

Окремого аналізу потребує використання висновків експертів для доказування ознак суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, зокрема наявності умислу, усвідомлення характеру та наслідків дій. Для цього застосовуються психологічні та судово-психіатричні експертизи, які мають різний об'єкт дослідження: психологічна експертиза проводиться щодо психічно здорових осіб, тоді як судово-психіатрична – у разі наявності сумнівів щодо психічного стану. Проведення судово-психіатричних експертиз в Україні покладено на спеціалізовані державні установи системи МОЗ України. У науковій літературі до підстав для їх призначення відносять невідповідність між тяжкістю вчиненого діяння та його мотивами, виражені аномалії поведінки, емоційну нестабільність, агресивність, суїцидальні тенденції, а також відставання психічного розвитку від вікових норм [10; 36; 55]. Водночас у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення, особливо коли йдеться про дії представників державних органів, питання осудності зазвичай не викликає сумнівів, однак у кожному випадку наявність законних підстав для призначення експертизи має оцінюватися з урахуванням вимог ст. 242 КПК України.

Перспективним, хоча й дискусійним, напрямом використання спеціальних знань у таких провадженнях є психологічні дослідження, що проводяться із застосуванням поліграфа. Отриманий за їх результатами висновок може використовуватися як допоміжний інструмент для перевірки достовірності повідомлених відомостей та зіставлення їх з іншими доказами, за умови дотримання вимог процесуального закону щодо допустимості.

Важливу роль відіграють також експертні дослідження, спрямовані на ідентифікацію за голосом, почерком, зовнішністю на фото- та відеозаписах. Для

їх проведення необхідне отримання достатньої кількості порівняльних зразків різних видів – вільних, умовно-вільних і експериментальних. У разі фіксації протиправних дій за допомогою технічних засобів саме експертиза відео- і звукозапису, портретна або почеркознавча експертиза дозволяє встановити належність відповідних матеріалів конкретним учасникам події.

У підсумку слід констатувати, що висновок експерта в окремих слідчих ситуаціях є ключовим і незамінним джерелом доказової інформації у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення. Доцільність призначення конкретного виду судової експертизи визначається сукупністю тактичних завдань розслідування, характером наявних об'єктів та обставин, які підлягають встановленню. Вирішення поставлених експертних завдань безпосередньо залежить від якості та репрезентативності наданих зразків, дотримання процесуального порядку їх вилучення й збереження, а також відповідності застосованих методик чинним нормативним вимогам [5, с. 85–88].

Окрім цього, сучасні наукові дослідження переконливо свідчать про зростаючу роль цифрових систем відеоспостереження та технологій відеоаналізу у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти особи, волі, честі та гідності особи, зокрема у справах про насильницьке зникнення. У зазначених категоріях кримінальних правопорушень відеозаписи дедалі частіше стають не допоміжним, а ключовим джерелом доказової інформації, здатним компенсувати дефіцит матеріальних слідів і відсутність безпосередніх очевидців.

Цифрове відеоспостереження виконує комплексну доказову функцію, забезпечуючи фіксацію подій у реальному часі, встановлення маршруту пересування потерпілої особи, ідентифікацію можливих причетних осіб, а також перевірку та корекцію показань свідків і підозрюваних [70]. Особливої уваги ці можливості потребують під час слідчого пізнання саме у справах про насильницьке зникнення, для яких типовими є латентність події, часовий розрив між вчиненням злочину та початком досудового розслідування, а також

цілеспрямоване приховування слідів.

У справах про насильницьке зникнення відеодокази часто виконують функцію «доказового мосту» між непрямими фактичними даними та логічною реконструкцією події. Вони дозволяють відтворити часову послідовність дій, встановити взаємозв'язок між окремими епізодами та підтвердити або спростувати версії сторін кримінального провадження у ситуаціях, коли інші докази мають фрагментарний характер.

Водночас ефективне використання цифрових відеоматеріалів у доказуванні неможливе без належного правового та процесуального забезпечення. Зокрема, відсутність уніфікованих стандартів збирання, збереження та експертного дослідження цифрових відеоданих може ставити під сумнів їх допустимість у суді, особливо в умовах міждержавної взаємодії або використання матеріалів, отриманих із приватних систем відеоспостереження

Таким чином, існує доцільність системного використання цифрових технологій відеоспостереження в аспекті доказування насильницького зникнення людини. Вони не лише істотно підвищують результативність досудового розслідування, а й сприяють формуванню об'єктивної, перевірюваної та процесуально надійної системи достатніх доказів. У поєднанні з іншими засобами доказування відеоматеріали здатні забезпечити встановлення ключових елементів складу злочину, зокрема часу, місця, способу вчинення діяння та кола причетних осіб, що є критично важливим для ефективного кримінального переслідування у справах про насильницькі зникнення.

Окремої уваги в контексті використання відеозаписів як джерела доказів у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення людини потребує питання належного процесуального та методологічного оформлення таких матеріалів. З огляду на специфіку цих злочинів, зокрема їх латентний характер, тривалий часовий розрив між подією та початком активних слідчих (розшукових) дій, а також можливість використання відеозаписів із відкритих джерел, особливого значення набувають міжнародно визнані стандарти

документування цифрових доказів.

У цьому аспекті доцільним є застосування положень так званого Протоколу Берклі (Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations), який розроблено як універсальний методологічний інструмент для фіксації, збереження, перевірки й аналізу цифрових матеріалів, у тому числі відеозаписів, з метою їх подальшого використання у кримінальному судочинстві. Протокол Берклі орієнтований на забезпечення автентичності, цілісності та відтворюваності цифрових доказів і передбачає поетапне документування походження відеоматеріалу, умов його отримання, способів збереження та обробки [11; 39; 53].

У контексті доказування насильницького зникнення людини положення Протоколу Берклі можуть бути імплементовані шляхом належного процесуального оформлення відеозаписів у формі протоколу, складеного відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства України, із детальним відображенням джерела походження відео, часу і способу його виявлення або отримання, технічних характеристик носія, а також дій, вчинених для забезпечення незмінності цифрових даних. Такий підхід дозволяє мінімізувати ризики втрати доказової сили відеоматеріалів та поставлення під сумнів їх допустимості в суді.

Застосування підходів, закріплених у методиці Протоколу Берклі, є особливо актуальним у справах про насильницьке зникнення, оскільки відеозаписи нерідко походять із камер спостереження, мобільних пристроїв, соціальних мереж або інших відкритих джерел і можуть бути єдиним об'єктивним засобом встановлення останнього відомого місцеперебування зниклої особи, маршруту її пересування або участі конкретних осіб у протиправних діях. Їх належне документування відповідно до уніфікованих міжнародних стандартів створює передумови для використання таких матеріалів не лише в національних судах, а й у межах міжнародного кримінального правосуддя.

Таким чином, використання відеозаписів у кримінальних провадженнях

про насильницьке зникнення людини доцільно поєднувати з процедурним оформленням, яке відповідає як вимогам КПК України, так і методологічним підходам, закріпленим у Протоколі Берклі. Це сприятиме підвищенню доказової цінності цифрових матеріалів, забезпеченню їх допустимості та ефективному використанню для встановлення обставин злочину і притягнення винних осіб до відповідальності.

Отже, запропоновані нами напрями вдосконалення процесу розслідування здатні значно підвищити ефективність застосування слідчих (розшукових) дій як інструменту кримінального процесуального доказування у провадженнях щодо насильницьких зникнень. Це, своєю чергою, сприятиме посиленню гарантій отримання або перевірки доказів, які відповідатимуть критеріям належності, допустимості та достатності, необхідним для їх подальшого успішного використання в межах кримінального провадження. Ефективність доказування у провадженнях про насильницьке зникнення визначається не стільки кількістю проведених слідчих (розшукових) дій, скільки їх процесуальною «якістю»: дотриманням підстав, меж втручання у права, належним суб'єктом, своєчасністю проведення та коректністю фіксації результатів. У цій категорії справ будь-яке процесуальне спрощення або підміна однієї дії іншою (наприклад, огляду – фактичним обшуком) створює високий ризик втрати зібраними матеріалами доказового потенціалу, і унеможливорює вирішення завдань кримінального провадження.

3.2 Доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій

Реалізація завдань кримінального провадження неможлива без чіткого механізму доказування, який, зокрема у справах про насильницьке зникнення, передбачає проведення НС(Р)Д. Такий механізм має забезпечувати оперативне,

всебічне й неупереджене дослідження всіх обставин справи, а також гарантувати захист прав, свобод і законних інтересів усіх учасників кримінального провадження. Водночас, на практиці під час підготовки та реалізації НС(Р)Д нерідко виникають організаційні труднощі. Їхньою першопричиною часто виступають не лише складнощі правозастосування, а й наявність теоретичних неузгодженостей і прогалин у чинному нормативному регулюванні процедур здійснення таких процесуальних дій, про що слушно вказують вчені [3; 13; 15; 21; 38; 59].

Згідно з частиною першою статті 246 Кримінального процесуального кодексу України, НС(Р)Д становлять окремий вид слідчих (розшукових) дій, особливістю яких є те, що як сам факт їх проведення, так і способи реалізації не підлягають розголошенню [28]. Як влучно зазначає М. Єрошкін, здійснення негласних слідчих (розшукових) дій, у тому числі у випадках насильницького зникнення, є ключовим чинником забезпечення ефективності досудового розслідування та збору доказів, необхідних для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження. Насильницькі зникнення, як і інші тяжкі та неочевидні кримінальні правопорушення, зазвичай ретельно готуються, супроводжуються застосуванням зброї, сучасних технологій, маскуванням або знищенням доказів, а також іншими методами уникнення викриття. З огляду на це, держава, виконуючи свій обов'язок щодо захисту конституційних прав і свобод громадян, уповноважує правоохоронні органи на проведення НС(Р)Д, використання спеціальних засобів і методів для своєчасного виявлення та попередження таких злочинів. Саме в цьому виявляється моральна й гуманна сутність негласної діяльності як елементу кримінальної процесуальної діяльності [16, с. 170–173].

У главі 21 Кримінального процесуального кодексу України законодавець закріпив розгалужену систему негласних слідчих (розшукових) дій, які за характером втручання поділяються на дві основні групи: дії, що пов'язані з обмеженням права на приватне спілкування, та інші негласні заходи. Відповідно до частини четвертої статті 258 КПК України до першої групи

належать аудіо- та відеоконтроль особи, арешт, огляд і виїмка кореспонденції, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, а також зняття інформації з електронних інформаційних систем (статті 260–264 КПК України).

До другої групи НС(Р)Д віднесено негласні заходи, які не спрямовані безпосередньо на втручання у приватне спілкування, зокрема обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, спостереження за особою, річчю або місцем, моніторинг банківських рахунків, аудіо- та відеоконтроль місця, контроль за вчиненням злочину, виконання спеціального завдання з викриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, а також негласне отримання зразків, необхідних для проведення порівняльного дослідження (статті 267–274 КПК України) [64, с. 273].

Аналізуючи питання системи НС(Р)Д, Є. Скулиш своєчасно наголосив, що впровадження цього інституту до системи досудового розслідування стало надзвичайно прогресивним кроком законодавця [58]. Використання ресурсів оперативно-розшукової діяльності не лише під час виявлення і припинення злочинів, а й під час провадження за фактами кримінальних правопорушень для збирання фактичних даних завжди вважалося актуальним, проте залишається досить складним з огляду на дотримання кримінально-процесуальних вимог.

В. Шерудило слушно зазначив, що глава 21 КПК України цілком відповідає практиці та підходам ЄСПЛ. Однак ЄСПЛ часто фіксує порушення прав і свобод людини в Україні не через невідповідність національного законодавства, а через його неправильне застосування. Зокрема, у чинному законодавстві недостатньо чітко визначено процесуальні форми проведення деяких НС(Р)Д, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, що ускладнює сторонам кримінального провадження та суду можливість перевірити достовірність їх результатів. Через це суди, за клопотанням сторони захисту або з власної ініціативи, відмовляють у визнанні таких результатів допустимими доказами [67, с. 43]. Відтак слушно наголошують вчені на необхідності постійного моніторингу практики ЄСПЛ, задля унеможливлення

порушення загальних засад кримінального провадження, міжнародних засад у сфері захисту прав людини [73, с. 7].

Сьогодні загальні правила регламентують порядок проведення НС(Р)Д. Зокрема, у кримінальному провадженні їх застосування обмежене та можливе лише за умови, що отримати інформацію про злочин та особу, яка його вчинила, іншими способами неможливо, як це встановлено у першій частині статті 246 КПК України. Ініціатор проведення НС(Р)Д – зазвичай слідчий або прокурор – зобов'язаний довести, що інші передбачені законом методи збору доказів уже використані або їх застосування буде неефективним [24].

Щодо використання матеріалів, отриманих у результаті проведення НС(Р)Д, О. Полухович наголошує, що переконатися в тому, що саме проведення таких дій було єдиним можливим способом отримання інформації, а також перевірити відсутність порушень суттєвих умов, передбачених судовим дозволом, можливо лише шляхом ознайомлення з текстом ухвали слідчого судді, яка надала відповідний дозвіл [40, с. 101].

Ще одна загальна умова проведення НС(Р)Д стосується обмеження за ступенем тяжкості злочину, у рамках розслідування якого дозволяється застосовувати ці дії. Ця вимога зафіксована у другому положенні частини 2 статті 246 КПК України: «НС(Р)Д здійснюються лише у кримінальних провадженнях, що стосуються тяжких або особливо тяжких злочинів» [24].

Третьою загальною вимогою для проведення негласних слідчих (розшукових) дій (НС(Р)Д) є те, що правовою основою для більшості таких дій є законна, обґрунтована і вмотивована ухвала слідчого судді, яка видається за клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором (ч. 3 ст. 246, ст. ст. 370, 372 КПК України). Аналіз положень глави 21 КПК України показує, що десять із дванадцяти видів НС(Р)Д проводяться на підставі ухвали слідчого судді (ст.ст. 260–263, ч. 1 ст. 264, ст.ст. 267–270, 274 КПК України) [28].

Четвертою загальною вимогою для проведення негласних слідчих (розшукових) дій є те, що ухвалу про їх проведення має право приймати слідчий суддя апеляційного суду, в межах територіальної юрисдикції якого

розташований орган досудового розслідування (ст. 247 КПК України). Водночас існує низка винятків із цього правила, які стосуються підслідності та особи, щодо якої планується проведення відповідної НС(Р)Д.

П'ятою загальною вимогою є регулювання змісту клопотання про дозвіл на проведення НС(Р)Д, а також порядок його розгляду слідчим суддею та зміст ухвали судді. Клопотання про дозвіл на проведення НС(Р)Д має містити відомості, визначені у ч. 2 ст. 248 КПК України [28].

До клопотання представників сторони обвинувачення обов'язково додається витяг з ЄРДР стосовно кримінального провадження, у якому подається клопотання. Водночас, на відміну від порядку подання клопотань про дозвіл на проведення інших слідчих дій чи заходів забезпечення кримінального провадження, закон не передбачає обов'язку додавати до клопотання на проведення НС(Р)Д копії документів, що обґрунтовують необхідність цих дій.

Шоста загальна вимога щодо проведення НС(Р)Д стосується регулювання строків їх виконання. Ці строки визначаються залежно від процесуального статусу особи, що ухвалила рішення про проведення НС(Р)Д. Відповідно до частини 4 статті 249 КПК України, слідчий суддя надає дозвіл на проведення НС(Р)Д терміном не більше двох місяців.

Одночасно слідчий суддя, за клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором, при наявності обґрунтованих підстав має право продовжити термін проведення цієї НС(Р)Д у кримінальному провадженні. Продовження не може перевищувати максимальні строки досудового розслідування, встановлені ст. 219 КПК України, а саме:

- 1) до дванадцяти місяців до моменту повідомлення підозри у кримінальному провадженні щодо нетяжкого злочину;
- 2) до вісімнадцяти місяців до моменту повідомлення підозри у кримінальному провадженні щодо тяжкого чи особливо тяжкого злочину;
- 3) до одного місяця з моменту повідомлення підозри у кримінальному проступку;
- 4) до шести місяців з моменту повідомлення підозри у вчиненні

нетяжкого злочину;

5) до дванадцяти місяців з моменту повідомлення підозри у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину.

Сьома загальна вимога щодо проведення НС(Р)Д передбачає, що такі слідчі дії має право проводити слідчий, який веде досудове розслідування кримінального правопорушення, або за його дорученням – уповноважені співробітники оперативних підрозділів Національної поліції, органів безпеки, НАБУ, ДБР, БЕБ України, установ виконання покарань і слідчих ізоляторів ДКВС України, а також органів ДПС України. За рішенням слідчого або прокурора до проведення НС(Р)Д можуть бути залучені й інші особи, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 40, п. 2 ч. 1 ст. 40-1, п. 5 ч. 2 ст. 36 і ч. 6 ст. 246 КПК України [28]).

Практика показує, що більшість негласних слідчих (розшукових) дій фактично проводяться працівниками спеціалізованих технічних і негласних оперативних підрозділів поліції та інших правоохоронних органів. Це пояснюється тим, що слідчий, дізнавач, прокурор або відкритий оперативний працівник не можуть виконувати такі дії через кілька об'єктивних причин: 1) відсутність відповідного технічного оснащення та навичок роботи з ним, а також знань щодо правил і методів його встановлення; 2) недостатній практичний досвід у застосуванні прийомів і методів проведення НС(Р)Д; 3) нестача часу для особистого виконання НС(Р)Д (наприклад, для спостереження за особою, речами або місцем) тощо [26, с. 316–317].

У цьому зв'язку слід відзначити, що викликає дискусії норма, викладена в ч. 2 ст. 256 КПК України (Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні). Зокрема, ця норма передбачає, що особи, які безпосередньо проводили НС(Р)Д або були залучені до їх виконання, можуть бути допитані як свідки. При цьому допит таких осіб може здійснюватися з одночасним збереженням у таємниці інформації про їхню особу та із застосуванням передбачених законом заходів безпеки [28].

У той же час, частина 7 статті 97 КПК України «Показання з чужих слів»

передбачає, що показання, засновані на словах інших осіб, не можуть бути визнані допустимими доказами, якщо їх надають слідчий, прокурор, співробітник оперативного підрозділу чи інша особа щодо пояснень, отриманих від осіб під час кримінального провадження. Це викликає питання, чи вважати проведення НС(Р)Д співробітником оперативного підрозділу фактичним здійсненням кримінального провадження згідно з повноваженнями, визначеними у статті 41 КПК, а також чи можна кваліфікувати інформацію, отриману від інших осіб, як пояснення. Водночас, у КПК України відсутнє чітке визначення поняття «пояснення» [3]

Восьма загальна вимога щодо проведення НС(Р)Д стосується їхньої таємності. Тимчасове обмеження прав, свобод і законних інтересів осіб у правовій державі не може бути приховане від цих осіб на постійній основі. Відповідно до ч. 1 ст. 253 КПК України, прокурор або слідчий за його дорученням мають письмово повідомити осіб, чії конституційні права були тимчасово обмежені під час НС(Р)Д, а також підозрюваного і його захисника про таке обмеження. Термін повідомлення визначається з урахуванням наявності чи відсутності загроз для досягнення мети досудового розслідування, а також безпеки суспільства, життя чи здоров'я осіб, залучених до проведення НС(Р)Д [25, с. 255].

Постає питання: якщо особу, щодо якої відбулося втручання у спілкування, не встановлено – кого саме слід повідомляти, і чи потрібно взагалі цю особу встановлювати? Особливо це актуально, якщо в діях невстановленої особи виявлено ознаки кримінального правопорушення. Таку особу необхідно повідомити про проведення НС(Р)Д або в межах кримінального провадження, в якому здійснювалася ця дія, або в межах провадження, за яким вона буде притягнута до кримінальної відповідальності. Однак законодавство не дає чіткої відповіді на це питання [3].

У провадженнях щодо насильницького зникнення НС(Р)Д часто є одним із небагатьох інструментів, який дозволяє отримати відомості про місце утримання, коло причетних осіб, логістику переміщення потерпілого, канали

зв'язку та систему «контролю» над жертвою. Особливістю НС(Р)Д у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення є те, що у межах одного провадження часто застосовується комплекс заходів для повного документування злочинної діяльності. Водночас саме через підвищену складність організації, секретність, багаторівневу процесуальну форму і чутливість до порушень процедура НС(Р)Д створює істотні ризики втрати доказового потенціалу результатів, якщо в подальшому їх визнають недопустимими. Тому ми розглянемо сутність найбільш типових негласних заходів, а також ризики, які можуть унеможливити використання матеріалів НС(Р)Д у доказуванні.

Обстеження публічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи є однією з негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених КПК України, яка не пов'язана з втручанням у приватне спілкування. Ця дія пов'язана з обмеженням конституційного права особи на недоторканність житла.

Слідчий має право проводити обстеження місць, які є недоступними для публічного користування, житла або іншого володіння особи шляхом таємного проникнення, зокрема з використанням технічних засобів. До об'єктів такого обстеження належать:

- місця, що є закритими для загального доступу, тобто такі, куди не можна потрапити або перебувати без дозволу власника, користувача чи уповноважених ними осіб. Згідно з ч. 2 ст. 267 КПК України, це можуть бути номери в готелях, купе поїздів, кімнати в санаторіях, приміщення або території підприємств, установ та організацій. Водночас, відповідно до ч. 3 ст. 267 КПК України, приміщення, які призначені для утримання осіб із обмеженими правами згідно із законом, вважаються публічно доступними і не підлягають такому обстеженню.

- житло особи, яке за ч. 2 ст. 233 КПК України визначається як будь-яке приміщення, що перебуває у постійному або тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення чи правового статусу, пристосоване для

постійного чи тимчасового проживання фізичних осіб, а також усі його складові.

До того ж, варто зазначити, що в п. 11 постанови Пленуму Верховного Суду від 28 березня 2008 року № 2 [50] роз'яснено, що поняття «житло» охоплює:

- індивідуальний житловий будинок разом із усіма його приміщеннями, які призначені для постійного чи тимчасового проживання, а також ті частини будинку, які, хоча й не мають безпосереднього житлового призначення, є його складовими;

- будь-яке житлове приміщення, незалежно від форми власності, що входить до житлового фонду та використовується для проживання – як постійного, так і тимчасового;

- інші приміщення або споруди, що формально не є частиною житлового фонду, але фактично використовуються для тимчасового проживання. Це можуть бути приватні будинки, квартири у багатоквартирних будинках будь-якої форми власності, окремі кімнати, дачі, садові будиночки, гуртожитки, номери в готелях, палати в лікарнях і санаторіях, кімнати на базах відпочинку, туристичні намети тощо. У деяких випадках, зокрема за умови тривалого перебування, житлом можуть визнаватися також купе поїздів або каюти кораблів.

Після завершення обстеження таких об'єктів слідчий (або уповноважений оперативний працівник) складає протокол, у якому фіксуються всі здійснені дії та їх результати. Відповідно до ч. 3 ст. 252 КПК України, цей протокол має бути переданий прокурору не пізніше ніж через 24 години з моменту завершення відповідної негласної слідчої (розшукової) дії [28].

Слід зауважити, що здійсненню аудіо- та відеоконтролю особи завжди передує обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, у результаті якого шляхом прихованого проникнення встановлюються відповідні технічні засоби спостереження (п. 5 ч. 1 ст. 267 КПК України). Отже, у випадку отримання слідчим або прокурором відомостей, які мають значення

для кримінального провадження і стосуються розмов конкретної особи, інших звуків, дій чи рухів, що пов'язані з її перебуванням у зазначених місцях, вони зобов'язані звернутись до слідчого судді з клопотанням про надання дозволу на проведення:

1) обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи з метою встановлення технічних засобів контролю,

2) безпосередньо аудіо- та відеоконтролю особи в межах цих місць.

Це забезпечує дотримання принципу законності та дозволяє отримані відомості вважати допустимими доказами в кримінальному провадженні.

У чинному Кримінальному процесуальному кодексі України відсутні норми, які б регулювали завершальний етап здійснення окремих негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема процедуру вилучення технічних засобів із публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. Залишення таких засобів після завершення НС(Р)Д у зазначених місцях є недоцільним з кількох причин. По-перше, існує ризик їх виявлення власником або користувачем приміщення, що ставить під загрозу конфіденційність проведених процесуальних дій. По-друге, ці технічні пристрої мають матеріальну цінність, і в разі втрати або пошкодження постає питання про фінансове відшкодування.

Хоча у ст. 267 КПК України передбачено можливість таємного проникнення до таких місць для встановлення технічних засобів контролю, питання їх подальшого вилучення законодавчо не врегульовано. Це створює нормативну прогалину, що потребує законодавчого уточнення з метою забезпечення повного і безпечного циклу реалізації НС(Р)Д.

Очевидно, що здійснення повторного негласного проникнення до житла або іншого володіння особи з метою вилучення встановлених технічних засобів без відповідної ухвали слідчого судді є неможливим і суперечить вимогам чинного законодавства. Водночас, існує правова колізія: положення КПК України не передбачають окремої правової підстави для винесення ухвали слідчим суддею щодо повторного обстеження публічно недоступних місць,

житла чи іншого володіння особи з метою вилучення зазначених технічних засобів. Тобто, після завершення НС(Р)Д правові інструменти для законного вилучення таких засобів відсутні, що створює прогалину в процесуальному регулюванні та потребує відповідного нормативного врегулювання [61].

Аудіо- та відеоконтроль особи і місця є формами негласного втручання в приватне спілкування, передбаченими частиною 4 статті 258 та статтею 260 КПК України. Такий контроль здійснюється без відома особи за ухвалою слідчого судді, якщо існують підстави вважати, що її розмови, а також інші звуки, рухи чи дії, пов'язані з її поведінкою або місцем перебування, можуть містити інформацію, що має значення для досудового розслідування [28].

Аналіз змісту глави 21 КПК України дає підстави вважати, що ще два види негласних слідчих (розшукових) дій мають схожі цілі та об'єкти – мова йде про спостереження за особою, місцем або річчю та про аудіо-, відеоконтроль місця. Об'єктом аудіо- та відеоконтролю особи є її приватне спілкування у місцях, недоступних для загального доступу, що виражається в розмовах, звуках, рухах чи інших діях, пов'язаних із діяльністю особи або її перебуванням у певному місці. Такі ж об'єкти фіксуються й у межах зазначених НС(Р)Д. Основна відмінність полягає у ступені відкритості місця проведення (публічного чи обмеженого доступу), а також у специфіці організаційного, тактичного та технічного забезпечення здійснення цих заходів [28].

Аудіоконтроль особи полягає в перехопленні та фіксації розмов за допомогою спеціальних технічних засобів, що дозволяє документувати інформацію, яка має значення для кримінального провадження. Такий контроль здійснюється відповідно до встановлених внутрішніх нормативно-правових актів. Його проведення може бути як короткотривалим (наприклад, під час конкретної зустрічі), так і тривалим – у межах строку, визначеного ухвалою слідчого судді.

Відеоспостереження за особою здійснюється за допомогою технічних засобів, які дають змогу непомітно фіксувати дії, розмови та поведінку підозрюваного, а також людей, що спілкуються з ним у зв'язку з протиправною

діяльністю. Відеоконтроль може проводитись як у житлі або іншому володінні особи, так і в приміщеннях, транспорті чи інших місцях, що не є житлом, але належать або використовуються особою.

Процесуальний порядок здійснення аудіо- та відеоконтролю є універсальним і передбачає винесення ухвали слідчим суддею на підставі клопотання слідчого, яке має бути погоджене з прокурором, або безпосередньо прокурором.

Типовими завданнями таких НС(Р)Д є встановлення обставин, за яких відбувалися домовленості про зустрічі з майбутніми потерпілими, а також з'ясування змісту їхніх розмов; визначення кола знайомих підозрюваного і характеру їх спілкування; виявлення місць зустрічей із потерпілими та тем обговорень; а також дослідження особливостей способів вчинення і приховування кримінальних правопорушень.

За підсумками аудіо- та відеоконтролю складається протокол, у якому детально описуються технічні носії інформації, засоби відтворення цієї інформації, а також результати її аналізу. Протокол містить повний виклад змісту розмов, інших звуків, рухів і дій, пов'язаних з діяльністю особи. Документ про проведене дослідження інформації передається прокурору не пізніше ніж за двадцять чотири години після припинення аудіо- та відеоконтролю відповідно до ч. 3 ст. 252 КПК України.

Зняття інформації з електронних комунікаційних мереж. Насамперед варто зазначити, що ухвалення Закону України «Про електронні комунікації» стало важливим кроком у регулюванні цієї сфери [51] унаслідок ухвалення Закону України «Про електронні комунікації» відбулися суттєві зміни у кримінальному процесуальному законодавстві. Згідно з ч. 1 ст. 263 КПК України, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж є видом втручання у приватне спілкування, що здійснюється без відома користувачів телекомунікаційних засобів передачі інформації на підставі ухвали слідчого судді, якщо в процесі цієї дії можна виявити обставини, які мають значення для кримінального провадження. Слід погодитися з тим, що з урахуванням

стрімкого розвитку засобів зв'язку та інформаційних технологій, цей спосіб є одним із найперспективніших для розкриття та розслідування злочинів, а також для здобуття та перевірки доказів [68, с. 160].

Відповідно до п.п. 25, 26, 27 та 28 статті 2 Закону України «Про електронні комунікації», електронна комунікаційна мережа – це сукупність технічних засобів електронних комунікацій і споруд, які призначені для надання послуг електронних комунікацій. Мережа загального користування – це електронна комунікаційна мережа, доступ до якої відкритий для всіх кінцевих користувачів цих послуг.

Електронна комунікаційна послуга – це послуга, яка полягає у прийомі та/або передачі інформації через електронні комунікаційні мережі, за винятком послуг, що пов'язані з редакційним контролем змісту переданої інформації або наданням відповідних послуг. Електронна комунікація (телекомунікація, електрозв'язок) – це процес передачі та/або прийому інформації будь-якого типу або виду у формі електромагнітних сигналів за допомогою технічних засобів електронних комунікацій [51].

Інформація, отримана з електронних комунікаційних мереж, поділяється на два види:

1. Контроль телефонних розмов – це негласне спостереження за телефонними розмовами та іншими видами передачі інформації (наприклад, SMS, факсимільний чи модемний зв'язок) через відповідні технічні засоби, встановлені на транспортних телекомунікаційних мережах. Такий контроль передбачає відбір, фіксацію та аналіз змісту телефонних розмов та супутніх сигналів, що проходять через контрольований канал зв'язку.

2. Зняття інформації з каналів зв'язку – це таємне отримання, перетворення та фіксація різних видів сигналів, які передаються через канали мереж Інтернет або інші мережі передачі даних, із застосуванням технічних засобів, встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, що підлягають контролю.

Таким чином, до об'єктів першої форми зняття інформації з електронних

комунікаційних мереж належать, зокрема, мережі телефонного зв'язку загального користування; відомчі телекомунікаційні мережі, що мають доступ до мереж загального користування; спеціально виділені мережі зв'язку невиробничого характеру; а також системи мобільного радіотелефонного й супутникового зв'язку.

Об'єктами другого виду зняття інформації є такі канали: телексі, факсимільні, селекторні, радіорелейні, пейджингові, які забезпечують обмін інформацією між абонентами, а також комп'ютерні мережі різного рівня. Водночас фіксація повідомлень у комп'ютерних мережах має свої специфічні особливості.

Загальним принципом є те, що інтернет-провайдер під час укладення договору на підключення до Інтернету збирає та фіксує анкетні дані користувача й точну адресу його місця проживання. Це дає змогу пов'язати MAC-адресу та IP-адресу пристрою з конкретною особою.

Однак під час реєстрації в чатах, на форумах, у блогах чи соціальних мережах користувач може не вказувати свої персональні дані, а використовувати нікнейм – умовне ім'я, яке не містить реальної інформації про конкретну фізичну особу.

Усі повідомлення користувача спочатку потрапляють на центральний сервер, а потім за допомогою інших мережевих пристроїв, таких як комутатор або маршрутизатор, пересилаються адресатам. Водночас інформація про відправника зберігається на сервері провайдера. Тож у комп'ютерних мережах можна відстежити повідомлення за такими параметрами:

- а) MAC-адресою – унікальним ідентифікатором обладнання;
- б) IP-адресою – адресою комп'ютера у мережі;
- в) електронною поштою;
- г) ідентифікаційним номером UIN, який мають користувачі ICQ;
- д) інформацією, що міститься в облікових записах користувачів чатів, форумів, блогів чи соціальних мереж.

В ухвалі слідчого судді про дозвіл на втручання у приватне спілкування

обов'язково мають бути вказані ідентифікаційні ознаки, які дадуть змогу унікально ідентифікувати абонента, мережу та кінцевий пристрій, на якому здійснюється втручання [29].

Після отримання інформації з електронних комунікаційних мереж у ході досудового розслідування насильницького зникнення слідчий діє за таким алгоритмом:

- 1) здійснює аналіз отриманих результатів НС(Р)Д;
- 2) відокремлює інформацію, важливу для розслідування кримінальної справи;
- 3) використовує цю інформацію для проведення додаткових слідчих дій та інших негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на виявлення і фіксацію фактів, предметів або матеріалів, пов'язаних зі злочином;
- 4) складає протокол зняття інформації з електронних комунікаційних мереж для подальшого застосування у кримінальному провадженні або приймає рішення про її знищення, якщо інформація не має суттєвого значення.

У протоколі зняття інформації з електронних комунікаційних мереж мають бути зазначені:

- дата складання протоколу;
- посада, прізвище та ініціали особи, яка здійснює розслідування;
- номер кримінального провадження, у межах якого проводилось зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж як НС(Р)Д;
- номер ухвали (постанови), дата її винесення, а також назва суду, який надав дозвіл, і терміни виконання;
- найменування підрозділу, співробітники якого брали участь у виконанні дій;
- відомості про особу, щодо якої здійснювалися негласні слідчі дії;
- результати проведення НС(Р)Д, інформація про матеріальні носії (аудіо- та відеозаписи, фотографії, кінозаписи, магнітні носії тощо) та місце їх зберігання.

Щодо зняття інформації з електронних інформаційних систем, відповідно

до ст. 1 Закону України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», інформаційна (автоматизована) система – це організаційно-технічна система, яка забезпечує обробку інформації з використанням технічних і програмних засобів [52].

Доступ до інформації з електронних інформаційних систем без повідомлення їх власника, користувача або адміністратора здійснюється шляхом використання технічних засобів, розміщених у комп'ютерах, автоматизованих системах або мережах обробки даних. Поява цього явища пов'язана з формуванням нової соціальної парадигми – інформаційного суспільства. Інформатизація судочинства має здійснюватися на підставі законодавчо закріпленого дозволу на використання інформаційних технологій у кримінальному процесі, зокрема комп'ютерної та телекомунікаційної техніки з відповідним програмним забезпеченням. Це сприятиме підвищенню ефективності роботи всіх правових інституцій, залучених до судочинства: органів досудового розслідування, прокуратури, судово-експертних установ, судів тощо.

Застосування інформаційних технологій у сфері судочинства має бути дозволеною для здійснення всіх процесуальних дій як у традиційному, так і в інтерактивному (дистанційному) форматі, з одночасним забезпеченням документообігу та ведення діловодства як у паперовому, так і в електронному вигляді. При цьому, для учасників провадження у випадках, визначених процесуальним законодавством, повинні виготовлятися автентичні копії процесуальних документів [54, с. 191; 63, с. 440].

У процесі розслідування фактів насильницького зникнення отримання інформації з електронних інформаційних систем або їх складових може здійснюватися як через безпосередній фізичний доступ до цих систем спеціалістами уповноважених підрозділів правоохоронних органів, так і шляхом програмного втручання.

Інформаційну систему можна ідентифікувати за такими ознаками:

IP-адреса – унікальний цифровий ідентифікатор пристрою (наприклад,

комп'ютера чи маршрутизатора), який підключений до мережі Інтернет або локальної мережі;

доменне ім'я – адреса, яка дозволяє визначити веб-ресурс або електронну поштову скриньку в Інтернеті;

серійний номер і технічні параметри автоматизованої системи чи комп'ютерного обладнання, що використовується для обробки інформації.

Водночас зауважимо, що згідно з практикою Верховного Суду України, електронні докази можуть зберігатися на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, та інших місцях зберігання даних в електронному вигляді (включаючи Інтернет). Згідно з вищезазначеними положеннями, оригінал електронного документа – це електронна копія документа з необхідними реквізитами, включаючи електронний підпис автора.

Листування (у вигляді текстових та мультимедійних повідомлень) повністю відповідає вимогам електронного доказування. Однак суд може не враховувати копію, (паперову копію) електронного доказу, якщо оригінал електронного доказу не подано, а сторона справи або суд ставить під сумнів відповідальність поданої копії, (паперової копії) оригіналу [74]. Відтак, перевагу доцільніше віддавати саме негласним заходам, адже це сприятиме отриманню законних і допустимих доказів.

У клопотанні про надання дозволу на зняття інформації з електронних інформаційних систем слідчий або прокурор має зазначити назву кримінального провадження та його реєстраційний номер. Також слід викласти короткий зміст події, що стала підставою для розслідування у цьому провадженні. Необхідно вказати правову кваліфікацію злочину із зазначенням відповідної статті (частини статті) Кримінального кодексу України. У документі зазначаються дані про особу (осіб), місце або предмет, щодо якого планується здійснення негласної слідчої (розшукової) дії. Окремо обґрунтовуються факти, що дають підстави вважати, що особа причетна до вчинення злочину. Вказується строк, протягом якого планується проводити

зняття інформації, з поясненням його доцільності. Аргументується неможливість здобуття необхідної інформації іншим, відкритим способом. Наводяться ідентифікаційні характеристики електронної інформаційної системи, до якої заплановано доступ. Обґрунтовується очікувана доказова цінність інформації, що може бути отримана під час НС(Р)Д, для встановлення істотних обставин справи або винної особи. До клопотання обов'язково додається витяг з ЄРДР, що підтверджує реєстрацію відповідного кримінального провадження.

Отримання інформації з електронних інформаційних систем або їх окремих частин не потребує ухвали слідчого судді у випадках, коли такий доступ не обмежений власником, користувачем або адміністратором системи, а також якщо він не пов'язаний із подоланням логічного (програмного) захисту.

Зокрема, дозвіл не вимагається, коли потрібно отримати публічно доступні дані, наприклад:

- відомості, розміщені користувачами у соціальних мережах або на тематичних форумах;
- технічну інформацію щодо ідентифікаційних ознак електронної інформаційної системи, яка встановлюється за допомогою спеціальних програм.

Йдеться, зокрема, про утиліти, що надають інформацію про хости та мережі, необхідну для маршрутизації в Інтернеті.

Крім того, існують утиліти, які дозволяють зібрати загальнодоступні дані про користувача, як-от: справжнє ім'я, дата та час останнього входу в систему, характер активності в мережі, а подекуди – навіть адресу електронної пошти та номер телефону [62, с. 440].

На сьогодні в рамках досудового розслідування випадків насильницького зникнення значну кількість інформації можна отримати із соціальних мереж без отримання ухвали слідчого судді.

Соціальні мережі працюють за принципом добровільного створення користувачами власних профілів та заповнення їх особистими даними. До

таких даних належать: місце, дата і рік народження, адреса проживання, навчальні заклади, інформація про родичів, соціальний і сімейний статус. Крім того, у профілях часто міститься інформація про інтереси користувача, зокрема улюблені книги, фільми, музика, цитати, контактні дані, фотографії та відео, які можуть бути корисними для розслідування. Чим більше особистих відомостей користувач додає до свого профілю, тим вищим вважається соціальний статус цього профілю. Соціальні мережі спонукають користувачів відкривати свої приватні дані, що дає змогу слідчим органам ефективніше збирати інформацію про осіб.

Місцезнаходження радіоелектронних пристроїв визначається за допомогою спеціального технічного обладнання, яке дозволяє локалізувати такі пристрої, включно з терміналами та іншими радіовипромінюючими елементами в мережах мобільного зв'язку, при цьому не розкриваючи зміст переданих повідомлень. Такий метод може бути корисним для з'ясування обставин, важливих у кримінальному провадженні, зокрема:

- встановлення місця перебування радіоелектронних пристроїв у період до, під час або після скоєння злочину, які могли належати або використовуватися особами, причетними до злочину, свідками чи потерпілими;
- визначення актуального місцезнаходження цих пристроїв, пов'язаних з особами, що мають відношення до злочину [22, с. 51].

Визначення місцезнаходження радіоелектронних пристроїв, таких як мобільні телефони, модеми стандартів GSM, UMTS, HSDPA, LTE, які забезпечують бездротовий доступ до Інтернету, а також інших радіовипромінювальних пристроїв, активованих у мережах мобільних операторів, є важливим інструментом у процесі досудового розслідування.

Проведення таких заходів дає змогу виконати тактичне завдання, яке полягає у підтвердженні факту перебування конкретної особи у визначеному місці і в конкретний час за умови, що ця особа володіє або користується відповідним радіоелектронним пристроєм. Застосування цих заходів є особливо ефективним безпосередньо перед затриманням особи, оскільки це дозволяє з

високою точністю визначити її місцезнаходження, зокрема конкретну квартиру в багатоповерховому будинку. Окрім того, такі заходи дають змогу визначити місцезнаходження потерпілих.

Відповідно до технічних стандартів, виробники портативних мобільних пристроїв забезпечують стільникові телефони спеціальними засобами ідентифікації вже під час їх виробництва. Для телефонів, що працюють у мережах стандарту GSM, таким ідентифікатором є унікальний код IMEI. Одним із основних компонентів будь-якого стільникового телефону GSM є SIM-карта – це мікрокомп'ютер у вигляді пластикової картки з власним мікропроцесором і незалежною пам'яттю, що забезпечує доступ до збереженої інформації та реалізацію функцій безпеки.

Під час підключення до мобільної мережі на технічні засоби оператора зв'язку автоматично передаються номер SIM-карти та номер IMEI. Номер SIM-карти призначений для ідентифікації абонента у мобільній мережі, тоді як номер IMEI служить для ідентифікації самого телефонного пристрою. Оскільки ці номери одночасно фіксуються в мережі та взаємопов'язані між собою, за допомогою номера IMEI можна визначити номер SIM-карти, що була використана у поєднанні з цим телефоном.

Технічне та програмне оснащення операторів стільникового зв'язку дозволяє не лише визначити номер SIM-карти за номером IMEI телефонного пристрою, а й отримати інформацію про абонента, який зареєстрований у мережі під цим номером. Окрім того, ці засоби дають змогу локалізувати місцезнаходження телефонного апарата з точністю до приблизно п'ятдесяти метрів за умови, що телефон знаходиться у включеному стані [30, с. 204].

За підсумками проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії слідчий або уповноважений співробітник оперативного підрозділу, якому було доручено встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу відповідно до статті 41 та частини 6 статті 246 Кримінального процесуального кодексу України, складає протокол відповідно до вимог статей 104, 106 та 252 КПК України. У цьому протоколі викладаються результати проведеної НС(Р)Д, а за

необхідності до нього додаються відповідні додатки. Протокол з додатками має бути переданий прокурору не пізніше ніж за двадцять чотири години після завершення цієї слідчої (розшукової) дії [28].

Спостереження за особою, речю або місцем є однією з найскладніших у плані організації та проведення НС(Р)Д, а також відзначається високим рівнем тактичного ризику. По суті, таке спостереження передбачає збір конфіденційної інформації про особу без її відома та згоди. У ході розслідування випадків насильницького зникнення головною метою цієї НС(Р)Д є пошук, фіксація та перевірка даних щодо особи, її поведінки, контактів або певного об'єкта чи місця у публічно доступних зонах. Для досягнення цієї мети застосовуються різні види спостереження, зокрема:

- фізичне, яке базується на візуальному методі збору інформації і полягає у цілеспрямованому спостереженні за діяльністю особи або об'єкта, що досліджується;

- електронне (технічне), що передбачає використання опосередкованих методів отримання інформації за допомогою технічних засобів для спрямованого спостереження за особою або об'єктом;

- комплексне, яке включає одночасне застосування як фізичних, так і технічних методів спостереження.

В юридичному аналізі спостереження як одного з видів НС(Р)Д особливе значення має визначення його об'єктів. Згідно з положеннями теорії оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу, об'єктами візуального спостереження можуть бути:

- 1) особи, підозрювані у кримінальному провадженні, які перебувають під адміністративним наглядом, а також ті, щодо яких існують обґрунтовані відомості про їхню злочинну діяльність;

- 2) особи, що володіють інформацією про злочини, які готуються або вже вчинені, а також ті, що підтримують протиправні зв'язки зі злочинцями;

- 3) родичі та знайомі розшукуваних злочинців, якщо є підстави вважати, що спостереження за ними сприятиме розшуку злочинця або виявленню його

місцезнаходження;

4) інші особи, спостереження за якими може допомогти у проведенні окремих слідчих дій та інших НС(Р)Д;

5) місця, що є публічно доступними;

6) речі.

Однією з проблем законодавчого врегулювання цієї негласної слідчої (розшукової) дії є відсутність чіткого розмежування між поняттями «спостереження» та «контроль», які, по суті, передбачають подібні дії. Спостереження являє собою процес збору інформації і розглядається як складова контрольних заходів, тоді як контроль включає не лише збір даних, а й безпосередній нагляд для подальшої перевірки отриманої інформації.

Ще одним недоліком є відсутність у нормативно-правових актах чіткого визначення поняття «публічно доступне місце», на якому здійснюється спостереження. У якості альтернативи в частинах 2 та 3 статті 267 КПК України наведено визначення та перелік публічно недоступних місць, від якого пропонується відштовхуватися. Тому доцільно внести в Кримінальний процесуальний кодекс України конкретне визначення публічно доступного місця як «місця, де спостереження за особою, об'єктом або територією проводиться без згоди власника, користувача чи уповноважених осіб» [31].

Контроль за злочином є однією з НС(Р)Д, регламентованих статтею 271 Кримінального процесуального кодексу України. У цій статті передбачено, що такий контроль може проводитися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готують або вчиняють тяжкий чи особливо тяжкий злочин. Здійснення контролю передбачає використання таких форм: 1) контрольована постача; 2) контрольована та оперативна закупка; 3) спеціальний слідчий експеримент; 4) імітація обставин злочину [28].

У своєму рішенні про здійснення контролю за вчиненням злочину прокурор зобов'язаний: 1) викласти обставини, що підтверджують відсутність провокації особи до вчинення злочину під час проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії; 2) зазначити про використання спеціальних імітаційних

засобів. Зазвичай контроль за вчиненням кримінальних правопорушень, які порушують волю, честь і гідність особи, здійснюється у формі спеціального слідчого експерименту. Метою органу досудового розслідування є виявлення всіх можливих спільників, свідків, місць утримання потерпілого, а також місць зберігання грошових коштів і майна, отриманих злочинним шляхом.

Слід зазначити, що спеціальний слідчий експеримент є однією з форм контролю за вчиненням злочину. Його суть полягає у створенні слідчим та оперативним підрозділом умов, максимально наближених до реальних, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, в поведінці якої виявляються ознаки скоєння тяжкого або особливо тяжкого злочину. Крім того, експеримент дозволяє спостерігати за її поведінкою та прийняттям рішень щодо вчинення злочину [27, с. 341].

Під час підготовки операції слід враховувати детальне планування та специфічні умови, зокрема те, що головним учасником є заявник про злочин, а також необхідність забезпечення його безпеки, що включає застосування технічних засобів для запису дій посадової особи (аудіо- та відеоспостереження за особою або місцем). Зокрема, можуть бути використані заздалегідь ідентифіковані грошові кошти або їхні імітаційні замітники – «кукли». За результатами проведення контролю за вчиненням злочину складається протокол, до якого додаються отримані під час цієї негласної слідчої (розшукової) дії речі та документи. Якщо контроль завершується відкритим фіксуванням, відповідний протокол оформлюється у присутності зацікавленої особи [2, с. 663].

При розслідуванні випадків насильницького зникнення більшість негласних слідчих (розшукових) дій вимагають безперервного проведення протягом декількох днів, тижнів або навіть місяців. Така тривалість є необхідною для досягнення ефективності, оскільки в іншому випадку існує ризик втрати запланованого результату (ст.ст. 260, 263, 264, 268-270, КПК України тощо) [28].

Вкрай важливо, щоб під час підготовки та проведення цих дій, які мають

критичне значення у кримінальному провадженні щодо насильницького зникнення, суворо дотримувалися права і свободи громадян, запобігаючи їх необґрунтованому обмеженню. Для забезпечення належної доказової бази у таких справах докази, зібрані в ході досудового розслідування, повинні проходити ретельну перевірку та оцінку. Перевірка доказів зі сторони обвинувачення має свої особливості, зокрема: 1) вона здійснюється в умовах обмеженого застосування принципів кримінального процесу, таких як змагальність і рівноправність сторін; 2) ця перевірка проводиться слідчими та прокурорами, які не володіють таким ступенем самостійності та незалежності, як суд; 3) результати перевірки доказів не мають остаточного та обов'язкового характеру для судового розгляду.

Стосовно ризиків, котрі унеможливають використання матеріалів НС(Р)Д у доказуванні, то у практиці зустрічаються випадки, коли суди визнають результати недопустимими, якщо орган/підрозділ фактично діяв поза межами повноважень у конкретному провадженні. Критичним тригером тут є порушення правил підслідності або штучна зміна підслідності без належної мотивації, що в підсумку ставить під сумнів «належність» суб'єкта, який ініціював або проводив НС(Р)Д. У справах про насильницьке зникнення цей ризик підсилюється тим, що провадження часто «мігрують» між органами через зміну кваліфікації, виявлення нових епізодів, територіальну розпорошеність подій, залучення спеціальних підрозділів, а також через фактор воєнного стану і пов'язану з ним нестабільність організаційних рішень.

Окрему групу ризиків становлять порушення, пов'язані з неправильною оцінкою дії кримінального процесуального закону у часі. З огляду на те, що провадження щодо насильницьких зникнень часто мають тривалий характер і охоплюють різні часові періоди, виникає небезпека застосування неналежної редакції норм КПК України при прийнятті рішень про проведення НС(Р)Д або їх санкціонуванні. Помилки у визначенні повноважень суб'єктів прийняття процесуальних рішень на конкретний момент часу здатні поставити під сумнів допустимість усієї сукупності доказів, отриманих у результаті таких дій.

Істотні ризики недопустимості пов'язані також із порушенням установленого кримінальним процесуальним законом порядку проведення НС(Р)Д. Судова практика демонструє, що проведення цих дій до внесення відомостей до ЄРДР, відсутність належної процесуальної підстави для їх здійснення або дефекти в постановках і клопотаннях, якими ініціюються такі дії, нерідко тягнуть за собою визнання результатів НС(Р)Д недопустимими доказами. У справах щодо насильницького зникнення, цей ризик може набути свого поширення, оскільки оперативна необхідність швидкого реагування на факт зникнення особи може спонукати до здійснення процесуальних дій із порушенням формальних вимог закону, що в подальшому унеможлиблює використання отриманої інформації у доказуванні.

Додатковим чинником ризику є зміна правової кваліфікації кримінального правопорушення під час досудового розслідування. Оскільки окремі види НС(Р)Д відповідно до КПК України допускаються лише у провадженнях щодо тяжких або особливо тяжких злочинів, подальша перекваліфікація діяння може поставити під сумнів допустимість результатів негласних дій. Для проваджень про насильницьке зникнення, де правова кваліфікація може уточнюватися або змінюватися у процесі встановлення всіх обставин події, це створює ризик втрати доказової інформації у випадку, якщо на момент проведення НС(Р)Д не було належного й обґрунтованого припущення щодо тяжкості інкримінованого діяння.

Суттєві загрози допустимості доказів виникають і у зв'язку з недотриманням вимог щодо відкриття матеріалів досудового розслідування стороні захисту. Невідкриття процесуальних документів, які стали підставою для проведення НС(Р)Д, або несвоєчасне вжиття заходів щодо їх розсекречення може бути підставою для визнання отриманих результатів недопустимими доказами. У справах щодо насильницького зникнення ця проблема ускладнюється необхідністю забезпечення балансу між інтересами національної безпеки, захистом інших осіб та реалізацією права на захист, що вимагає від прокурора особливої процесуальної обачності та своєчасності у

виконанні вимог статті 290 КПК України.

Окрему групу ризиків становлять порушення порядку процесуального закріплення результатів НС(Р)Д. Неналежне оформлення протоколів, відсутність у них відомостей про хід проведення негласних слідчих (розшукових) дій, технічні засоби та первинні носії інформації, несвоєчасне складання протоколів або використання копій носіїв у випадках, коли закон вимагає збереження первинного носія, можуть поставити під сумнів автентичність і достовірність отриманих даних. У провадженнях щодо насильницького зникнення ці ризики мають особливо небезпечні наслідки, оскільки результати НС(Р)Д часто містять унікальну інформацію, яка не може бути відтворена або підтверджена іншими доказами через відсутність потерпілих або обмеженість альтернативних джерел доказування.

Таким чином, застосування НС(Р)Д у кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення супроводжується комплексом процесуальних ризиків, пов'язаних із визначенням належного суб'єкта їх проведення, дотриманням вимог щодо підстав і порядку здійснення, відкриттям матеріалів стороні захисту та належним закріпленням отриманих результатів. З огляду на високий доказовий потенціал і водночас уразливість результатів НС(Р)Д у цій категорії справ, мінімізація зазначених ризиків є необхідною умовою забезпечення допустимості доказів та ефективності кримінального переслідування осіб, причетних до насильницьких зникнень.

Висновки до розділу 3

Установлено, що перелік слідчих (розшукових) дій, закріплений у главі 20 КПК України, є достатнім для формування базової доказової моделі розслідування насильницького зникнення, однак практична результативність цього інструментарію залежить від правильного поєднання гласних слідчих дій,

негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів (зокрема, тимчасового доступу, арешту майна/носіїв, залучення спеціалістів і експертів). Для таких проваджень характерна необхідність паралельного вирішення трьох взаємопов'язаних завдань: встановлення факту та механізму зникнення, ідентифікації причетних, а також пошуку місцеперебування зниклої людини.

Визначено тактичні принципи проведення таких слідчих (розшукових) дій, як допит; огляд (останнього місця перебування потерпілого, місця проживання, місця утримання, транспортного засобу, яким користувалася особа, а також речей і документів); освідчування; обшук; пред'явлення для впізнання; слідчий експеримент. Особливості проведення цих слідчих дій у відповідній категорії кримінальних проваджень пов'язані як із специфікою механізму злочинної діяльності, так і з можливими обставинами виявлення кримінальної події та початку досудового розслідування.

Запропонована класифікація слідчих (розшукових) дій за ступенем обмеження прав і свобод, моментом початку розслідування, суб'єктом, можливістю дистанційного проведення, метою, видом процесуального рішення та характером результатів має прикладне значення. Вона дозволяє: 1) структурувати процесуальні рішення відповідно до слідчої ситуації; 2) мінімізувати ризики недопустимості доказів через неправильний вибір форми процесуальної дії; 3) планувати тактику з урахуванням необхідності невідкладного реагування й одночасного забезпечення прав учасників.

У провадженнях про насильницьке зникнення ключовою є теза про «динамічний алгоритм» розслідування: послідовність і зміст дій не можуть бути сталими, а мають визначатися інформаційною насиченістю конкретної ситуації. Пріоритетними стають дії, що забезпечують швидке збереження слідів і даних (огляд, тимчасовий доступ до цифрових даних і телекомунікаційної інформації, невідкладні заходи фіксації), оскільки доказова інформація у таких справах є швидкоплинною і часто умисно знищується.

За результатами опитування слідчих і прокурорів встановлено, що перелік обставин, які можуть унеможливити допит свідка або потерпілого в

суді у кримінальному провадженні щодо насильницького зникнення, або вплинути на повноту й достовірність їхніх показань, потребує уточнення. Пропонується передбачити в частині 1 статті 226 Кримінального процесуального кодексу України такі обставини: перебування свідка чи потерпілого за межами території України; тривале відрядження; майбутній виїзд у зв'язку з веденням воєнного стану, роботою, навчанням або постійним проживанням за кордоном (якщо вони є громадянами іншої держави, постійно проживають за межами України і планують повернутися до місця постійного проживання); призов на службу до Збройних Сил України; перебування свідка на території України без законних підстав із можливістю видворення за межі країни; перебування на тимчасово окупованій території України та інші подібні обставини.

Розширене використання механізмів отримання інформації від суб'єктів публічного та приватного права відповідно до ст. 93 КПК України є системоутворюючим для доказування у цій категорії справ. Для насильницького зникнення типовою є доказова «дефіцитність» на старті, тому витребування документів, даних, відеоматеріалів, відомостей із обліків та інформаційно-аналітичних систем стає необхідною умовою формування первинних версій, їх перевірки і подальшої процесуальної конкретизації. Наголошено, що вирішальне значення має належна фіксація результатів слідчих і негласних слідчих дій відповідно до ст. 103 та ст.ст. 104–106 КПК України. Для проваджень про насильницьке зникнення характерна підвищена «вразливість» доказів до оспорювання, тому процесуальна форма протоколу, повнота опису ходу дії, реквізитів технічної фіксації, характеристик носіїв і порядку пакування вилученого мають розглядатися не як технічні вимоги, а як гарантії допустимості доказів.

З'ясовано, що хоча протокол огляду має важливе значення для формування належної доказової бази та подальшого доказування у кримінальному провадженні щодо насильницького зникнення, уповноважені службові особи часто допускають непотрібні процесуальні помилки під час

його оформлення. Водночас освідкування найчастіше застосовується одночасно з іншими методами отримання або перевірки доказів, зокрема під час огляду місця події, огляду або обшуку житла чи іншого володіння особи. Проведення таких дій потребує обов'язкової присутності прокурора, що забезпечує можливість оперативно видати постанову про проведення примусового освідкування. Проте прокурори, які виконують функції суб'єктів доказування, дуже рідко беруть безпосередню участь у проведенні відповідних слідчих (розшукових) дій. Це сприяє різним маніпуляціям зі сторони слідчих, що негативно впливає на якість кримінального процесуального доказування. Аналіз практики застосування норм права свідчить, що в деяких випадках слідчі незаконно приймають постанови про проведення примусового освідкування, а в інших – необґрунтовано замінюють його оглядом місця події або обшуком особи.

Наголошено, що відсутність у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України чіткої нормативної регламентації підстав і порядку проведення обшуку особи на підставі ухвали слідчого судді є його суттєвим концептуальним недоліком. Це значно обмежує процесуальні можливості суб'єктів кримінального процесуального доказування щодо застосування відповідного комплексу засобів доказування у кримінальному провадженні, пов'язаному з насильницьким зникненням.

Судова практика щодо проникнення до житла/іншого володіння та співвідношення «згоди» і «судового контролю» демонструє наявність різних підходів до оцінки допустимості доказів. Це зумовлює потребу для сторони обвинувачення діяти за максимально «безпечним» процесуальним стандартом: забезпечувати чітку правову підставу, належну кваліфікацію процесуальної дії (огляд/обшук), реальну перевірюваність добровільності згоди, а у випадках невідкладного проникнення – виконувати вимоги щодо подальшого звернення до слідчого судді. Для справ про насильницьке зникнення така обережність є принциповою, оскільки саме докази з «високоризикових» дій (обшук, огляд у володінні, вилучення носіїв) часто становлять ядро доказової системи.

Установлено, що слідчий експеримент переважно проводиться шляхом відтворення дій та умов, що мали місце під час події. Завдяки такому експерименту можна з'ясувати механізм нанесення тілесних або інших ушкоджень. Тактика виконання цієї слідчої (розшукової) дії охоплює рекомендації щодо її підготовки, безпосереднього проведення (робочого етапу) та оформлення результатів (заключного етапу). Спочатку слід ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, проаналізувати наявні докази і визначити доцільність проведення цієї СРД; за потреби провести додаткові або повторні допити осіб, які планується залучити до слідчого експерименту; обрати час, місце та необхідні атрибути (наприклад, макети ножа, пістолета тощо); а також вирішити питання про залучення статистів, експертів і понятих. Що стосується статистів, то хоча вони й не є обов'язковими учасниками слідчого експерименту, чинне законодавство України в Кримінальному процесуальному кодексі не встановлює ні правил їх відбору, ні процедури залучення до проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Аргументовано, що доказовий потенціал експертного забезпечення у справах про насильницьке зникнення реалізується за умови належного процесуального отримання та долучення об'єктів до провадження: законного вилучення, дотримання ланцюга збереження, достатності порівняльних зразків та коректного формулювання питань експерту в межах компетенції відповідної експертної спеціальності. За цієї умови висновок експерта виконує дві взаємодоповнюючі функції: а) встановлення об'єктивних обставин (механізм події, контакти, переміщення, слідова картина); б) перевірка та уточнення версій (узгодження або спростування показань і матеріальних даних).

Визначено, що цифрові матеріали, насамперед відеозаписи, у сучасних провадженнях про насильницьке зникнення набувають ролі самостійного та часто ключового джерела доказової інформації. Водночас їх доказова сила залежить від процесуального оформлення, яке забезпечує автентичність і цілісність даних. Методологічні підходи, відомі як Протокол Берклі, доцільно використовувати як орієнтир для стандартизації опису джерела, способу

отримання, умов збереження і відтворюваності цифрових матеріалів у межах протоколів, складених за вимогами КПК України. Це підвищує стійкість цифрових доказів до оспорування та забезпечує їх інтеграцію у загальну систему доказів без підміни процесуальних форм «позапроцесуальними» правилами.

Проаналізовано порядок доказування у кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення із застосуванням негласних слідчих (розшукових) дій. Хоча ці заходи відкривають широкі можливості для правоохоронців під час розслідування, зокрема для встановлення місця перебування потерпілого, фіксації злочинних дій та збирання доказів (зокрема зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, визначення місцезнаходження радіоелектронних пристроїв, аудіо- та відеоконтроль особи чи місця, отримання даних з електронних інформаційних систем, обстеження публічно недоступних приміщень, житла або іншого володіння), їх застосування ускладнюється тим, що злочини, передбачені частиною 1 статті 146-1 КК України, не класифікуються як тяжкі. Водночас через втручання у приватне спілкування під час здійснення НС(Р)Д у випадках, передбачених частиною 2 цієї статті, підкреслюється необхідність суворого дотримання законодавчих норм та правильного використання отриманих доказів у кримінальному процесі.

Установлено, що результативне доказування насильницького зникнення потребує поєднання: 1) правильно обраного комплексу слідчих і негласних слідчих дій; 2) активного використання механізмів витребування інформації за ст. 93 КПК України; 3) бездоганної процесуальної фіксації; 4) експертного супроводу та сучасних підходів до роботи з цифровими джерелами. Саме така модель дозволяє сформувати внутрішньо узгоджену, перевірювану та процесуально надійну доказову базу, придатну як для встановлення фактичних обставин, так і для підтвердження причетності конкретних осіб у суді.

Установлено, що в кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення НС(Р)Д мають не допоміжний, а системоутворювальний характер у механізмі доказування, оскільки саме вони забезпечують отримання відомостей

про місце утримання потерпілого, коло причетних осіб, канали зв'язку, логістику переміщення та механізми приховування злочину в умовах неочевидності події, дефіциту безпосередніх свідків і тенденції до знищення слідів.

Обґрунтовано, що ефективність доказування шляхом НС(Р)Д у справах щодо насильницького зникнення прямо залежить від дотримання загальних процесуальних умов їх застосування (неможливість отримання відомостей іншим способом; тяжкість або особлива тяжкість кримінального правопорушення; наявність законної, обґрунтованої і вмотивованої ухвали слідчого судді; визначеність строків; дотримання правил територіальної юрисдикції та підслідності; забезпечення таємності з подальшим виконанням вимог повідомлення). Будь-яке відхилення від цих умов у подальшому знижує доказовий потенціал результатів НС(Р)Д і створює ризик їх втрати на стадії судового розгляду.

Доведено, що у справах про насильницьке зникнення об'єктивно зростає потреба в комплексному застосуванні кількох видів НС(Р)Д у межах одного провадження, оскільки лише сукупне документування (втручання у приватне спілкування, встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, спостереження, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж і електронних інформаційних систем, контроль за вчиненням злочину тощо) дозволяє вибудувати логічно повний ланцюг доказів, який охоплює як подію зникнення, так і посткримінальну поведінку винних осіб.

Визначено, що головним процесуальним ризиком у використанні результатів НС(Р)Д у доказуванні є визнання доказів недопустимими через некоректного суб'єкта їх проведення. Для проваджень про насильницьке зникнення цей ризик посилюється міграцією матеріалів між органами досудового розслідування, залученням спеціалізованих підрозділів і потенційною зміною підслідності без належної мотивації, що вимагає від сторони обвинувачення підвищених стандартів процесуальної обачності та документального обґрунтування.

Установлено, що суттєву загрозу допустимості становлять порушення процесуального порядку (способу) отримання результатів НС(Р)Д: відсутність належної процесуальної підстави, дефекти в постановках/клопотаннях, проведення НС(Р)Д до внесення відомостей до ЄРДР, недотримання меж судового дозволу, неналежне мотивування «неможливості отримання відомостей іншим способом». В умовах необхідності швидкого реагування на зникнення такі порушення мають високий ризик виникнення, однак саме вони найчастіше спричиняють втрату доказової інформації.

Обґрунтовано, що зміна правової кваліфікації під час досудового розслідування є окремим чинником уразливості результатів НС(Р)Д: якщо на момент їх проведення не було належних підстав для обґрунтованого припущення про тяжкість/особливу тяжкість діяння, у подальшому виникає процесуальний ризик заперечення допустимості здобутих матеріалів. У справах про насильницьке зникнення, де кваліфікація може уточнюватися в міру встановлення фактичних даних, цей ризик потребує попереднього процесуального «страхування» шляхом якісного мотивування клопотань.

Виявлено, що у практиці доказування результатів НС(Р)Д критичним є дотримання вимог щодо відкриття матеріалів досудового розслідування (ст. 290 КПК України) і своєчасного вжиття заходів щодо розсекречення процесуальних документів, які стали підставою для проведення НС(Р)Д. Для проваджень про насильницьке зникнення проблема ускладнюється наявністю конкуруючих інтересів (безпека осіб, національна безпека, охорона таємних методів) і водночас необхідністю забезпечення права на захист, що потребує від прокурора особливої процесуальної дисципліни та планування.

Доведено, що порушення порядку процесуального закріплення результатів НС(Р)Д (неналежне оформлення протоколів, відсутність відомостей про хід НС(Р)Д, невизначеність технічних засобів і первинних носіїв інформації, несвоєчасне складання протоколів, ризику використання копій носіїв у випадках, коли закон вимагає первинний носій) прямо впливають на автентичність та перевірюваність доказів. У справах про насильницьке

зникнення це має особливо негативні наслідки, оскільки результати НС(Р)Д часто є унікальними і не можуть бути замінені альтернативними джерелами доказування.

Встановлено наявність нормативної прогалини щодо завершального етапу окремих НС(Р)Д, пов'язаних із обстеженням публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, зокрема щодо вилучення встановлених технічних засобів контролю. Така прогалина створює правову невизначеність, здатну впливати як на конфіденційність проведення НС(Р)Д, так і на подальшу оцінку допустимості їх результатів, що зумовлює потребу нормативного уточнення для забезпечення повного процесуального циклу.

Узагальнено, що мінімізація ризиків недопустимості результатів НС(Р)Д у провадженнях щодо насильницького зникнення потребує: чіткого визначення належного суб'єкта та повноважень; процесуально коректного обґрунтування «неможливості отримання відомостей іншим способом»; суворого дотримання підстав, строків і меж судового дозволу; своєчасного виконання вимог ст. 290 КПК України; належної фіксації ходу і результатів НС(Р)Д із гарантуванням цілісності первинних носіїв інформації. Саме виконання цих вимог забезпечує перетворення результатів НС(Р)Д на стійку доказову основу для ефективного кримінального переслідування осіб, причетних до насильницьких зникнень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ 3

1. Авраменко О. Л. Особливості початкового етапу розслідування викрадення людей, вчинених злочинними групами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 236 с.
2. Антикорупційний менеджмент: підручник. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 680 с.
3. Благута Р. І. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми підготовки та проведення. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 147–152. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/d3a04fb1-0cd6-41a9-9c08-211a8dcf4ca6/content>.
4. Борець Т.О. Провадження слідчих дій в житлі чи іншому володінні особи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 212 с.
5. Бученко Д. А. Використання висновку експерта у доказуванні насильницького зникнення людини. *Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін*: матер. V Всеукр. форуму судових експертів (м. Львів, 6 червня 2025 р.). Одеса: Видавництво «Юридика», 2025. С. 85–88. DOI: 10.61563/978-617-8574-21-5.
6. Бученко Д. А. Збирання доказів під час розслідування насильницького зникнення. *Архів кримінології та судових наук*. 2025. № 1(11). С. 161–167.
7. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Харків : Юрайт, 2017. 408 с.
8. Войтович Є. М. Методика розслідування насильницького зникнення людини: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2021. 276 с.
9. Войтович Є. М., Тичина Д. М., Антошук А. О. Основи методики розслідування насильницького зникнення людини: монографія. Київ: 7БЦ, 2022. 176 с.
10. Вуйма А. Г. Використання спеціальних знань під час розслідування вбивств: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. 297 с.

11. Гаврилюк Л., Бурлака В., Пелехатий В. Особливості огляду цифрових матеріалів з відкритих джерел мережі «інтернет» за протоколом Берклі. *Наука і правоохорона*. 2024. Вип. 2 (64). С. 238–250.
12. Галаган В. І., Галаган О. І. Реалії і проблеми нового КПК. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 13–18.
13. Гуменюк А. С. Роль прокурора як належного суб'єкта ініціювання, проведення та контролю за проведенням негласних слідчих (розшукових) дій. *Право і суспільство*. 2025. № 1. С. 536–545.
14. Довідник слідчого: практ. посіб. / кол. авт.; за заг. ред. І. Вигівського та М. Цуцкірідзе. Головне слідче управління НПУ. Київ: 7 БЦ, 2024. 962 с.
15. Дрозд В. Г. Судова практика щодо допустимості доказів, отриманих у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 185–190.
16. Єрошкін М. В. Особливості доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Маріуполь, 2020. 238 с.
17. Журавель В. А., Коваленко А. В. Дослідження доказів у кримінальному провадженні як складова процесу доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 2. С. 313–328. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-09-09-2022-29-2-313>.
18. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
19. Капліна О. В. Проблеми вдосконалення нормативного регулювання проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 40–48.
20. Карпушин С. В. Проведення слідчих (розшукових) дій: дис. ... канд.

юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 210 с.

21. Кириченко В., Копилов Е. Сучасний стан дотримання прав людини при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Universum*. 2025. № 18. С. 53–59.

22. Кобець М. В. Організаційно-правові особливості установа мисцезнаходження радіоелектронного засобу під час розслідування кримінальних правопорушень. *Міжнародне співробітництво в оперативно-розшуковій діяльності: зб. матеріалів міжнарод. конф., присвячений 95-ї річниці створення служби карного розшуку* (м. Київ, 15 квіт. 2014 р.). Київ: НАВС, 2014. С. 51–55. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/0ff38a12-222e-46d1-84a4-29a1a62692bf/content>.

23. Комарницька О. Б. Особистий обшук: сучасний стан та перспектива. *Часопис Акад. адвокатури України*. 2014. № 2 (23). Т. 7. С. 41–46.

24. Конюшенко Я. Ю. Загальні вимоги до проведення негласних слідчих (розшукових) дій: процесуальна характеристика. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3 (90). С. 212–223.

25. Конюшенко Я. Ю. Проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні: проблеми теорії та практики: монографія. Харків: Факт, 2020. 476 с.

26. Конюшенко Я. Ю. Слідчий, дізнавач як суб'єкт проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 11 грудня 2020 р.)* / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів: ЛьвДУВС, 2020. С. 316–317.

27. Криміналістика: підручник / за ред. В. В. Тіщенка. Одеса: Гельветика, 2018. 430 с.

28. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

29. Луцик В. В. Зняття інформації з електронних комунікаційних мереж: фокус новел. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №8. С. 500–504. URL: http://lsej.org.ua/8_2022/113.pdf.

30. Луцик В. В. Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 4. С. 202–205. URL: http://lsej.org.ua/4_2014/53.pdf

31. Магда О. О. Візуальне спостереження за особою, реччю або місцем. *Актуальні проблеми сучасної науки і правоохоронної діяльності: тези доп. учасників XXV наук.-практ. конф. курсантів та студентів (м. Харків, 17 трав. 2018 р.)* / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. т-во студентів, курсантів, слухачів, аспірантів, ад'юнктів, докторантів і молодих вчених. Харків, 2018. С. 133–134. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2018/pdf/153.pdf.

32. Мазурок О. Я. Виявлення, фіксація та вилучення слідів крові під час розслідування фактів безвісного зникнення особи. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 2 (24). С. 99–103.

33. Мазурок О. Я. Криміналістичне забезпечення діяльності Національної поліції під час розшуку безвісно відсутніх осіб: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 255 с.

34. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень: рішення Організації Об'єднаних Націй від 20 груд. 2006 р. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.

35. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Теоретичні та практичні основи криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2022. 494 с.

36. Ортинський В. Л., Гула Л. Ф. Особливості судово-психіатричної експертизи підозрюваного у вчиненні вбивства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2019. Вип. 21.

С. 4–9.

37. Особливості розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини: метод. реком. / С. С. Чернявський, А. А. Вознюк, А. А. Патик та ін. Київ, 2014. 63 с.

38. Погорецький М. М. Гарантії прав і свобод особи під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів у досудовому розслідуванні в умовах воєнного стану, надзвичайного стану або у районі проведення АТО. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. № 1–2. С. 99–117.

39. Подкопаєв С. Протокол Берклі як методологічна основа проведення розслідувань з використанням відкритих цифрових даних. *Collection of Scientific Papers «SCIENTIA»*, (May 6, 2022; Vilnius, Lithuania). Р. 94–95. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/172>.

40. Полюхович О. І. Судовий контроль при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 219 с.

41. Постанова Верховного Суду від 02 верес. 2020 р. у справі № 591/4742/16-к (провадження № 51-1733км19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/91338049>.

42. Постанова Верховного Суду від 02 лют. 2021 р. у справі № 366/1365/17 (провадження № 51-5752км19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94738005>.

43. Постанова Верховного Суду від 21 лип. 2020 р. у справі № 331/2390/17 (провадження № 51-1230км20). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90563134>.

44. Постанова Верховного Суду від 27 трав. 2020 р. № 279/1021/16-к. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/89564190>.

45. Постанова Верховного Суду від 28 жовт. 2021 р. у справі № 641/2251/17 (провадження № 51-458км21). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94738005>.

46. Постанова Верховного Суду від 29 лист. 2021 р. у справі

№ 466/7895/19 (провадження № 51-4323ск21). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94738005>.

47. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 13 трав. 2020 р. (Справа № 591/6423/15-к). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89251506>.

48. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 15 квіт. 2020 р. (Справа № 740/3390/15). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88857315>.

49. Постанови Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 06 груд. 2021 у справі № 663/820/15-к (провадження № 51-2075кмо20). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101829915>.

50. Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства : постанова Пленуму Верховного Суду № 2 від 28 берез. 2008 р. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-08>.

51. Про електронні комунікації: Закон України від 16 груд. 2020 р. № 1089-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20/print>.

52. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах: Закон України від 05 лип. 1994 р. № 80/94-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80>.

53. Протокол Берклі з ведення розслідувань з використанням відкритих цифрових даних. URL: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf>.

54. Сегай М. Я. Сучасна парадигма інформатизації судочинства і питання

захисту прав і законних інтересів учасників кримінального процесу. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 4. С. 190–198.

55. Сенченко Н. М. Щодо окремих питань призначення та проведення судово-психіатричної експертизи у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2017. № 5. Ч. 2. С. 249–253.

56. Сергєєва Д. Б. Поняття та види слідчих (розшукових) дій за чинним КПК України. *Право України*. 2013. № 11. С. 180–188.

57. Скільська Л. Д. Кримінально-процесуальні та тактико-криміналістичні особливості фіксації результатів огляду місця події : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 23 с.

58. Скулиш Є. Д. Система негласних слідчих (розшукових) дій за кримінальним процесуальним кодексом України. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2012. Вип. 618. Правознавство. С. 15–23. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vnapu/2012_2/03Skuli.pdf.

59. Сорока М. В. Ефективність проведення негласних слідчих (розшукових) дій та їх вплив на досягнення цілей кримінального процесу. *Юридичний вісник*. 2025. № 2 (75). С. 196–200.

60. Стандарти процесуального інтерв'ю / Белоусов Ю., Орлеан А., Філоненко Т., Рокунь С., Іванов О., Діба О., Усіков В., Кабаєв В., Єршов П., Риковцев О., Яворська В., Васильчук В.; за заг. ред. Рокунь С., Філоненко Т., Белоусов Ю., Яворська В. Дніпро: Середняк Т. К., 2022. 182 с.

61. Торбас О. О. Щодо підстав обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. *Правове життя сучасної України: у 2 т.: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.)*. С. 336–338. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/81a2eb22-8afe-4764-8f6e-44bec429d5a6/content>.

62. Уваров В. Г. Втручання у приватне життя шляхом аудіо- та відео-контролю особи. *Право і суспільство*. 2012. № 5. С. 161–165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2012_5_43.

63. Уваров В. Г. Втручання у приватне життя шляхом зняття інформації з

електронних інформаційних систем: новели нового КПК України та євро стандарти. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 439–445.

64. Циліорик І. І. Негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 8. С. 271–274.

65. Чаплинська Ю. А. Проблемні питання одночасного допиту двох раніше допитаних осіб. *Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: тези доповідей всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 18–19 квіт. 2013 р.)*. Київ: «Хай-Тек Прес», 2013. С. 270–273.

66. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ: РВВ ДДУВС, 2006. 308 с.

67. Шерудило В. О. Характеристика негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з втручанням в приватне спілкування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015, № 5. С. 41–45.

68. Щербаковський М. Г., Коршенко В. А. Тактичні та організаційні особливості зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63. С. 154–162.

69. Юрчишин В. М. Проблеми кваліфікації слідчих дій. *Кримінальна юстиція під час підготовки майбутніх суддів, прокурорів та слідчих в контексті європейських стандартів: зб. статей за матеріалами першої міжнародної конференції (м. Львів, 19-22 лютого 2020 р.)*. Львів, 2020. С. 262–269.

70. Buchenko D., Kalhaniva O., Stepanova H., Matsak V. The Impact of Digital Video Surveillance and Analysis Technologies in the Investigation of Crimes against the Person. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*. 2025. № 103(16). P. 6006–6018.

71. Golovin D. Nazymko Y., Koropatov O.; Korniienko M. Electronic Evidence In Proving Crimes Of Drugs And Psychotropic Substances Turnover.

Access to Justice In Eastern Europe. 2022. MAR. DOI: 10.33327/AJEE-18-5.2-n000217.

72. Mendez J. Universal protocol for interviews. Interim report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment. 2016. Seventy-first session. Item 69 (b) of the provisional agenda. URL: http://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/71/298.

73. Smokov S. M., Horoshko V. V., Korniienko M. V., Medvedenko S. V. Rule of Law as a Principle of Criminal Procedure (on materials of the European Court of Human Rights). *Pakistan Journal of Criminology*. 2022. № 14 (3). P. 37–46.

74. Teremetskyi V., Kovalchuk O., Kolesnikov A., Bogdanov R., Korniienko M., Dir I. Improving the Information and Legal Support of the Judicial System of Ukraine: Experience of the European Court of Human Rights. *Journal of Ecohumanism*. 2024. № 3(3). P. 61–74.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні вирішено важливе наукове завдання, що має особливу актуальність для розвитку теорії кримінального процесу та удосконалення правозастосовної практики. Зокрема, сформульовано теоретичні, правові та праксеологічні основи процедури доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із насильницьким зникненням. Основними серед них є такі положення:

1. На основі аналізу значного обсягу юридичної літератури та норм кримінального процесуального законодавства виокремлено ключові підходи до висвітлення проблем, пов'язаних із доказуванням у кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення. Наголошено, що формування й еволюція суспільних відносин є складним процесом, що нерозривно пов'язаний із забезпеченням принципу верховенства права, утвердженням законності та протидією злочинності, яка унеможливорює формування безпекового середовища, створює загрозу життю, здоров'ю, свободі та гідності людини, а також гальмує впровадження соціально-економічних реформ, особливо в умовах воєнного стану. Констатовано, що в період Революції Гідності, а згодом – з початком збройного конфлікту на сході України та повномасштабним вторгненням РФ, мали місце систематичні випадки арештів, затримань і викрадень осіб, які здійснювались представниками держави, однак часто приховувались, що значно ускладнювало або навіть унеможливлювало належний захист постраждалих у межах чинного законодавства, що вчергове актуалізувало потребу нових наукових пошуків.

Охарактеризовано сучасний стан наукової розробленості зазначеної проблематики, який, у контексті розвитку кримінального процесу, криміналістики та кримінального права, визнано таким, що не відповідає актуальним потребам практики правозастосування.

З метою надання правоохоронним органам ефективного інструментарію для притягнення винних до відповідальності, дослідження актуальних проблем доказування у кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення

розпочалося з аналізу наукових джерел – монографій і дисертацій, присвячених питанням кримінального процесуального законодавства та криміналістичного забезпечення, а також робіт, зміст яких дотично пов'язаний із тематикою цього дисертаційного дослідження. На підставі проведеної розвідки наукові дослідження, що стосуються проблем доказування у кримінальному провадженні, умовно розподілено на дві групи: перша – присвячена загальним засадам доказування, яка слугує підґрунтям для розроблення науково-практичних рекомендацій щодо реалізації процесу доказування на стадіях досудового розслідування та судового розгляду; друга – зосереджена на висвітленні специфіки доказування під час розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень, зокрема проти волі, честі та гідності особи.

У дослідженні виокремлено ключові етапи розвитку наукової думки з означеної проблематики: перший ґрунтувався на положеннях Кримінально-процесуального кодексу УРСР 1960 року; другий – триває з 2012 року до сьогодні та базується на нормах чинного КПК України, міжнародно-правових актах і практиці Європейського суду з прав людини. Зазначено, що значна частина наукових праць, створених раніше, втратила свою актуальність у зв'язку зі змінами в кримінальному процесуальному законодавстві, а низка питань і досі залишається недостатньо дослідженою й потребує подальшого наукового аналізу.

Встановлено, що більшість сучасних наукових праць зосереджуються переважно на загальнотеоретичних аспектах доказування або на окремих питаннях розслідування специфічних видів кримінальних правопорушень. Водночас, під час проведення наукового дослідження не виявлено ґрунтовних комплексних робіт, присвячених особливостям доказування у кримінальному провадженні щодо насильницького зникнення, з урахуванням специфіки провадження в умовах воєнного стану та застосування процедури *in absentia*. У результаті це дало змогу сформулювати основні напрями подальших наукових досліджень, спрямованих на подолання виявлених проблем, зокрема: вивчити специфіку доказування у кримінальних провадженнях щодо насильницького

зникнення; визначити перелік обставин, які підлягають доказуванню; розкрити особливості збирання та використання доказів в умовах воєнного стану і під час здійснення провадження за процедурою *in absentia*; а також проаналізувати особливості застосування засобів кримінального процесуального доказування в межах розслідування таких правопорушень.

2. Обґрунтовано, що для кримінальних проваджень про насильницьке зникнення ключовою методологічною проблемою є не лише відсутність єдиного доктринального визначення «доказування», а й різнорівневність цього феномена: він одночасно є видом пізнавально-практичної діяльності з установлення фактів і діяльністю з обґрунтування правової позиції адресатові (суду/слідчому судді). Запропоноване розмежування дозволяє точніше визначати процесуальні ролі, межі ініціативи та відповідальності суб'єктів доказування у справах цієї категорії.

Встановлено, що доказування в межах кримінального провадження виступає формою пізнавальної діяльності, результатом якої є формування суб'єктивного бачення об'єктивних подій, пов'язаних із насильницьким зникненням. Доведено, що складові цього процесу необхідно трактувати як елементи пізнання, які відображають специфіку їх реалізації на практиці. З'ясовано, що структура доказування у справах зазначеної категорії охоплює лише ті елементи, які забезпечують перехід від відсутності знань до їх набуття через здійснення передбачених законом процесуальних дій і відповідних логічних операцій. Таким чином, доказування у таких провадженнях здійснюється шляхом цілеспрямованого збирання, перевірки та оцінки доказів для встановлення фактів, що мають істотне значення для вирішення справи по суті.

Зафіксовано, що межі доказування визначаються сукупністю доказів, які є необхідними та достатніми для достовірного встановлення обставин, що входять до предмета доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із насильницьким зникненням. Обґрунтовано, що чітке окреслення цих меж сприяє визначенню оптимальних рамок дослідження кожної обставини в межах

даної категорії кримінальних справ, що, в свою чергу, забезпечує набуття достовірного знання про факти й обставини насильницького зникнення, які відрізняють цей вид злочинів від інших кримінальних правопорушень.

Сформульовано висновок про подвійний предметно-функціональний вимір доказування у справах про насильницьке зникнення: поряд із встановленням обставин, передбачених ст. 91 КПК України, доказування в цій категорії має додатковий ідентифікаційно-відмежувальний компонент – доказування сукупності фактів, які саме «відрізняють» насильницьке зникнення від суміжних складів (незаконне позбавлення волі, викрадення, воєнні злочини тощо) та підтверджують специфічну ознаку невідомості долі/місцеперебування особи і приховування цієї інформації.

Визначено основні джерела та характерні ознаки, притаманні поняттю доказів у кримінальному провадженні щодо насильницького зникнення, серед яких виділяють: 1) єдність фактичних відомостей та їх процесуальних джерел; 2) фактичні дані, що були відшукані, розшукані, виявлені, витребувані, вилучені та оформлені відповідно до встановленої процесуальної форми; 3) відповідність фактичних даних вимогам належності, допустимості та достовірності.

Базуючись на положеннях кримінального процесуального законодавства, наукових дослідженнях теорії доказування, аналізі практичних матеріалів та результатах опитування фахівців, було всебічно розглянуто сутність показань, речових доказів, документів і експертних висновків як ключових джерел доказів у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення. Водночас було визначено існуючі законодавчі прогалини у їх регулюванні та запропоновано можливі шляхи їх усунення.

3. Доведено, що межі доказування у провадженнях щодо насильницького зникнення не можуть зводитися до кількісного «обсягу» матеріалів. Вони мають якісний характер і визначаються досягненням такого рівня доказової переконливості, який забезпечує: 1) достовірне встановлення елементів предмета доказування; 2) ухвалення процесуальних рішень без ризику

«передчасності» (недостатність) або «надмірності» (зайве дублювання та розпорошення доказової роботи). Отже, межі доказування пропонується оцінювати через критерій завершеності доказової моделі події, а не через кількість доказів.

Уточнено співвідношення категорій «достатні дані» та «достатні докази». Для початку досудового розслідування та для ухвалення окремих проміжних процесуальних рішень допускається опора на «достатні дані», які ще не завжди набули властивостей доказів у сенсі ст. 84 КПК України. Натомість для підсумкових рішень (повідомлення про підозру в її матеріальному значенні, скерування обвинувального акта, закриття провадження тощо) необхідною є наявність саме «достатніх доказів», які відповідають вимогам допустимості, належності та достовірності. Це розмежування знижує ризик підміни доказування «інформаційною достатністю» на етапах, де потрібен доказовий стандарт.

Обґрунтовано, що в умовах воєнного стану (війни/тимчасової окупації) об'єктивна неможливість отримати «повний» масив доказів не повинна підміняти вимогу досягнення меж доказування. Процесуальна стратегія має зміщувати акцент із «максимізації збору» на «оптимізацію системи доказів»: пріоритет надається таким доказам і джерелам, які здатні утворити стійкий причинно-наслідковий ланцюг (особливо при домінуванні непрямих доказів), із мінімізацією прогалин, що руйнують логічну цілісність доказової конструкції.

Констатовано, що для справ про насильницьке зникнення типовою є підвищена питома вага непрямих доказів, а відтак вирішальним стає не «наявність окремих фактів», а здатність сукупності доказів вести до одного несуперечливого висновку. Запропоновано оцінювати непрямі докази як систему (ланцюг), де кожна ланка має власне місце у доказовій моделі: встановлення проміжних фактів повинно бути спрямоване на реконструкцію головного факту (подія і причетність), а не на механічне накопичення підтверджень.

Доведено, що надійність доказування у цій категорії проваджень

безпосередньо залежить від стандарту обґрунтованості процесуальних рішень: кожне рішення має спиратися на відтворювану логіку доказової моделі (що встановлено, якими доказами, чому вони допустимі/достовірні/достатні). Відсутність такого обґрунтування створює системний ризик формування необ'єктивних висновків і подальшого скасування процесуальних рішень.

4. На сьогодні особливості початкового етапу розслідування випадків насильницького зникнення зумовлені низкою факторів, серед яких: специфіка кримінально-правової та криміналістичної характеристик, проведення досудового розслідування в умовах війни та правового режиму воєнного стану, а також наявність суперечностей щодо підслідності розслідування. Однією з причин недостатньої ефективності розслідування таких справ є відсутність дієвих науково-практичних рекомендацій.

Встановлено, що існуючі висновки та методичні рекомендації, запропоновані раніше науковцями, без сумніву мають теоретично-практичну цінність і сприяють розслідуванню кримінальних правопорушень такого характеру. Проте вони не охоплюють усі проблемні питання, пов'язані з доказуванням насильницького зникнення. У зв'язку з цим було запропоновано типовий план початкового етапу кримінального провадження щодо насильницького зникнення, який включає: 1) здійснення організаційних заходів – планування початку досудового розслідування, формулювання версій, вибір форм співпраці з особами, що допомагають у виконанні завдань початкового етапу, а також ухвалення процесуальних та організаційних рішень; 2) проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій, чіткість та послідовність яких визначаються типовими слідчими ситуаціями і сприяють розв'язанню завдань початкового етапу розслідування.

Типізовано групу інформаційних елементів, які необхідно з'ясувати на початковому етапі кримінального провадження про насильницьке зникнення. По-перше, потрібно визначити, чи відоме місце перебування потерпілого: країна, регіон, місто, точна адреса. Якщо місце відоме, слід з'ясувати, чи перебуває потерпілий за межами України. Також важливо оцінити, чи існує

реальна загроза його життю або здоров'ю. Не менш суттєвим є з'ясування ставлення потерпілого до злочинної події, осіб, причетних до неї, а також до правоохоронних органів і слідчих – чи є воно негативним, позитивним, або проявляється страхом чи недовірою. Крім того, слід звернути увагу на загальний психологічний і фізіологічний стан потерпілого, наприклад, наявність стресу, виснаження чи каліцтва. Важливо також визначити характер заподіяної шкоди, зокрема матеріальної, моральної чи фізичної, та її конкретні прояви. По-друге, стосовно осіб, причетних до розслідуваної події, потрібно встановити наявність їхніх ідентифікаційних даних, а також належність до злочинних формувань. Важливо з'ясувати функції та ролі кожного співучасника в кримінальному правопорушенні, що розслідується. Нарешті, слід визначити їхнє місцезнаходження на даний час.

5. Визначено ключові напрями роботи слідчого (детектива) з опрацьованою доказовою та іншою криміналістичною інформацією на початковому етапі розслідування насильницького зникнення. Зокрема, це виявлення, вилучення та впорядкування інформації про факти (епізоди) злочинної діяльності, а також про спосіб їх скоєння і приховування. Далі – зіставлення початкових даних із результатами подальшого розслідування і проведення пошукових заходів. Також важливо провести оцінку результатів кожної слідчої (розшукової) дії чи тактичної операції для внесення коректив у версії та план розслідування. Окрім того, необхідно вживати заходів для запобігання можливому перешкоджанню розслідуванню.

Пропонується послідовний алгоритм встановлення всіх обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення. Перший рівень – загальний, який є узагальненою нормативною моделлю, структура та зміст якої визначені у статті 91 КПК України. Другий рівень – особливий, що визначається нормами Особливої частини Кримінального кодексу України (зокрема, статтею 146-1 ККУ), де окреслені об'єктивні та суб'єктивні ознаки кримінально караного діяння. Третій рівень – окремий, що формується шляхом деталізації обставин першого та другого

рівнів з урахуванням криміналістичних та інших специфічних особливостей вчинення насильницького зникнення. Також запропоновано типовий алгоритм процесуальних дій, який слугує орієнтиром для з'ясування відповідних обставин і може бути індивідуально адаптований залежно від конкретних умов кримінального провадження та слідчої ситуації.

У практичній діяльності часто виникають різні питання, пов'язані із застосуванням норми, що передбачає відповідальність за насильницьке зникнення. Зокрема, дискусії стосуються визначення об'єкта кримінального правопорушення, форм об'єктивної сторони, статусу спеціального суб'єкта, а також правильності кваліфікації випадків насильницького зникнення, скоєних у співучасті або в поєднанні з іншими злочинами. Основною обставиною, яку необхідно довести в кримінальному провадженні, є встановлення факту вчинення кримінального правопорушення, згідно з пунктом 1 частини 1 статті 91 КПК України.

Обвинувачення у кримінальному провадженні зосереджує доказування на з'ясуванні суті злочинного діяння – з цим погоджуються 87 % опитаних правоохоронців. Крім того, 96 % респондентів відзначають важливість визначення умов, за яких було скоєно злочин, а 84 % – засобів і знарядь, які використовувалися. Часові характеристики вказують насамперед на момент виникнення умислу щодо вчинення правопорушення. Спосіб вчинення злочину складається з чотирьох закономірних фаз: інформаційно-пошукової (розвідувальної), підготовчо-організаційної, діяльнісно-операційної та заходів із приховування слідів злочину. Аналіз кримінальних проваджень цієї категорії показав, що в 89 % випадків злочинці здійснювали описані заходи під час скоєння злочину.

У рамках дослідження проблем доказування у кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення було розглянуто процесуальні аспекти та виявлено ключові недоліки законодавчого регулювання процедури *in absentia*, яка може використовуватися в таких провадженнях.

Встановлено, що кримінальні процесуальні норми глави 24-1 КПК

України зазнали значних змін і доповнень в умовах війни, що свідчить про складність і незавершеність формування як самої процедури *in absentia*, так і меж її застосування. З другого абзацу частини 2 статті 297-1 КПК України випливає, що однією з ознак спеціального розслідування, що отримала законодавче закріплення внаслідок нормативних змін, пов'язаних із запровадженням воєнного стану в Україні, є можливість проведення спеціального досудового розслідування у кримінальному провадженні про насильницьке зникнення, якщо підозрюваний був переданий уповноваженим органом для обміну як військовополонений і цей обмін відбувся. Отже, фактично відбулося розширення переліку підстав і умов, за яких можливо проведення спеціального досудового розслідування та судового розгляду. Для застосування процедури *in absentia* на підставі цього необхідно в клопотанні до слідчого судді чітко обґрунтувати наявність таких юридичних фактів: 1) прийняття уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного для обміну; 2) безпосереднє здійснення обміну цього військовополоненого. Водночас, законодавство досі не визначило, який саме орган є уповноваженим для прийняття такого рішення. На практиці ж відповідне рішення зазвичай приймає Головне управління розвідки Міністерства оборони України. Водночас, у КПК України досі не врегульовано належним чином питання надання обвинуваченому права на оскарження вироку у кримінальному провадженні про насильницьке зникнення, розглянутому за його відсутності. З огляду на проаналізовані позиції Верховного Суду, така можливість для обвинуваченого виникає на підставі загальних норм, що гарантують право на оскарження судових рішень (вироків). Водночас, відсутність чіткої правової визначеності щодо цього та інших суміжних питань створює додаткові ризики порушення прав сторони захисту у справах, що розглядаються в рамках спеціального кримінального провадження про насильницьке зникнення. Це, своєю чергою, негативно впливає і на потерпілих, які змушені проходити через складні процедури кримінального судочинства, слідчі дії, пильну увагу медіа та постійне переживання травматичних подій.

6. Під поняттям слідчих (розшукових) дій як засобів кримінального процесуального доказування у кримінальному провадженні про насильницьке зникнення пропонується розуміти комплекс заходів, які включають пошуково-пізнавальні, розшукові та інші методи, що здійснюються уповноваженими органами відповідно до встановлених для них правил. Ці заходи можуть передбачати застосування примусових засобів і спрямовані на пошук, виявлення (встановлення), вилучення та фіксацію фактичних даних і відомостей щодо їх джерел з метою отримання доказів, перевірки раніше здобутих доказів, встановлення осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, або проведення їх розшуку.

Охарактеризовано ознаки слідчих (розшукових) дій як засобів кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення, зокрема: а) це заходи, спрямовані на виконання завдань кримінального провадження; б) вони є складовою частиною процесуальних дій із пошуково-пізнавальним, розшуковим та іншими, зокрема посвідчувальними, функціями; в) проводяться виключно уповноваженими суб'єктами; г) регламентовані кримінальним процесуальним законодавством України; ґ) процес і результати їх виконання фіксуються у відповідних протоколах та додатках; д) супроводжуються застосуванням юридично обґрунтованого кримінального процесуального примусу.

Проведено класифікацію слідчих (розшукових) дій як засобів кримінального процесуального доказування у справах про насильницьке зникнення за такими ознаками: 1) залежно від ступеня розголошення інформації про факт і методи їх застосування; 2) за рівнем обмеження конституційних прав і свобод особи, до якої застосовуються слідчі (розшукові) дії; 3) за моментом початку досудового розслідування; 4) за процесуальним статусом суб'єкта, який здійснює ці дії у досудовому провадженні; 5) за можливістю використання дистанційного режиму під час кримінального провадження; 6) за цілями застосування слідчих (розшукових) дій; 7) за типом процесуального рішення, що слугує підставою для їх проведення; 8) за

результатами, отриманими внаслідок проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні про насильницьке зникнення.

Аргументовано, що доказовий потенціал експертного забезпечення у справах про насильницьке зникнення реалізується за умови належного процесуального отримання та долучення об'єктів до провадження: законного вилучення, дотримання ланцюга збереження, достатності порівняльних зразків та коректного формулювання питань експерту в межах компетенції відповідної експертної спеціальності. За цієї умови висновок експерта виконує дві взаємодоповнюючі функції: а) встановлення об'єктивних обставин (механізм події, контакти, переміщення, слідова картина); б) перевірка та уточнення версій (узгодження або спростування показань і матеріальних даних).

7. Проаналізовано організаційно-тактичні та процесуальні основи проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних справах про насильницьке зникнення, зокрема: аудіо- та відеоконтроль особи, аудіо- та відеоконтроль місця, обстеження публічно недоступних приміщень, житла чи іншого володіння особи, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, отримання даних з електронних інформаційних систем, визначення місцезнаходження радіоелектронного пристрою та спостереження за особою, речами або місцем. Характерною рисою проведення НС(Р)Д у цих провадженнях є застосування комплексу заходів для повного документування злочинної діяльності. Під час організації і здійснення цих дій необхідно суворо дотримуватись прав і свобод громадян, унеможливорюючи їх необґрунтоване обмеження. Отримані внаслідок НС(Р)Д докази мають бути належним чином перевірені та оцінені стороною обвинувачення. Особливості цього процесу полягають у наступному: 1) перевірка здійснюється в умовах обмеження дії принципів змагальності і рівноправності сторін; 2) її проводять слідчі та прокурори, які не мають повної самостійності і незалежності, властивих суду; 3) результати такої перевірки не є остаточними і не зобов'язують суд.

Установлено, що результативне доказування насильницького зникнення потребує поєднання: 1) правильно обраного комплексу слідчих і негласних

слідчих дій; 2) активного використання механізмів витребування інформації за ст. 93 КПК України; 3) бездоганної процесуальної фіксації; 4) експертного супроводу та сучасних підходів до роботи з цифровими джерелами. Саме така модель дозволяє сформувати внутрішньо узгоджену, перевірювану та процесуально надійну доказову базу, придатну як для встановлення фактичних обставин, так і для підтвердження причетності конкретних осіб у суді.

Обґрунтовано, що ефективність доказування шляхом НС(Р)Д у справах щодо насильницького зникнення прямо залежить від дотримання загальних процесуальних умов їх застосування (неможливість отримання відомостей іншим способом; тяжкість або особлива тяжкість кримінального правопорушення; наявність законної, обґрунтованої і вмотивованої ухвали слідчого судді; визначеність строків; дотримання правил територіальної юрисдикції та підслідності; забезпечення таємності з подальшим виконанням вимог повідомлення). Будь-яке відхилення від цих умов у подальшому знижує доказовий потенціал результатів НС(Р)Д і створює ризик їх втрати на стадії судового розгляду.

Виявлено, що у практиці доказування результатів НС(Р)Д критичним є дотримання вимог щодо відкриття матеріалів досудового розслідування (ст. 290 КПК України) і своєчасного вжиття заходів щодо розсекречення процесуальних документів, які стали підставою для проведення НС(Р)Д. Для проваджень про насильницьке зникнення проблема ускладнюється наявністю конкуруючих інтересів (безпека осіб, національна безпека, охорона таємних методів) і водночас необхідністю забезпечення права на захист, що потребує від прокурора особливої процесуальної дисципліни та планування.

Доведено, що порушення порядку процесуального закріплення результатів НС(Р)Д (неналежне оформлення протоколів, відсутність відомостей про хід НС(Р)Д, невизначеність технічних засобів і первинних носіїв інформації, несвоєчасне складання протоколів, ризики використання копій носіїв у випадках, коли закон вимагає первинний носій) прямо впливають на автентичність та перевірюваність доказів. У справах про насильницьке

зникнення це має особливо негативні наслідки, оскільки результати НС(Р)Д часто є унікальними і не можуть бути замінені альтернативними джерелами доказування.

Встановлено наявність нормативної прогалини щодо завершального етапу окремих НС(Р)Д, пов'язаних із обстеженням публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, зокрема щодо вилучення встановлених технічних засобів контролю. Така прогалина створює правову невизначеність, здатну впливати як на конфіденційність проведення НС(Р)Д, так і на подальшу оцінку допустимості їх результатів, що зумовлює потребу нормативного уточнення для забезпечення повного процесуального циклу.

Узагальнено, що мінімізація ризиків недопустимості результатів НС(Р)Д у провадженнях щодо насильницького зникнення потребує: чіткого визначення належного суб'єкта та повноважень; процесуально коректного обґрунтування «неможливості отримання відомостей іншим способом»; суворого дотримання підстав, строків і меж судового дозволу; своєчасного виконання вимог ст. 290 КПК України; належної фіксації ходу і результатів НС(Р)Д із гарантуванням цілісності первинних носіїв інформації. Саме виконання цих вимог забезпечує перетворення результатів НС(Р)Д на стійку доказову основу для ефективного кримінального переслідування осіб, причетних до насильницьких зникнень.

8. З огляду на те, що в умовах воєнного стану насильницьке зникнення набуло системного характеру та у багатьох випадках спрямовується проти окремих категорій осіб, обґрунтовано доцільність внесення змін до статті 146-1 Кримінального кодексу України шляхом запровадження окремих кваліфікованих складів цього злочину. Зокрема, пропонується доповнити статтю новою частиною третьою такого змісту:

«3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, якщо вони були вчинені щодо малолітньої дитини, особи похилого віку, особи з інвалідністю, або у зв'язку з виконанням потерпілим службових чи громадських обов'язків, а також із мотивів расової, національної, релігійної ворожнечі чи через статеву приналежність, – караються позбавленням волі на

строк від семи до дванадцяти років із можливим позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від одного до трьох років».

Особливо кваліфікований склад злочину доцільно викласти у такій редакції: «4. Дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, якщо вони були вчинені організованою групою, або спричинили смерть потерпілого чи інші тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від одного до трьох років».

Доведено, що запропонований підхід до кримінально-правової кваліфікації насильницького зникнення сприятиме підвищенню ефективності застосування ст. 146-1 КК України, забезпечить диференціацію кримінальної відповідальності залежно від суспільної небезпеки діяння та створить передумови для реального притягнення винних осіб до відповідальності.

ДОДАТКИ

ЗВЕДЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ

анкетування 143 респондентів (55 слідчих і 88 оперативних працівників Національної поліції України) з проблемних питань щодо доказування у кримінальному провадженні про насильницьке зникнення

Питання	Результат %
1. Освіта:	
а) вища юридична	100
б) вища неюридична	
в) інша	
2. Стаж роботи (професійної діяльності):	
а) до 3 років	22
б) 3-5 років	36
в) 5-10 років	41
г) понад 10 років	11
3. Чи доводилось Вам брати участь в кримінальному провадженні про насильницькі зникнення?	
а) так	83
б) ні	17
4. Які найчастіше були приводи та підстави до початку кримінального провадження про насильницьке зникнення?	
а) заяви рідних та близьких потерпілого	60
б) заяви жертви насильницького зникнення після її звільнення	13
в) виявлення ознак кримінального правопорушення безпосередньо слідчим, дізнавачем, прокурором	12
г) повідомлення знайомих, колег, потерпілого	15
5. Яких типових недоліків, на Вашу думку, найчастіше припускаються працівники правоохоронних органів час доказування в кримінальному провадженні про насильницьке зникнення	
а) використання напрацьованих стандартних алгоритмів досудового розслідування (проведення слідчих (розшукових) дій або негласних слідчих (розшукових) дій) без урахування відповідної слідчої ситуації безвісної відсутності особи	79
б) нескладання узгоджених планів слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів (неконкретизація їх залежно від установлення нових обставин)	85
в) неналагодження належної взаємодії між слідчим, працівниками оперативного підрозділу	42
6. На Вашу думку, доказування обставин, що характеризують подію кримінального правопорушення спрямоване на з'ясування:	
в чому полягає злочинне діяння	87
в який спосіб його вчинено	91
у яких умовах місця, часу, обстановки вчинено кримінальне правопорушення	96

за допомогою яких засобів і знарядь вчинено кримінальне правопорушення	84
7. Чи потребує вдосконалення механізм реагування правоохоронних органів на заяви та повідомлення про насильницьке зникнення?	
а) так	72
б) ні	28
8. Чи потребує покращення процес взаємодії між слідчим і працівником оперативного підрозділ під час розшуку та розслідування зниклої людини?	
а) так	54
б) ні	46
9. Чи вважаєте Ви за допустиме законодавчо встановити можливість проводити негласні слідчі (розшукові) дії, не пов'язані із втручанням у приватне спілкування по нетяжких кримінальних правопорушеннях?	
а) так	62
б) ні	38
10. Як Ви вважаєте, чи виникають на практиці невідкладні випадки для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді з метою запобігання ризиків знищення речей, предметів та документів, які мають значення для кримінального провадження?	
а) так	97
б) ні	3
11. Чи доцільно, на Ваш погляд, передбачити у КПК України законодавчу можливість застосовувати тимчасовий доступ до речей і документів на підставі постанови слідчого, дізнавача, прокурора у невідкладних випадках?	
а) так	88
б) ні	12
12. Які слідчі (розшукові) дії найефективніші під час розслідування насильницьких зникнень?	
а) огляд, обшук	97
б) допит, пред'явлення для впізнання	92
в) освідування, слідчий експеримент	65
13. Як Ви вважаєте, метою проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій є розшук безвісті зниклих осіб?	
а) так	91
б) ні	9
14. Які негласні слідчі (розшукові) дії найефективніші під час розслідування насильницьких зникнень?	
а) аудіо-, відео-, контроль особи (місця)	81
б) зняття інформації з електронних комунікаційних мереж	98
в) встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу	74
г) зняття інформації з електронних інформаційних систем	63

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Бученко Д. А. Особливості початку досудового розслідування та обставини, що підлягають встановленню в кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення людини. *Наука і техніка*. 2024. № 11 (39). С. 25–35.

DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-11\(39\)-25-35](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-11(39)-25-35).

URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/15832/15904>.

2. Бученко Д. А. Особливості доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення. *Наукові перспективи*. 2024. № 10 (52). С. 852–862.

DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10\(52\)-852-862](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10(52)-852-862).

URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/15995/16067>.

3. Бученко Д. А. Збирання доказів під час розслідування насильницького зникнення. *Архів кримінології та судових наук*. 2025. № 1 (11). С. 161–167.

DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.10.2025.13>

URL: <https://archive-criminology.com.ua/index.php/journal/article/view/113>.

4. Buchenko D., Kalhaniva O., Stepanova H., Matsak V. The Impact of Digital Video Surveillance and Analysis Technologies in the Investigation of Crimes against the Person. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*. 2025. № 103(16). P. 6006–6018 (*Scopus*).

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18110068>.

URL: <https://www.jatit.org/volumes/Vol103No16/4Vol103No16.pdf>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Бученко Д. А. Обставини, що підлягають встановленню в кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення людини. *Modern tools and methods of scientific investigations: collection of scientific papers «SCIENTIA» with*

Proceedings of the IV International Scientific and Theoretical Conference (Antwerp, October 25, 2024). Antwerp (Kingdom of Belgium): International Center of Scientific Research, 2024. С. 87–89.

6. Бученко Д. А. Особливості початку досудового розслідування в кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення людини. *Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства*: частина перша: матеріали X міжнар. наук.-прак. конф. (м. Київ, 08 жовтня 2024 р.). Київ: ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2024. С. 69–71.

7. Бученко Д. А. Використання висновку експерта у доказуванні насильницького зникнення людини. *Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін*: матер. V Всеукр. форуму судових експертів (м. Львів, 06 червня 2025 р.). Одеса: Видавництво «Юридика», 2025. С. 85–88.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший заступник директора
Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України

Ганна СПІЦИНА

2026 року

А К Т

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Бученка Дмитра Анатолійовича на тему «Доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення» в освітню діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України

Комісія в складі:

1. Михальського Олега Олександровича, завідувача сектору Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, кандидата юридичних наук, старшого дослідника;

2. Хоші Вадима Віталійовича, завідувача відділу підвищення кваліфікації судових експертів Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, кандидата юридичних наук, старшого дослідника;

3. Давиденко Дар'ї Олександрівни, завідувача відділу аспірантури та докторантури Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», кандидата економічних наук, старшого дослідника

склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто положення дисертаційного дослідження Бученка Дмитра Анатолійовича на тему «Доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення», його публікацій, на підставі чого прийнято рішення про їх упровадження в освітню діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

Комісією проаналізовано основні результати дослідження, зокрема, наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації, серед яких:

1. Бученко Д. А. Особливості початку досудового розслідування та обставини, що підлягають встановленню в кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення людини. *Наука і техніка*. 2024. № 11 (39). С. 25–35.

DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-11\(39\)-25-35](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-11(39)-25-35)

URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/15832/15904>

2. Бученко Д. А. Особливості доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення. *Наукові перспективи*. 2024. № 10(52). С. 852–862.

DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10\(52\)-852-862](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10(52)-852-862)

URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/15995/16067>

3. Бученко Д. А. Збирання доказів під час розслідування насильницького зникнення. *Архів кримінології та судових наук*. 2025. № 1(11). С. 161–167.

DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.10.2025.13>

URL: <https://archive-criminology.com.ua/index.php/journal/article/view/113>

4. Buchenko D., Kalhaniva O., Stepanova H., Matsak V. The Impact of Digital Video Surveillance and Analysis Technologies in the Investigation of Crimes against the Person. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*. 2025. № 103(16). P. 6006–6018.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18110068>

URL: <https://www.jatit.org/volumes/Vol103No16/4Vol103No16.pdf>

5. Бученко Д. А. Обставини, що підлягають встановленню в кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення людини. *Modern tools and methods of scientific investigations: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the IV International Scientific and Theoretical Conference (Antwerp, October 25, 2024). Kingdom of Belgium: Antwerp, International Center of Scientific Research*, 2024. С. 87–89. DOI: 10.36074/scientia-25.10.2024.

6. Бученко Д. А. Особливості початку досудового розслідування в кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення людини. *Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства: частина перша: матеріали X міжнар. наук.-прак. конф. (м. Київ, 08 жовтня 2024 р.)*. Київ: ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2024. С. 69–71.

7. Бученко Д. А. Використання висновку експерта у доказуванні насильницького зникнення людини. *Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін: матер. V Всеукр. форуму судових експертів (м. Львів, 6 червня 2025 р.)*. Одеса: Видавництво «Юридика», 2025. С. 85–88. DOI: 10.61563/978-617-8574-21-5.

На підставі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові праці Д. А. Бученка містять науково обґрунтовані теоретичні положення та практичні рекомендації, що дають підстави запровадити їх в освітній процес Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України. Зокрема, вони можуть використовуватися при викладанні навчальних дисциплін, і мають важливе теоретичне та практичне значення для підготовки навчальних, методичних посібників, лекцій, методичних рекомендацій, а також для удосконалення вже існуючих і розроблення нових навчальних планів і програм до зазначених дисциплін, методик проведення судових експертиз тощо.

Також, комісією констатовано, що наукові положення, пропозиції і рекомендації, викладені у наукових працях Д. А. Бученка, можуть бути використані при проведенні наукових досліджень, передбачених планом науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, а також використані

докторантами та аспірантами при проведенні дисертаційних досліджень за спеціальністю 081 «Право».

Отже, комісія дійшла висновку, що результати дисертаційної роботи на здобуття ступеня доктора філософії Бученка Дмитра Анатолійовича на тему: «Доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення» слід вважати впровадженими в освітній процес Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

Голова

Олег МИХАЛЬСЬКИЙ

Члени комісії:

Вадим ХОША

Дар'я ДАВИДЕНКО

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з наукової роботи

Національного юридичного

університету імені Ярослава Мудрого

Дмитро ЛУЧЕНКО

«21» 09 2026 року

А К Т

про впровадження в освітній процес і наукову діяльність результатів дисертаційного дослідження Бученка Дмитра Анатолійовича на тему «Доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення»

Комісія у складі:

завідувача кафедри криміналістики, доктора юридичних наук, професора Шевчука Віктора Михайловича (голова);

доцента кафедри, кандидата юридичних наук, доцента Мусієнка Олега Леонідовича;

доцента кафедри, кандидата юридичних наук, доцента Чорного Геннадія Олексійовича

склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто положення дисертаційного дослідження Бученка Дмитра Анатолійовича «Доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення», його публікацій, і на підставі ознайомлення й оцінки викладених у ньому положень прийнято рішення про їх упровадження в освітній процес і наукову діяльність Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого.

Комісією проаналізовано основні результати дослідження, зокрема, наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації, серед яких:

1. Бученко Д. А. Особливості початку досудового розслідування та обставини, що підлягають встановленню в кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення людини. *Наука і техніка*. 2024. № 11 (39). С. 25–35.

DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-11\(39\)-25-35](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-11(39)-25-35)

URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/15832/15904>

2. Бученко Д. А. Особливості доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення. *Наукові перспективи*. 2024. № 10(52). С. 852–862.
DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10\(52\)-852-862](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10(52)-852-862)
URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/15995/16067>
3. Бученко Д. А. Збирання доказів під час розслідування насильницького зникнення. *Архів кримінології та судових наук*. 2025. № 1(11). С. 161–167.
DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.10.2025.13>
URL: <https://archive-criminology.com.ua/index.php/journal/article/view/113>
4. Buchenko D., Kalhaniva O., Stepanova H., Matsak V. The Impact of Digital Video Surveillance and Analysis Technologies in the Investigation of Crimes against the Person. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*. 2025. № 103(16). P. 6006–6018.
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18110068>
URL: <https://www.jatit.org/volumes/Vol103No16/4Vol103No16.pdf>
5. Бученко Д. А. Обставини, що підлягають встановленню в кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення людини. *Modern tools and methods of scientific investigations: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the IV International Scientific and Theoretical Conference (Antwerp, October 25, 2024). Kingdom of Belgium: Antwerp, International Center of Scientific Research, 2024. С. 87–89. DOI: 10.36074/scientia-25.10.2024.*
6. Бученко Д. А. Особливості початку досудового розслідування в кримінальних провадженнях щодо насильницького зникнення людини. *Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства: частина перша: матеріали X міжнар. наук.-прак. конф. (м. Київ, 08 жовтня 2024 р.). Київ: ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2024. С. 69–71.*
7. Бученко Д. А. Використання висновку експерта у доказуванні насильницького зникнення людини. *Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін: матер. V Всеукр. форуму судових експертів (м. Львів, 6 червня 2025 р.). Одеса: Видавництво «Юридика», 2025. С. 85–88. DOI: 10.61563/978-617-8574-21-5.*

На підставі проведеного аналізу поданих наукових праць комісія дійшла висновку, що дослідження Д. А. Бученка характеризуються належним рівнем наукової обґрунтованості, внутрішньою логічною цілісністю та практичною орієнтованістю. Сформульовані в них теоретичні положення, узагальнення та прикладні рекомендації можуть бути ефективно інтегровані в освітній процес і наукову діяльність Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого.

Зокрема, результати проведеного дослідження доцільно використовувати у викладанні профільних навчальних дисциплін, під час розроблення, перегляду й оновлення навчальних і робочих програм, формування сучасних лекційних курсів, підготовки навчально-методичних посібників і методичних рекомендацій. Окремі положення дисертаційної роботи мають самостійне прикладне значення, оскільки можуть бути використані для вдосконалення методичного забезпечення освітнього процесу та підвищення якості фахової підготовки правників.

Комісією також встановлено, що наукові висновки, пропозиції та рекомендації, викладені у працях Д. А. Бученка, є релевантними для виконання науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт відповідно до затверджених планів наукової діяльності, а також можуть бути використані у подальших фундаментальних і прикладних дослідженнях. Вони становлять науково-практичний інтерес для аспірантів, які проводяться дослідження за спеціальністю 081 «Право», і можуть слугувати теоретико-методологічною основою під час підготовки дисертаційних робіт, а також у розробленні й удосконаленні текстів нормативно-правових актів.

Керуючись викладеним, комісія дійшла висновку, що дисертація та подані наукові праці Д.А. Бученка містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практично орієнтовані рекомендації, які мають вагомое теоретичне та прикладне значення і можуть бути запроваджені в освітній процес і наукову діяльність Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Члени комісії:

Віктор ШЕВЧУК

Владислав НЕГРЕБЕЦЬКИЙ

Олег МУСІЄНКО